

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/146331>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

J . W . H U M M E L E N

SPLIT

SING

Het psychoanalytische concept
en de mogelijkheid het
afweermecanisme splitsing
betrouwbaar vast te stellen

De Tijdstroom

Splitsing

Van deze dissertatie is tevens een handelseditie verschenen bij
Uitgeverij De Tijdstroom, Utrecht.

SPLITSING

**HET PSYCHOANALYTISCHE CONCEPT EN DE MOGELIJKHEID HET
AFWEERMECHANISME SPLITSING BETROUWBAAR VAST TE STELLEN**

Een wetenschappelijke proeve op het gebied van de
Medische Wetenschappen

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,
volgens besluit van het College van Decanen in het
openbaar te verdedigen op donderdag 6 februari 1997
des namiddags om 3.30 uur precies

door

JACOBUS WIBBO HUMMELEN

geboren op 25 november 1954
te Hilversum

Promotor: prof. dr. G.J. Zwanikken

Co-promotor: dr. J.J.L. Derksen

Manuscriptcommissie:

prof. dr. R.E. Abraham (Rijksuniversiteit Leiden)

prof. dr. A.A. Fischer

prof. dr. F.A.M. Kortmann

prof. dr. H.J.C. van Marle

prof. dr. H.P.J. Stroeken (Rijksuniversiteit Leiden)

Inhoud

Voorwoord	9
1 Algemene inleiding	11
1.1 Splitsing en borderline-stoornis	11
1.2 Motivatie voor het onderzoek en vraagstelling	12
1.3 De semantiek van de woorden splijting en splitsing	13
1.4 Ich en Ego	14
2 P. Janet	15
2.1 Inleiding	15
2.2 Psychische synthese	16
2.3 Idee-fixe	17
2.4 Diverse niveaus van bewustzijn	18
2.5 Discussie	20
2.6 Samenvatting	23
3 S. Freud	24
3.1 Inleiding	24
3.2 Het afsplitsen van psychische groepen	24
3.3 Discussie	26
3.4 Splitsing van het Ich	28
3.5 Discussie	29
3.6 Samenvatting	32
4 H. Hartmann	33
4.1 Inleiding	33
4.2 Uitgangspunten van de Ego-psychologie	34
4.3 De ontwikkeling van het Es	36
4.4 Conceptvorming en het gebruik van metaforen	37
4.5 Enkele tekstanalyses	38
4.6 Discussie	40
4.7 Samenvatting	42
5 M. Klein	43
5.1 Inleiding	43
5.2 Affect en splitsing	44

5.3	Projectieve identificatie	48
5.4	De paranoïde-schizoïde en depressieve positie	48
5.5	Discussie	50
5.6	Samenvatting	54
6	W. Fairbairn	55
6.1	Inleiding	55
6.2	Metapsychologie	57
6.3	Splitsing	59
	6.3.1 Schizoïde positie	59
	6.3.2 Objectrelatietheorie	61
6.4	Enkele consequenties voor de kliniek	65
6.5	Discussie	66
6.6	Samenvatting	71
7	H. Kohut	73
7.1	Inleiding	73
7.2	Bipolar Self	74
7.3	Verticale en horizontale splitsing	75
7.4	Discussie	79
7.5	Samenvatting	82
8	M. Mahler	83
8.1	Inleiding	83
8.2	Splitsing	84
	8.2.1 Organisatieprincipe en splitsing	84
	8.2.2 De ontwikkelingsfasen en splitsing	86
8.3	De relatie tussen de separatie-individuatiefase en de 'borderline conditions'	91
8.4	Discussie	94
8.5	Samenvatting	98
9	O. Kernberg	99
9.1	Inleiding	99
9.2	Splitsing	100
9.3	De genese en consequenties van het persisteren van splitsing	110
9.4	Veranderingen in Kernbergs theorie	112
9.5	Samenvatting van Kernbergs theorie	113
9.6	Kritiek op het concept splitsing	115
9.7	Discussie	121
9.8	Splitsing en dissociatie	125
9.9	Conclusie	126
9.10	Samenvatting	127

10	Beschouwing en conclusies	129
10.1	Splitsing als actief proces of als toestand?	129
10.2	Splitsing als organisatieprincipe?	130
10.3	De theorie van Kernberg	131
11	Uitgangspunten bij het onderzoek	133
11.1	Inleiding	133
11.2	Eerder empirisch onderzoek	134
11.3	Het structurele interview als onderzoeksinstrument	137
11.4	Structurele diagnostiek en structurele criteria	138
	11.4.1 Realiteitstoetsing	140
	11.4.2 Afweermechanismen	141
	11.4.3 Identiteit	141
11.5	Het structurele interview	143
	11.5.1 Fase 1: symptoomverheldering	144
	11.5.2 Fase 2: onderzoek naar pathologische karakter- trekken	147
	11.5.3 Fase 3: beëindiging interview	149
11.6	Kritiek op de structurele diagnostiek en het structurele interview	150
11.7	Patiëntgebonden problemen bij het structurele interview	156
11.8	Operationalisatie van het afweermechanisme splitsing	157
	11.8.1 Vaststellen van splitsing bij de zelfrepresentatie	158
	11.8.2 Vaststellen van splitsing bij de objectrepresentatie	160
11.9	Overige primitieve afweermechanismen	160
11.10	Samenvatting	161
12	Het onderzoek	162
12.1	Inleiding	162
12.2	Vraagstelling	167
12.3	Training	168
	12.3.1 Procedure	168
	12.3.2 Resultaten	171
	12.3.3 Discussie	172
12.4	Het test-hertestonderzoek	175
	12.4.1 Procedure	175
	12.4.2 Onderzoekspopulatie	177
	12.4.3 Resultaten	179
	12.4.4 Beantwoording van de vraagstelling	184
	12.4.5 Discussie	184
	12.4.5.1 Verschillen tussen de onderzoekspopulaties	184
	12.4.5.2 Nadere analyse van de resultaten bij de geselecteerde onderzoekspopulatie	185
	12.4.5.3 Vergelijking van de resultaten met andere onder- zoeken	189

12.4.6	Analyse van het gebrek aan overeenstemming	190
12.4.6.1	Inleiding	190
12.4.6.2	Procedure	192
12.4.6.3	Resultaten	192
12.4.6.4	Discussie	195
12.5	Conclusie	197
12.6	Samenvatting	198
13	Uitkomsten van het onderzoek	199
14	Tabellen	200
14.1	DSM-IV-classificatie van patiënten die weigerden aan het onderzoek mee te doen	200
14.2	Descriptieve en structurele kenmerken van de onderzoekspopulatie	200
14.3	Kruis-frequentietabellen	205
Literatuur		207
Bijlagen		219
1a	Scoring van het structurele interview	219
1b	Scoring zelf-object-representatie	220
Samenvatting		221
Summary		225
Curriculum vitae		229

Voorwoord

Het motief bij het schrijven van dit proefschrift is de behoefte om psychodynamische concepten te onderbouwen met empirisch onderzoek. Het onderwerp van dit proefschrift kan beschouwd worden als een vervolg op een onderzoek naar het structurele interview van Kernberg dat in 1986, tezamen met dr. J.J.L. Derksen en drs. J.M.P. Bouwens, werd uitgevoerd aan de afdeling Psychiatrie van het Academisch Ziekenhuis Nijmegen St. Radboud (toenmalig hoofd prof.dr. G.J. Zwanikken).

9

Op deze plaats wil ik een aantal personen bedanken die betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van dit proefschrift.

Mijn dank gaat uit naar de patiënten van het Psychiatrisch Centrum de Wellen die bereid waren hun medewerking te geven aan het onderzoek.

Dit proefschrift had niet tot stand kunnen komen zonder de inzet van mijn collegae Mariken Becker, Otto Dellemann, Hans Franssen, Kees Lemke en Floor van Putte. Met veel genoegen kijk ik terug op onze discussies tijdens de trainingsfase van het structurele interview.

Jaap Voorhoeve heeft, als hoofd van de kliniek voor psychotherapie De Venne, zich zeer ingezet om het mij mogelijk te maken aan mijn onderzoek te werken.

Wil Koster heeft als secretaresse een belangrijke rol gespeeld bij de logistieke uitvoering van het onderzoek. Haar inzet en toewijding hebben veel aan dit proefschrift bijgedragen.

Nella Croese dank ik voor het overnemen van een deel van mijn werkzaamheden tijdens mijn studieverlof.

Ik dank Jos Egger, van de vakgroep Klinische psychologie en persoonlijkheidsleer van de Universiteit van Nijmegen, voor de statistische bewerking van de onderzoeksgegevens.

Dorinda Deckers ben ik erkentelijk voor haar inspanningen bij het verzamelen van de literatuur.

Helleke van Vessem heeft zich de moeite getroost om het manuscript op taalgebruik kritisch door te nemen.

Dr. W.J. Kappelle ben ik dankbaar voor alle steun en heldere adviezen die hij tijdens mijn promotieonderzoek heeft gegeven.

De directie van het Psychiatrisch Centrum de Wellen ben ik erken-

telijk voor de geboden faciliteiten waardoor dit proefschrift tot stand kon komen.

Mijn paranimfen Robbert van Aalst en Wouter Hurts dank ik voor hun voortdurende belangstelling waarmee zij mijn wetenschappelijke activiteiten hebben begeleid.

Mijn vrouw Christa dank ik voor de ruimte die zij mij heeft gegeven om aan dit proefschrift te werken, en voor de bemoediging op de momenten dat ik op een dood punt zat. Jochem, Jakob en Jelle dank ik voor hun gezelschap wanneer zij mij kwamen opzoeken in mijn studeerkamer.

1 Algemene inleiding

1.1 Splitsing en borderline-stoornis

De term splitsing kent binnen de psychoanalytische theorievorming een lange geschiedenis. Gedurende deze geschiedenis heeft de term verschillende betekenissen gekregen. De eerste auteur die het begrip een plaats gaf binnen zijn theorie was Freud. In het begin maakte hij nog geen onderscheid tussen splitsing en het begrip dissociatie zoals dat door Janet werd gehanteerd. Tot op de dag van vandaag gebruiken sommige auteurs beide begrippen naast elkaar, hetgeen tot onduidelijkheid leidt (Marmer 1991). Bleuler (1911) introduceerde de term splitsing binnen de algemene psychiatrie. Hij beschouwde splitsing van de mentale processen als het basisenkenmerk voor schizofrenie.

Lange tijd bleef het gebruik van de term splitsing vooral beperkt tot de psychoanalytische theorievorming. Deze situatie veranderde toen de Amerikaanse psychoanalyticus O.F. Kernberg (1966, 1967, 1975) de term gebruikte bij zijn concept *borderline personality organization*. Dit concept heeft tezamen met de descriptieve concepten van borderline-persoonlijkeitsstoornis volgens de DSM-III-(R) (American Psychiatric Association 1980, 1987) en volgens Gunderson c.s. (1975, 1981) geleid tot een grote bekendheid van klinici met de diagnose borderline-stoornis (Hummelen 1990). De opgang van deze diagnose vanaf begin jaren tachtig vond plaats in de context van een hernieuwde belangstelling binnen de psychiatrie voor diagnostiek en behandeling van persoonlijkheidsstoornissen (Van de Brink 1989). Uit een recent verschenen boek betreffende de behandeling van borderline-patiënten blijkt dat de diagnose borderline-stoornis in Nederland in de klinische praktijk frequent gehanteerd wordt (Derksen & Groen 1994).

Parallel aan de populariteit van de diagnose borderline-stoornis is ook de bekendheid met het begrip splitsing in de klinische praktijk toegenomen. Hierbij zijn de begrippen splitsing en borderline steeds meer equivalent aan elkaar geworden. Deze gelijkschakeling berust mede op Kernbergs nadruk op het afweermecanisme splitsing als het bepalende kenmerk van de *borderline personality organization*. Tevens ontwikkelde Kernberg (1975, 1976, 1984) op grond van zijn ontwikkelingspsychologische theorie betreffende de *borderline personality organization* een specifieke psychotherapeutische methodiek. Het

werk van Kernberg kreeg een dermate sterke invloed dat binnen de algemene psychiatrische literatuur splitsing als het centrale afweermechanisme van de borderline-stoornis werd beschouwd (Akhtar & Byrne 1983). Gezien de therapeutische implicaties werd het onderkennen van dit afweermechanisme van groot belang geacht.

Met het toenemen van de bekendheid met de term splitsing in de klinische praktijk werd ook de betekenis uitgebreid. Men begon te spreken over de mogelijkheid van het 'splitsen' van een behandelteam door met name borderline-patiënten. Hiermee wordt bedoeld dat de borderline-patiënt door interactionele processen het intrapsychische mechanisme splitsing induceert in een team waardoor twee kampen gaan ontstaan. Zo kunnen sommige teamleden sterk betrokken zijn bij de patiënt en bereid zijn tot een emotionele investering, terwijl andere teamleden daarentegen weinig begrip kunnen opbrengen voor de patiënt en met name de noodzaak tot het stellen van grenzen benadrukken. Op deze manier bestaan er binnen hetzelfde team verschillende, vaak geheel tegengestelde, opvattingen over het te volgen behandelbeleid. Het induceren van een dergelijke splitsing van een team door een borderline-patiënt wordt geacht tot stand te komen door een proces van projectieve identificatie (Gabbard 1989). Ook deze interactionele betekenis van splitsing heeft brede ingang gevonden in de klinische praktijk, waarbij dit begrip soms zelfs een diagnostische functie lijkt te hebben gekregen. Zo kan het voorkomen dat men bij ernstige onenigheid in een behandelteam tot het 'inzicht' komt dat er sprake moet zijn van splitsing en dat dit veroorzaakt wordt door een patiënt die bijgevolg dient te worden gediagnostiseerd als lijdend aan een borderline-stoornis.

Bij een dergelijk gebruik van het begrip splitsing is er sprake van reïficatie: het begrip wordt niet meer opgevat als een theoretisch construct, maar als een aanduiding van een reëel bestaand, aantoonbaar mentaal proces. De term is zo algemeen geaccepteerd geraakt dat het een letterlijke betekenis heeft gekregen. Zo neemt Muller (1992) zelfs aan dat het afweermechanisme splitsing bij de borderline-stoornis berust op een verstoorde interhemisferische verbinding.

1.2 Motivatie voor het onderzoek en vraagstelling

In de vorige paragraaf is aangegeven dat het begrip splitsing zoals het door Kernberg is geformuleerd in de klinische praktijk frequent wordt gebruikt en dat hierbij de betekenis van het begrip steeds ruimer is geworden. Ons theoretisch onderzoek beoogt het concept van Kernberg kritisch te evalueren. Hierbij zal de vraag centraal staan of dit concept theoretisch gezien consistent is. We zullen onderzoeken of het concept gebaseerd is op goed gedefinieerde begrippen en of er sprake

is van tegenstrijdigheden in de theorievorming. Bij de beantwoording van deze vragen zullen we eerst de verschillende betekenissen van het begrip splitsing onderzoeken bij de theoretici die Kernberg duidelijk beïnvloed hebben. Dit zijn vooral Freud, Melanie Klein, Fairbairn en Margaret Mahler. Om de betekenis van splitsing bij Freud in een bredere context te kunnen plaatsen zullen we echter eerst de dissociatietheorie van Janet bespreken. In de literatuur betreffende de kritiek op het begrip splitsing speelt de theorievorming van Hartmann een belangrijke rol. We zullen daarom ook de concepten van Hartmann bespreken. Verder zullen we ingaan op het begrip splitsing bij Kohut, aangezien dit begrip in de literatuur niet altijd wordt onderscheiden van Kernbergs begrip splitsing (Gerson 1984).

Het feit dat klinici het begrip splitsing veelvuldig gebruiken doet vervolgens de vraag rijzen of verschillende diagnostici met een voldoende mate van overeenstemming de aan- of afwezigheid van het afweermecanisme splitsing bij een patiënt kunnen beoordelen. In ons empirisch onderzoek zullen wij deze vraag beantwoorden aan de hand van een test-hertestonderzoek naar de beoordeling van de aan-respectievelijk afwezigheid van dit afweermecanisme in de context van het structurele interview van Kernberg, afgenomen door getrainde klinici. Met dit psychodynamisch georiënteerde interview is het volgens Kernberg mogelijk de dominante afweermecanismen bij een patiënt vast te stellen.

1.3 De semantiek van de woorden splijting en splitsing

In het dagelijks taalgebruik worden de woorden splijting (splijten) en splitsing (splitsen) door elkaar gebruikt. Van Dale (1995) geeft als betekenis van het werkwoord splijten: 'door een slag, gewoonlijk met een scherp voorwerp, uiteen drijven in de lengterichting der structuur'. Een voorbeeld is het splijten van hout. De betekenis van het werkwoord splitsen is: 'verdelen, met name in min of meer langwerpige, of in gelijkvormige of gelijksoortige delen'. Zo kan een klas worden gesplitst. Etymologisch gezien zijn beide werkwoorden nauw verwant: zowel splijten als splitsen komt voort uit het Middelnederlandse werkwoord *splitten* (Pokorny 1959; Van Wijk 1912). Het werkwoord *splitten* komt ook nu nog incidenteel voor en kan zowel splijten als splitsen betekenen. Het werkwoord hangt in het Indogermaans samen met zowel het Engelse *to split* als met het Duitse *spalten*. Kenmerkend voor splijten lijkt te zijn dat het om een solide structuur gaat die door een actieve handeling uiteenvalt. Dit uiteenvallen geschiedt langs in de structuur zelf opgesloten liggende breuklijnen. Bij splitsen staat niet zozeer de structuur die gesplitst wordt voorop, maar de handeling van het verdelen zelf. Dit verdelen kan leiden tot vele subdelen die in prin-

cipe ook weer bij elkaar kunnen worden gevoegd. Doordat bij splitsing sprake kan zijn van een reversibel proces is dit stamwoord onzes inziens het meest geschikt als vertaling van het Duitse *spalten* en het Engelse *to split*.

Mentaal functioneren wordt meestal geconceptualiseerd aan de hand van psychische processen die vaak reversibele veranderingen kunnen ondergaan. Wij hebben er daarom voor gekozen in deze studie de woorden splitsen en splitsing te gebruiken.

1.4 Ich en ego

Doordat wij in deze studie zowel werk van Duits- als Engelstalige auteurs bespreken, zullen we de termen *Ich* en *Ego*, en *Es* en *Id*, naast elkaar gebruiken. Bij de vertaling van *Ich* met het woord *Ego* treedt er enig verlies aan betekenis op. Bij de inleiding van hoofdstuk 7 betreffende Kohut gaan we hier nader op in.

2.1 Inleiding

De betekenis van de term splitsing binnen de psychoanalytische theorievorming heeft zich oorspronkelijk ontwikkeld in relatie tot het psychopathologische construct hysterie zoals dat aan het eind van de negentiende eeuw onderwerp van studie was in met name Frankrijk. Uitgangspunt bij deze studie was de observatie dat sommige patiënten gecompliceerde activiteiten konden uitvoeren, die normaal gesproken de volle aandacht vereisen, waarvan zij zich achteraf niets meer konden herinneren (Pruyser 1975). Het leek alsof deze processen zich voordeden tijdens een veranderde staat van het bewustzijn. Men gebruikte hiervoor termen als: schemertoestand, *absences*, *fugues*, somnabulisme, dubbelbewustzijn (*double conscience*) en multipele persoonlijkheid. Ellenberger (1970) beschreef hoe Charcot (1855-1893) met betrekking tot de hysterische symptomatologie de verklaringsmodellen van de toenmalige officiële psychiatrie en die van de magnetiseurs integreerde. Hij nam het uitgangspunt van Briquet over dat hysterie een uiting is van een 'constitutionele neuropathische deficiëntie' maar voegde hieraan toe dat affecten als uitlokkende factor – en dan met name seksuele verlangens – een belangrijke rol spelen.

Zowel Janet (1859-1947) als Freud hebben grondig kennis genomen van de denkbeelden van Charcot. Freud verbleef van oktober 1885 tot februari 1886 in Parijs en vertaalde een bundel colleges van Charcot in het Duits (Ellenberger 1970). Janet studeerde eerst filosofie en publiceerde in 1889 zijn proefschrift *L'automatisme psychologique*, waarin hij de uitgangspunten van zijn dissociatietheorie beschreef. Hierna studeerde hij geneeskunde en werkte vanaf 1893 in het door Charcot opgerichte psychologische laboratorium in de Salpêtrière. Aanvankelijk legde Freud, evenals Janet, de oorzaak van hysterische symptomatologie bij het ondergaan hebben van een trauma; zijn psychopathogenetisch model vertoonde dan ook een sterke gelijkenis met Janets dissociatietheorie. In zijn samen met Breuer geschreven *Studien über Hysterie* (1893-1895) ontwikkelde Freud zijn eigen model waarin bij het concept afweer met name verdringing centraal komt te staan; deze ontwikkeling zullen we in het volgende hoofdstuk nader bespreken. In 1896 nam Freud expliciet afstand van de dissociatietheorie van Janet

waarna er een strijd ontbrandde tussen deze twee theoretische scholen (zie ook Ellenberger 1970). Deze strijd duurt tot op heden voort en spitst zich vooral toe op de vraag of de psychopathologie van dissociatieve stoornissen adequater te analyseren en behandelen is met behulp van de dissociatietheorie dan vanuit een psychoanalytisch referentiekader (zie Van der Hart 1988, 1995). Het werk van Janet was lange tijd in de vergetelheid geraakt. In 1970 bracht Ellenberger met zijn boek *The discovery of the unconscious* Janets werk weer onder de aandacht. In Nederland heeft met name Van der Hart (1986, 1988, 1991, 1995) zich met de dissociatietheorie van Janet beziggehouden.

Voor onze studie is de dissociatietheorie op twee manieren van belang. Allereerst is het ontstaan van het begrip splitsing bij Freud alleen goed te begrijpen tegen de achtergrond van Janets theorie. In de tweede plaats zullen we, ter nadere plaatsbepaling, Kernbergs begrip splitsing proberen af te grenzen van het begrip dissociatie.

2.2 Psychische synthese

Uitgangspunt van Janet is de innerlijke eigenschap van het organisme om alle mentale processen te integreren teneinde een optimale adaptatie aan de eisen van de omgeving te bereiken (Janet 1889, p. 487). Dit streven naar integratie is een continu proces. Hierbij blijven oude integratieniveaus intact, maar is de toegang tot het bewustzijn verloren gegaan. De vroegere niveaus blijven als psychologische automatismen bestaan, door Janet 'les formes inférieures de l'activité humaine' genoemd omdat deze geen optimale adaptatie inhouden. Een dergelijk automatisme kan onder bepaalde omstandigheden de controle over een persoon krijgen, bijvoorbeeld tijdens dromen waarbij gedroomde beelden niet geïntegreerd worden met de bijpassende bewegingen. Een ander voorbeeld van een normaal psychologisch automatisme is de verliefdheid die het gedrag van een persoon kan bepalen tegen diens wil in (Janet 1889, pp. 460-464). De staat van bewustzijn waarin de psychologische automatismen zich voltrekken noemt Janet *subconscient*. Elke mentale activiteit heeft volgens Janet een bepaalde vorm van bewustzijn. Hiermee onderscheidt hij zich van andere auteurs die de eenheid van de menselijke geest en het bewustzijn voorop stellen en hysterische fenomenen verklaarden als een 'onbewust' mechanisch, reflexmatig proces, los van de persoonlijke geschiedenis (zie Van der Hart & Van der Horst 1988). Voor Janet bestaan er meerdere bewustzijnsniveaus die afwisselend het gedrag en beleven van een persoon kunnen aansturen.

Hysterie is voor Janet (1907) een ziekte van de psychische synthese: door de verlaging van het mentale niveau neemt het integratieve vermogen van de psyche af en ontstaat een vernauwing van het veld van

bewustzijn. De oorzaak van deze verlaging kan zowel gelegen zijn in lichamelijke als in emotionele factoren, met name in plotselinge heftige emoties zoals die bij een trauma kunnen optreden. Hierdoor wordt het veld van (persoonlijk) bewustzijn kleiner en is er een tendens tot verzelfstandiging van mentale subsystemen die zich net zo gedragen als onderbewuste psychologische automatismen. Het bewustzijn is niet langer in staat complexe operaties uit te voeren en geeft sommige hiervan op (vergelijk Pruyser 1975). Dit desintegratieproces waarbij mentale subsystemen ontstaan, wordt zowel met *désagrégation psychologique* als met de term *dissociation* aangeduid.

2.3 Idee-fixe

De vernauwing van het veld van bewustzijn bij hysterici leidt ertoe dat een gedachte of voorstelling, vooral wanneer deze een grote emotionele lading heeft, niet meer in het bewustzijn kan worden geïntegreerd. Hierdoor vormt zich een zogeheten *idee-fixe* (Janet 1911). Van der Hart en Van der Horst (1988) beschrijven hoe volgens Janet bij met name heftige emoties een idee-fixe gedissocieerd raakt van het bewustzijn en als psychologisch automatisme een andere, nieuwe bewustzijnskern krijgt. We spreken van een primair idee-fixe wanneer de gedachte met de bijbehorende gevoelens en gedragingen na dissociatie niet meer qua inhoud verandert; dit kan bijvoorbeeld het geval zijn bij het dissociëren van een traumatische gebeurtenis. Er is sprake van een secundair idee-fixe wanneer het primaire idee-fixe zich via associatieve weg uitbreidt. Een dergelijke uitbreiding kan uiteindelijk zelfs leiden tot een tweede (partiële) persoonlijkheid die met de omgeving kan interageren (*double conscience*). Via hypnose kan men op kunstmatige wijze het bewustzijnsveld vernauwen, waardoor makkelijker toegang verkregen kan worden tot de gedissocieerde bewustzijnskernen. Met het verbreken van de verbinding tussen een idee-fixe en het (persoonlijk) bewustzijn kan er een amnesie voor de aan het idee-fixe verbonden elementen optreden. Hysterische crisissen bestaan eruit dat een idee-fixe met de samenhangende bewustzijnskern de persoonlijkheid gaat aansturen.

De onderbewuste idee-fixen zijn een gevolg van een mentale zwakte; ze doen op hun beurt weer het streven naar psychische synthese afnemen en vormen zo een pathologische vicieuze cirkel (Ellenberger 1970). Dit betekent dat een persoon met dergelijke idee-fixen de neiging heeft om bij heftige emoties verder te dissociëren.

De therapie dient volgens Janet gericht te zijn op het onderbewuste idee-fixe. Het is echter niet voldoende zich te beperken tot het bewust maken van zo'n idee-fixe, omdat de kern van het probleem gelegen is in het tekortschieten van de psychische synthese. Zo kunnen onderbe-

wuste idee-fixen die bewust worden gemaakt idee-fixen op bewust niveau worden zoals bij obsessies (Janet 1903); hierbij heeft het (persoonlijke) bewustzijn wel kennis van, maar geen controle over de idee-fixe. De kern van de therapeutische invalshoek bestaat bij Janet uit het trachten de synthetische capaciteit te vergroten door onder andere mentale activiteiten te laten verrichten die een sterk appel doen op het integratieniveau. Een andere methode bestaat uit het proberen de elementen waaruit een idee-fixe bestaat te beïnvloeden om zo de inhoud van het gehele complex te veranderen.

2.4 Diverse niveaus van bewustzijn

Janet (1889) conceptualiseert het begrip bewustzijn als een bepaald niveau van psychisch functioneren. Bewustzijn is het hoogste niveau van mentaal functioneren waarbij een persoon door de psychische synthese optimaal geadapteerd is aan zijn omgeving. Daarnaast onderscheidt Janet psychologische automatismen die onderbewust worden genoemd en ontstaan zijn door het tekortschieten van de psychische synthese; ze kunnen echter ook residuen zijn van de eerder doorge maakte psychische ontwikkeling. Er zijn hierbij diverse niveaus van onderbewustzijn. Zo zijn er partiële psychologische automatismen, zoals bij verliefdheid: het (persoonlijk) bewustzijn heeft in dat geval nog wel kennis, maar geen controle over het gedrag. Bij een volledig onderbewust psychologisch automatisme ontbreekt de verbinding met het bewustzijn geheel; wanneer een dergelijk automatisme tijdelijk de controle krijgt over de persoon, bijvoorbeeld bij een hysterische crisis, bestaat hiervoor achteraf amnesie.

Wanneer Janet (1903) zich met patiënten met obsessies gaat bezighouden – hij gebruikt hiervoor de term ‘psychasthenie’ – worden er ook op het niveau van het bewustzijn meerdere niveaus onderscheiden. Bij de hystericus ontstaan idee-fixen door de vernauwing van het veld van bewustzijn waardoor mentale subsystemen zich los maken van het bewustzijn. Bij psychasthenie uit de tekortschietende psychische synthese zich niet in een vernauwing van het bewustzijnsveld, maar in een verzwakking van de *fonction du réel*. Deze functie duidt het vermogen aan om zowel de externe realiteit als eigen ideeën en gedachten in de actualiteit te blijven waarnemen en te synthetiseren. Het is een gecompliceerde mentale functie die de nodige psychische spankracht vereist. Met deze spankracht wordt de capaciteit van een individu aangeduid om hogere mentale functies te kunnen gebruiken. De *fonction du réel* is de hoogste mentale functie: wanneer een persoon deze niet kan ontplooiën valt hij terug op meer habituele actiepatronen, zoals het geval is bij psychasthenie. Door het tekortschieten van deze functie kunnen idee-fixen als habitueel gedrag in het bewustzijn ontstaan. Er

zijn dus verschillende niveaus van bewustzijn, waarvan de meest optimale verzorgd wordt door de fonction du réel. Een lagere kwaliteit van bewustzijn betreft die waarbij idee-fixen zijn ontstaan zoals dwanggedachten die in het bewustzijn blijven bestaan (zie ook Ellenberger 1970).

Vanaf 1909 ontwikkelde Janet zijn eerdere gedachten tot een theoretisch systeem dat alle niveaus van mentaal functioneren beoogt te omvatten. Dit systeem heeft hij in vele duizenden pagina's beschreven en steeds verder uitgewerkt. Wij zullen hier alleen het onderliggende concept weergeven waarbij we Ellenberger (1970, pp. 386-394) zullen volgen. Janet (1926) onderscheidt uiteindelijk negen hiërarchisch geordende 'tendenties' als niveaus van mentaal functioneren. Het laagste niveau is de reflexmatige tendentie; hogere niveaus zijn onder meer de sociaal-personale tendentie, waarbij het individu sociaal gedrag kan ontplooiën en een reflexieve tendentie, waarbij Janet een gemodificeerde fonction du réel onderbrengt. Was deze functie eerder de hoogste mentale activiteit, nu onderscheidt Janet daarboven ook nog de rationeel-energetische tendentie, waardoor het individu het vermogen bezit tot werken, en de experimentele tendentie, waarbij het gevoel van het 'absolute' wordt vervangen door het concept van het 'mogelijke'. Door deze tendentie is een individu in staat te functioneren vanuit een wetenschappelijke attitude.

De psychologische spankracht van een individu bepaalt uiteindelijk welk hoogste niveau van mentaal functioneren zich kan ontplooiën. Elke tendentie heeft een latente hoeveelheid energie die door de spankracht kan worden geactualiseerd. Hoe groter de psychische spankracht, des te sterker is het vermogen tot synthese en hoe meer tendenties kunnen worden geïntegreerd tot complex gedrag. Men kan de psychologische spankracht verhogen door een persoon te trainen in het verrichten van ingewikkelde taken; dit heeft Janet ook therapeutisch aangewend.

In het uiteindelijke systeem van Janet (1935) wordt bewustzijn een relatief begrip. Hij stelt dat een actie samenhangend met een lagere tendentie ten opzichte van activiteiten die verbonden zijn aan een hogere tendentie, een onderbewuste activiteit is. Dit betekent ook dat elke activiteit, met uitzondering van activiteiten die behoren tot het hoogste tendentieniveau, kan veranderen van bewustzijn naar onderbewustzijn op het moment dat een individu hogere tendenties kan actualiseren.

Zoals reeds genoemd was Janet oorspronkelijk filosoof. Uit zijn *L'automatisme psychologique* (1889) blijkt dat hij sterk is beïnvloed door de filosoof Maine de Biran (1766-1824). In het eerste deel van zijn boek behandelt Janet wat vanuit filosofisch opzicht geschreven is over wat hij noemt 'une forme rudimentaire de la conscience'. Hij citeert met instemming Maine de Biran die aangeeft dat geïsoleerde vormen van

gevoel bestaan die losstaan van een persoonlijk bewustzijn. Men kan volgens Maine de Biran in een dergelijke staat geraken wanneer de denk- en wilskracht verzwakt. Janet ziet dit als de wijsgerige onderbouwing van de psychologische automatismen zoals die bij hypnose manifest kunnen worden; ook bij hypnose worden immers de aandacht en wilskracht verzwakt door onder andere afleiding. Ellenberger (1970) beschrijft hoe voor Maine de Biran het primaat van het functioneren van de menselijke geest ligt bij de inspanning. Bewustzijn is het waarnemen van de eigen inspanning. Willekeurige inspanningen creëren bewustzijn en brengen de geest van gevoel naar gewaarwording en andere hogere mentale functies, zoals de beleving van eenheid, identiteit en vrijheid. Het menselijk bestaan wordt geconstitueerd door de wil. Onder het niveau van bewustzijn van de inspanning ligt een animale vorm van leven, bestaande uit habitueel gedrag, elementaire gevoelens en instincten, die zich onder meer kenbaar maakt tijdens de slaap. De relatie die Maine de Biran legt tussen wilsinspanning en bewustzijn ziet men bij Janet terug in zijn concept van psychische spankracht, waarmee hij het vermogen aanduidt om hogere tendenties, dat wil zeggen bewustzijnsniveaus, te actualiseren.

2.5 Discussie

Dissociatie hangt voor Janet samen met een tekort aan integratief vermogen. Het optreden van dissociatie gaat altijd gepaard met een verandering van het bewustzijn. Zoals we hebben beschreven, worden gedissocieerde mentale functies onderbewust. We hebben gezien dat bij Janet geen sprake is van een eenvoudige opdeling van het psychisch domein in bewust en onderbewust; er zijn meerdere intermediaire bewustzijnsniveaus en in zijn latere werk is het begrip bewustzijn alleen nog maar een relatieve plaatsbepaling. Janets concept van het bewustzijn stoelt op de wijsgerige opvattingen van Maine de Biran dat wilsinspanning leidt tot een grotere mate van bewustzijn. Dit principe keert terug in Janets therapeutische interventies wanneer hij de psychische spankracht tracht te vergroten. Janet probeert dit te bereiken door de patiënt op te dragen complexe activiteiten uit te voeren die training en volharding vereisen, waardoor uiteindelijk het vermogen tot synthese zal toenemen. Dit vergrote vermogen tot psychische synthese maakt dat hogere mentale functies kunnen worden ontplooid. Als hogere mentale functies worden geactualiseerd, wordt een achtergebleven functie als onderbewust aangemerkt. Het onderbewust worden van een dergelijke functie hoeft niet gerelateerd te zijn aan het optreden van amnesie. Het aanmerken van activiteiten als onderbewust betekent in wezen dat deze tot het psychologische domein behoren, dat wil zeggen dat deze in verbinding zijn geweest of kunnen

worden gebracht met het bewustzijn en niet berusten op mechanische, los van de persoonlijkheid staande, reflexhandelingen. Door deze opvatting van Janet krijgen de onderbewuste mentale elementen, zoals deze bijvoorbeeld tot uiting kunnen komen tijdens een hysterische crisis, ook een plaats en betekenis in de persoonlijke geschiedenis van het individu. Dat bewustzijn bij Janet een kwantitatief karakter heeft, blijkt tevens uit zijn opvatting dat het bewust maken van een gedissocieerd idee-fixe niet het einddoel van de therapie kan zijn, maar dat het gaat om het actualiseren van een hoger mentaal niveau.

Ellenberger (1970) merkt op dat Janets psychologie gecentreerd is rond het begrip activiteit en dat emoties een secundaire rol spelen. De menselijke activiteit is gericht op een zo adequaat mogelijke aanpassing aan het *milieu extérieur*.

In het licht van onze studie is het nodig Janets begrip bewustzijn te vergelijken met dat van Freud. Freud (1900) spreekt van het perceptuele-bewustzijnssysteem: het bewustzijn is een waarnemingsorgaan van psychische kwaliteiten. Verschillen in kwantiteit worden als kwalitatieve aspecten waargenomen. Anders gezegd: het bewustzijn zal een grotere hoeveelheid van een stimulus niet als meer van hetzelfde, maar als anders waarnemen. Aanvankelijk, in Freuds topografische model, heeft het bewustzijn ook het vermogen om elementen te verdringen naar het onbewustzijn. Later kent hij deze functie toe aan het Ich en vormt het bewuste Ich de enige psychische instantie die mentale processen kan waarnemen (Freud 1923). Naast het bewustzijn is er het voorbewustzijn, dat de mentale inhouden bevat die niet direct in het bewustzijn worden waargenomen. Deze inhouden kunnen echter door de aandachtsfunctie wel in het bereik van het bewustzijn worden gebracht. Geheugensporen worden niet in het bewustzijn opgeslagen – dit is immers alleen een waarnemingsorgaan –, maar in het voorbewustzijn of het onbewustzijn. Na de formulering van het structurele model (1923) worden bewust en onbewust aspecten van de drie psychische instanties. In het topografische model bevat het onbewustzijn de driftimpulsen; deze kent hij nu aan het Es toe. Onbewuste mentale inhouden zijn onderhevig aan geheel andere regels dan binnen het domein van het bewuste. Bij deze mentale inhouden is er sprake van het functioneren volgens het primair proces en het lust-onlustprincipe. Het bewuste functioneert volgens het secundair proces met inachtneming van het realiteitsprincipe. Inhouden uit het onbewuste kunnen niet zo maar in het voorbewuste/bewuste systeem komen, maar passeren eerst de censor, later afweerformatie genoemd. De mentale inhoud van het onbewustzijn, zoals driftimpulsen, wordt slechts voor een deel binnen het bewustzijn geaccepteerd in getransformeerde symbolische vorm en wordt dan zichtbaar als compromisformatie. Er is voor Freud dus een kwalitatief verschil tussen het onbewustzijn en het bewustzijn in de wijze van mentaal functioneren. Dit is ook de

reden dat hij spreekt van onbewustzijn en expliciet de term onderbewustzijn afwijst. Freud (1900) geeft aan dat de gewoonte om te spreken van boven- en onderbewustzijn onjuist is omdat het een gelijkwaardigheid tussen de mentale inhoud van de twee systemen aan geeft. De term onderbewustzijn geeft dan een soort tweede vorm van bewustzijn aan die in kwalitatief opzicht in het verlengde ligt van het bewustzijn.

In tegenstelling tot Freud is er bij Janet geen kwalitatief verschil tussen bewustzijn en onderbewustzijn. De uit het bewustzijn gedissocieerde mentale inhouden ondergaan geen verdere kwalitatieve bewerking. Wanneer een idee-fixe de controle over de persoon krijgt, is de verschijningsvorm van het gedrag hetzelfde als toen deze mentale inhoud nog het bewustzijn toebehoorde. Het gedissocieerde trauma verschijnt bijvoorbeeld tijdens hypnose weer op dezelfde wijze als toen de traumatisering plaatsvond. Een gedissocieerd idee-fixe kan zich door associatie wel uitbreiden, maar de toegevoegde delen bestaan uit andere elementen van het onderbewustzijn. In kwalitatief opzicht is er een continuüm tussen onderbewustzijn en bewustzijn; dit zien we terug in het latere werk van Janet als bewustzijn een relatief begrip is geworden. Janets kwalitatieve continuïteit tussen onderbewustzijn en bewustzijn blijkt ook uit zijn kritiek op Freud. Zo bekritiseerde Janet op een internationaal medisch congres in 1913 in Londen Freuds symbolische interpretatie van dromen (Ellenberger 1970, p. 344). Het is juist de kwalitatieve sprong tussen het onbewustzijn en het bewustzijn in Freuds theorie die verantwoordelijk is voor de symbolische uitdrukking van dromen op bewust niveau. Hilgard (1986) spreekt in dit verband bij dissociatie van een verticale splitsing om aan te geven dat de mentale inhouden niet kwalitatief van elkaar verschillen en van een horizontale splitsing (verdringing) om aan te geven dat materiaal zich binnen het bereik van het dynamische onbewuste bevindt.

Er is niet alleen een groot verschil tussen Janets begrip van onderbewustzijn en Freuds concept van het onbewustzijn, maar ook tussen het begrip bewustzijn van beide auteurs. Voor Janet is bewustzijn een begrip dat een plaats heeft tussen de mens en zijn omgeving; het is geconceptualiseerd als een aanpassingsmodaliteit aan het milieu extérieur. Een betere aanpassing gaat gepaard met een hogere vorm van bewustzijn en een tekortschietende aanpassing is gerelateerd aan een lagere vorm. Bij Freud is het bewustzijn het ijkpunt van zijn systeem: uiteindelijk worden alle psychische functies gedefinieerd in relatie met de mogelijkheid tot bewust zijn. De drifttheorie van Freud is een ontwikkelingspsychologie die beschrijft hoe de driften zich ontplooiën in relatie tot de wijze waarop het individu deze bewust kan zijn.

Binnen de huidige literatuur over dissociatieve stoornissen lijkt ons dat men soms te weinig aandacht schenkt aan de verschillen in

bewustzijnsconcepten tussen Janet en Freud. Zo geven Van der Hart en Van der Horst (1988) aan dat Freud een theoretische *tour de force* uithaalt met het toepassen van het conflictmodel op hysterische patiënten. Hun conclusie is dat het door Freud verlaten van zijn verleidings-theorie ertoe geleid heeft dat patiënten met een ernstig traumatisch verleden niet adequaat behandeld zijn. Wij delen deze conclusie; dit betekent echter niet dat Freuds conflictmodel als inadequaaf kan worden afgedaan. Onzes inziens creëert men met bovengenoemde uitlating een schijntegenstelling tussen Janet en Freud. Deze berust op het feit dat men niet voldoende onderkent dat de dissociatietheorie en de driftconflictheorie uitgaan van geheel andere bewustzijnsconcepten. Beide theorieën beschrijven een deel van de psychopathologie vanuit het eigen referentiekader: de dissociatietheorie verwijst met name naar de samenhang tussen trauma en verandering van de bewustzijnstoestand, terwijl het driftconflictheorie uitgaat van de wijze waarop het individu omgaat met affecten en driften in relatie tot het bewuste. Bij de behandeling dient men met beide referentiekaders rekening te houden.

2.6 Samenvatting

Dissociatie is bij Janet een psychisch mechanisme dat hij conceptualiseert als samenhangend met een tekortschietend integratievermogen. Dissociatie gaat altijd gepaard met een verandering van de staat van bewustzijn. Het wordt geïnduceerd door intense, met name ook plotseling optredende, emoties waardoor de aanpassing door het individu aan de nieuwe situatie tekortschiet. Er bestaat een kwalitatieve continuïteit tussen onderbewustzijn en bewustzijn; deze begrippen verschillen sterk met Freuds onbewustzijn en bewustzijn.

3 S. Freud

3.1 Inleiding

Freud heeft zich tijdens zijn lange professionele carrière verscheidene malen met het begrip splitsing beziggehouden. De betekenis die hij aan splitsing toekent, vertoont in de loop der jaren grote verschillen. Voor een belangrijk deel berusten deze verschillen op de ontwikkeling van zijn theorie. In de eerste jaren krijgt splitsing een plaats binnen zijn topografisch model, maar met de ontwikkeling van het structurele model verschuift ook de betekenis die Freud toekent aan splitsing.

Men kan de volgende twee betekenissen van het begrip splitsing bij Freud onderscheiden (Brook 1992; Lichtenberg & Slap 1973).

- *Het afsplitsen van psychische groepen.* Deze vorm van splitsing is verbonden met het optreden van veranderde bewustzijnstoestanden waarbij verscheidene psychische functies (groepen) worden afgesplitst van de rest van de psyche.
- *Splitsing van het Ich.* Hierbij neemt het Ich verschillende attitudes in ten opzichte van eenzelfde object of gebeurtenis.

We zullen in de volgende paragrafen beide betekenissen uitgebreider bespreken.

3.2 Het afsplitsen van psychische groepen

Freuds eerste theorievorming is gebaseerd op observaties van hysterische patiënten zoals met name door Charcot onder de wetenschappelijke aandacht waren gebracht. Aanvankelijk vertoont Freuds werk veel overeenstemming met dat van Janet. In een Franstalig artikel van Freud uit 1893 maakt hij instemmend melding van de ideeën van Janet en gebruikt hij ook de term onderbewust ('une association subconsciente') waar hij, zoals wij in hoofdstuk 2 hebben beschreven, zich later tegen afzet. Aanvankelijk is voor Freud (1893–1895) de oorzaak van hysterische symptomen gelegen in een psychisch trauma; deze opvatting sluit aan bij het belang dat ook Janet toekent aan traumata. Wel geeft Freud tezamen met zijn co-auteur Breuer aan dat de symptomen van de hystericus een symbolische uitdrukking kunnen zijn van onbewuste herinneringen aan het trauma. In 1894 heeft hij het begrip

afweer in zijn werk geïntroduceerd met het artikel 'Die Abwehr-Neuropsychozen'. In 1896 beschrijft hij vervolgens in 'Zur Ätiologie der Hysterie' hoe vroegkinderlijke traumata aan de wortel van hysterie liggen. Met het toekennen van een specifiek seksuele origine aan het trauma neemt Freud reeds duidelijk afstand van de ideeën van Janet. In 1897 geeft hij in een brief aan Fliess (Freud 1950, geciteerd door Ellenberger 1970) aan dat hij de verleidingstheorie moet opgeven; het gaat bij hysterie niet meer om werkelijk gebeurde traumata maar om afgeweerde driftimpulsen en daarmee samenhangende fantasieën. Met deze laatste theoretische ontwikkeling is de scheiding met Janet volledig geworden. Janets neemt als uitgangspunt de aanpassing aan het *milieu extérieur* waarbij reële gebeurtenissen de hoofdrol spelen; Freud richt de blik naar binnen met de nadruk op de ontplooiing van driften.

Freud gebruikt aanvankelijk, tot in 1893, het begrip dissociëren om het proces aan te geven dat 'psychische groepen' – te vergelijken met het autonoom worden van mentale subsystemen bij Janet – onbewust worden. Bij deze psychische groepen gaat het om een afsplitsing die alle instanties van de persoonlijkheid kan omvatten. Een afgesplitste groep kan zowel, wat Freud later zal noemen, driftderivaten, als Ik-functies en gewetensfuncties omvatten. In de meest uitgebreide vorm is er sprake van afzonderlijke, doch op zichzelf geïntegreerde, persoonlijkheden: het beeld van de meervoudige persoonlijkheid. Afsplitste psychische groepen kunnen zich ook door conversie uiten in somatische symptomen.

Dissociëren is een begrip dat samenhangt met het concept van psychische synthese. Met het introduceren van het begrip afweer in 1894, in de betekenis van 'het actief gaan vergeten van pijnlijke herinneringen', verschuift het accent van psychische synthese naar intrapsychisch conflict. Parallel aan deze conceptuele verschuiving gaat Freud in zijn terminologie de term splitsing (*Spaltung*) gebruiken. Wij zullen enkele citaten uit deze periode weergeven.

In 'Über den psychischen Mechanismus hysterischer Phänomene' (1893) die als 'Vorläufige Mitteilung' werd opgenomen in *Studien über Hysterie*, gepubliceerd in 1895, gebruiken Breuer en Freud de termen *Spaltung* en *Dissoziation* nog naast elkaar. Wanneer hysterische fenomenen ter sprake komen vervolgen zij (p. 91):

'Je mehr wir uns nun mit diesen Phänomenen beschäftigen, desto sicherer wurde unsere Überzeugung, jene Spaltung des Bewußtseins, die bei den bekannten klassischen Fällen als "double conscience" so auffällig ist, bestehe in rudimentärer Weise bei jeder Hysterie, die Neigung zu dieser Dissoziation und damit zum Auftreten abnormer Bewußtseinszustände, die wir als "hypnoide" zusammenfassen wollen, sei das Grundphänomen dieser Neurose.'

Zij vervolgen verder dat tijdens hypnoïde toestanden (p. 91):

‘(...) auftauchende Vorstellungen (...) von dem Assoziativverkehr mit dem übrigen Bewußtseinsinhalt abgesperret sind.’

Een trauma kan tot een afsplitsing leiden (p. 92):

‘(...) ein schweres Trauma (...) auch bei dem sonst freien Menschen eine Abspaltung von Vorstellungsgruppen bewerkstelligen kann, und dies wäre der Mechanismus der psychisch akquirierten Hysterie.’

In zijn artikel ‘Die Abwehr-Neuropsychosen’ neemt Freud (1894) afstand van het concept van psychische synthese van Janet. Hij heeft het eerst over de ‘Bewußtseinspaltung’ die samenhangt met het afgesneden zijn van de associatiestroom en op de volgende bladzijde (p. 61) over ‘die Spaltung des Bewußtseinsinhaltes’:

26

‘(...) daß die Spaltung des Bewußtseinsinhaltes die Folge eines Willensaktes des Kranken ist, d.h. durch eine Willensanstrengung eingeleitet wird, deren Motiv man angeben kann.’

Pruyser (1975) geeft aan dat in *Studien über Hysterie* (1893-1895; pp. 232-233), betreffende de ziektegeschiedenis van Elisabeth von R., bij het beschrijven van haar mentale toestand wordt gesproken in termen van het afgesloten zijn van bepaalde (erotische) gedachten van de vrije associatiestroom, maar dat overgegaan wordt op de term Spaltung (van het bewustzijn) waar het om het motief (psychische pijn) gaat voor het verwerpen van conflictueuze gedachten. Deze dynamische betekenis van het woord splitsing zien wij ook terug in het derde citaat, waarin Freud voor het eerst gebruik maakt van de term *Abspaltung*, en bij het laatste citaat.

3.3 Discussie

Het gebruik van de term splitsing door Freud dient onzes inziens vooral bezien te worden tegen de achtergrond van de ontwikkeling in zijn denken. Freud neemt afstand van Janets concept van psychische synthese en gaat aan het bewustzijn een eigen dynamische functie toekennen. Daarnaast gaat hij spreken over de inhoud van het bewustzijn. Geleidelijk aan construeert Freud steeds meer structuren in het mentale apparaat. Zo beschrijft hij in 1900 de volgende systemen: het onbewustzijn, het voorbewustzijn en het bewustzijn. Deze ontwikkeling leidt in 1923 tot zijn structurele model met Ich, Es en Über-Ich. De term splitsing past bij Freuds overgang van het syntheseconcept naar de conceptualisatie van

de psyche als bestaande uit mentale structuren. De term splitsing heeft ruimtelijke connotaties en kan daardoor opkomen wanneer men de psyche opvat als een geheel van diverse structuren met eigen functies.

Met het verder ontwikkelen van zijn theorie verandert ook de betekenis van het begrip verdringing (zie Brenner 1957, 1966). Eerst betekent verdringing nog het bewust onderdrukken van een pijnlijke herinnering en is het een pathologisch fenomeen. Later beschouwt Freud verdringing als een mechanisme dat ook bij normalen kan voorkomen. Daarna wordt de functie van verdringing het vormen van een barrière tussen het on- en het bewustzijn. De term splitsing van het bewustzijn gebruikt Freud tot aan 1915. Men zou kunnen zeggen dat het een tussenbegrip vormt in zijn ontwikkeling van het dissociatiemodel naar het structurele model en dat het begrip verdringing geleidelijk aan steeds meer de betekenis van de term splitsing overneemt.

Brook (1992) geeft aan dat splitsing van het bewustzijn een ongelukkige term is om het afsplitsen van psychische groepen aan te duiden, want niet het bewustzijn zelf splitst, maar alleen het materiaal in het bewustzijn. Het is onzes inziens niet toevallig een ongelukkig gekozen begrip: het gebruik ervan hangt samen met de omstandigheid dat Freud aanvankelijk alleen nog maar beschikt over het topografische model. Dit betekent dat hij in deze periode aan het bewustzijn ook dynamische eigenschappen moet toeschrijven. Bij de ontwikkeling van het structurele model kent hij deze eigenschappen aan het Ich toe. Op het moment dat het bewustzijn als een ondeelbare eenheid vorm krijgt, gaat Freud ook afstand nemen van zijn term splitsing van het bewustzijn. Zo geeft hij in 1912 aan dat de gevallen die hij voorheen beschreef als splitsing van het bewustzijn misschien beter kunnen worden aangemerkt als verschuiving van het bewustzijn waarbij het bewustzijn oscilleert tussen twee onderscheiden psychische complexen.

Pruyser (1975) heeft erop gewezen dat het in veel teksten waar Freud de term splitsing gebruikt onduidelijk is of dit slaat op een dynamisch proces of op een ontstane toestand betreffende de psychische structuren. Deze onduidelijkheid hangt niet alleen samen met de nog ontbrekende differentiatie van het topografische en structurele model in deze periode, maar ligt in wezen fundamenteel in het woord splitsing besloten. Splitsing is in ons denken verbonden aan een ruimtelijke structuur: er is 'iets' dat splitst, is of wordt gesplitst. Pruyser (1975) geeft aan dat door de connotatie van ruimtelijkheid de term splitsing wel moet leiden tot denkfouten. Aan de basis van dergelijke fouten ligt het uitgangspunt dat de persoonlijkheidsstructuur wordt geconceptualiseerd vanuit bepaalde 'instanties', wat een ruimtelijke voorstelling is, terwijl deze instanties louter dienen om psychische functies aan te geven. Bij het consequent alleen spreken over psychische functies binnen een persoonlijkheidsmodel is er geen plaats meer

voor het begrip splitsing; dit aspect zullen wij verder bespreken aan de hand van de theorievorming van Hartmann die wij in hoofdstuk 4 zullen behandelen.

Op deze plaats willen wij kort ingaan op het werk van E. Bleuler (1911) betreffende schizofrenie. Hij ziet een splitsing van de mentale processen als basiskenmerk van deze ziekte. De primaire stoornis bij schizofrenie bestaat volgens Bleuler uit het verbreken van de associatieve verbindingen tussen mentale inhouden, als gedachten en gevoelens, door een organische oorzaak. De op deze wijze ontstane gefragmenteerde mentale inhouden gaan zich vervolgens, los van de realiteit, groeperen aan de hand van hun affectieve lading. Hierdoor worden sommige gedachtencomplexen zo sterk affectief beladen dat andere complexen die niet overeenkomstig deze affectieve lading zijn naar het onbewustzijn worden verdrongen (zie ook Laplanche en Pontalis 1988). We zien hier dat Bleulers model een combinatie is van Janets model (de primaire oorzaak ligt in het teloorgaan van de psychische synthese) en Freuds model van een dynamisch bewustzijn.

3.4 Splitsing van het Ich

Bij splitsing van het Ich gaat het om het innemen van twee of meer tegengestelde, conflicterende attitudes door het Ich ten opzichte van één enkele gebeurtenis of object. Het Ich kan een aantal verschillende houdingen ten opzichte van één object aannemen, zoals acceptatie, afwijzing, twijfel (Brook 1992). Freud beschrijft echter vooral de splitsing met betrekking tot het tegelijkertijd erkennen en afwijzen van een object. Freud (1938a) beschrijft in *Die Ichspaltung im Abwehrvorgang* hoe kinderen de neiging hebben om met onplezierige aspecten van de realiteit om te gaan door ze te verwerpen. Deze verwerping is echter niet volledig. Bovendien is er ook tegelijkertijd sprake van een erkenning van de realiteit waardoor twee tegenstrijdige en onafhankelijke attitudes ontstaan. Freud geeft twee voorbeelden van situaties waarin splitsing van het Ich kan optreden. Het eerste voorbeeld betreft situaties waarbij de ouder overlijdt en het kind deze realiteit zowel accepteert als dat het op onbewust niveau blijft geloven dat de ouder nog leeft. Een ander voorbeeld is dat van een jongetje in de oedipale leeftijd die ziet dat vrouwen geen penis hebben. De hierbij ontstane castratie-angst kan de jongen trachten af te weren door de waarneming te loochenen. Deze loochening is echter niet compleet en de ontbrekende penis wordt door middel van verschuiving naar andere lichaamsdelen van de vrouw verplaatst, bijvoorbeeld de haren, waarbij deze een bijzondere waarde krijgen en gaan functioneren als fetisj object. Hierbij is er sprake van een splitsing van attitudes omdat de jongen zowel de realiteit verwerpt als deze erkent door een fetisj object te construeren.

Bij enkel loochening zou hiervoor geen noodzaak meer bestaan (Freud 1938b, p. 134):

‘Nun begegnen wir Fetischisten, die die nämliche Kastrationsangst entwickelt haben wie Nichtfetischisten und in derselben Weise auf sie reagieren. In ihrem Benehmen drücken sich also gleichzeitig zwei entgegengesetzte Voraussetzungen aus. Einerseits verleugnen sie die Tatsache ihrer Wahrnehmung, dass sie am weiblichen Genitale keinen Penis gesehen haben, andererseits anerkennen sie den Penismangel des Weibes und ziehen aus ihm die richtigen Schlüsse. Die beiden Einstellungen bestehen das ganze Leben hindurch nebeneinander, ohne sich gegenseitig zu beeinflussen. Das ist, was man eine *Ichspaltung* nennen darf.’

Pruyser (1975) vindt dat er in het geval van de fetisjist niets gesplitst wordt maar dat het enkel gaat om een ontwikkelingsstoornis waarbij het niet gelukt is een driftderivaat zo te integreren dat een coherenter Ich ontstaat. Voor hem is de fetisj juist het object waar de onverenigbare strevingen samenkomen tot een compromis. Hij benadrukt het belang van het te kiezen metapsychologische uitgangspunt betreffende de ontwikkeling: als men ervan uitgaat dat de psyche een eenheid vormt vanaf het begin, dan zijn de van elkaar gescheiden onderdelen de uitzonderingen die verklaard dienen te worden waarbij de theoreticus uitkomt bij het gebruik van woorden als splitsing en opdelen. Wanneer men echter de psyche beziet als een in het begin los georganiseerd geheel waarbij er een tendens is tot integratie, dan zal men het woord splitsing niet gebruiken. Pruyser (1975) wijst in dit verband nog op een citaat van Freud uit 1933 (p. 64):

‘Das Ich ist ja doch das eigentlichste Subjekt, wie soll es zum Objekt werden? Nun, es ist kein Zweifel, dass man dies kann. Das Ich kann sich selbst zum Objekt nehmen, sich behandeln wie andere Objekte, sich beobachten, kritisieren, Gott weiss was noch alles mit sich selbst anstellen. Dabei stellt sich ein Teil des Ichs dem Übrigen gegenüber. Das Ich ist also spaltbar, es spaltet sich während mancher seiner Functionen, wenigstens vorübergehend. Die Teilstücke können sich nachher wieder vereinigen.’

Pruyser wijst erop dat het woord splitsing hier een veel te zware lading heeft omdat er geen blijvende deling van het Ich optreedt en er slechts sprake is van een reflexieve houding van het Ich.

3.5 Discussie

Bij Freuds eerste gebruik van de term splitsing met betrekking tot psychische groepen bestaat vaak een relatie met een oorzakelijk motief:

hetzij een trauma, hetzij geïntitueerd door de afweer. Bij de Ichspaltung ontstaat een metapsychologisch probleem. Het Ich conceptualiseert Freud als de overkoepelende psychische instantie die op grond van de toegekende synthetische capaciteit de eenheid in de persoon dient te waarborgen. Het Ich kan allerlei mentale inhouden als affecten en herinneringen afsplitsen naar het onbewuste, maar om zichzelf te kunnen splitsen is een instantie nodig van waaruit de opdracht uitgaat het Ich (zichzelf) te splitsen (Pruyser 1975). Deze externe factor ontbreekt echter binnen de metapsychologie.

Uit het citaat uit 1933 blijkt dat Freud met het splitsen van het Ich in wezen bedoelt dat bepaalde Ik-functies zich soms uit het geheel van het Ich kunnen losmaken. Een voorbeeld van een dergelijke functie is wat we nu als *observing ego* aanduiden. Deze functies blijven echter ondergeschikt aan het Ich als overkoepelende integratieve instantie. Het lijkt ons echter niet adequaat dit proces aan te geven met de term splitsing. In wezen bestaat het Ich niet als entiteit, maar vertegenwoordigt deze instantie een aantal functies. Onzes inziens gebruikt Freud hier de term splitsing vanwege de ruimtelijke connotaties; hij spreekt op concreet ruimtelijke wijze over delen van het Ich die zich tegenover elkaar opstellen en die later weer bij elkaar komen. Dit citaat is een voorbeeld van een reïficatie: functies worden tot een instantie, die vervolgens wordt beschreven als onderhevig zijnde aan dezelfde regels als een reëel ruimtelijk object.

Bij het gedrag dat Freud aanduidt met Ichspaltung gaat het niet alleen om het Ich; bij de splitsing zijn ook driftderivaten betrokken. Zo vindt de fetisjist immers bevrediging door tussenkomst van de fetisj. Lichtenberg en Slap (1973) spreken in dit verband dan ook van een 'intersystemische suborganisatie'. Zij wijzen er ook op dat bij Freuds afsplitsen van psychische groepen het afweermechanisme verdringing centraal staat en bij splitsing van het Ich het afweermechanisme loochening. Het concept van de intersystemische suborganisaties die van elkaar gescheiden worden gehouden door middel van loochening werkt Kohut later uit met zijn begrip verticale splitsing.

In Nederland heeft Le Coultre (1966) met zijn artikel 'Splitsing van het Ik als centraal neuroseverschijnsel' – in 1993 verscheen een Engelse vertaling van dit artikel – getracht het begrip Ichspaltung van Freud toe te passen bij alle neurosen. In zijn artikel behandelt hij als eerste de 'verborgen' grootheidswaan. Deze patiënten demonstreren vaak hun minderwaardigheid terwijl ze tegelijkertijd de grootheidsfantasie koesteren dat ze in wezen onkwetsbaar zijn. Hoewel Le Coultre hierover niet geheel duidelijk is, lijkt bij deze patiënten slechts een gedeeltelijke loochening te bestaan van deze tegenstrijdigheid. Hij geeft aan dat enerzijds de realiteit weinig invloed heeft op de grootheidsgedachten, maar dat anderzijds de persoon wel is aangepast aan de actuele realiteit. Er bestaan als het ware twee levenshoudingen die elkaar

weinig schijnen te hinderen. Le Coultre (1966, p. 109) stelt vast: 'In ieder geval moeten wij hier spreken van een splijting in het Ik.' Ook bij patiënten die weigeren om werkelijk volwassen te worden concludeert hij dat hier sprake is van loochening (p. 111): 'Het oud-zijn wordt geloofend, naast het weten ervan. Dus ook hier een duidelijke splijting van het Ik.' Hij slaat vervolgens met zijn betoog dezelfde weg in als waar Lichtenberg en Slap (1973) spreken van intersystemische suborganisaties en geeft aan dat er geen scherp onderscheid bestaat tussen Es en Ik. Deze instanties zijn voor een belangrijk deel met elkaar verbonden. Neurotische conflicten bestaan uit conflicten tussen twee Ik-Eswerelden; wij zouden hier elementen van het Über-Ich aan kunnen toevoegen. Enerzijds is er de infantiele Ik-Eswereld die in de ontwikkeling is gestagneerd door irrationele angsten, en als afgespleten deel van het Ik buiten de verdere ontwikkeling blijft bestaan; anderzijds is er de volwassen Ik-Eswereld die in conflict komt met de eerstgenoemde infantiele wereld. Doel van de therapie is volgens Le Coultre de splijting op te heffen. De geïsoleerde en bevroren driftmatige belevingen van het Ik worden als het ware ontdooid in de overdracht met de analyticus waardoor er een doorleefde bewustwording kan plaatsvinden.

Bij nader inzien blijkt bij de gedachtengang van Le Coultre in wezen in het geheel geen sprake te zijn van een splijting van het Ik. Hier kan dezelfde kritiek gelden als die Pruyser (1975) op de Ichspaltung van Freud heeft: het Ik is in de theorie van Le Coultre nooit een eenheid geweest en kan dus ook niet gespleten zijn. Uit zijn betoog blijkt juist duidelijk dat het niet gelukt is de infantiele Ik-Eswereld te integreren in de persoonlijkheid. Deze integratie dient alsnog door de therapie plaats te vinden. Bij Le Coultre treffen wij een voorbeeld aan van het onvoldoende onderscheid maken tussen psychopathologie en psychopathogenese. De psychopathologie, het tegelijkertijd bestaan van twee verschillende levenshoudingen, wordt opgevat als het resultaat van splitsing als een psychopathogenethisch proces. Dezelfde onduidelijkheid hebben wij ook eerder bij Freud gesignaleerd en toegeschreven aan de onduidelijkheid of splitsing/splijting een proces (psychopathogenese) of een toestand (psychopathologie) aangeeft.

Zowel bij Freud als bij Le Coultre is er sprake van een gedeeltelijke loochening van de realiteit: een weten en een niet-weten bestaan naast elkaar. Men kan loochening op een continuüm plaatsen van volledig naar gedeeltelijk loochenen (Modell 1961). Zouden er nu ook verschillende Ik-Eswerelden kunnen bestaan, om in de terminologie van Le Coultre te blijven, waarbij geen enkele loochening van de discrepantie bestaat? Onzes inziens is dit de situatie zoals die bij ieder individu voorkomt. Bijvoorbeeld iemand die overdag op zijn werk formeel met een collega omgaat, kan 's avonds tijdens een feest tegen dezelfde collega zich anders, persoonlijker en informeler, opstellen. Het individu

zal zich deze discrepantie gewoon bewust kunnen zijn en er hoeft niets geloochend te worden. Uiteraard is dit niet pathologisch maar juist uiterst functioneel. Wij zouden kunnen stellen dat op descriptief niveau ieder individu vele Ichspaltungen vertoont. Bij deze gedachtengang wordt het punt van Pruyser (1975) duidelijk waar hij aangeeft dat met het conceptualiseren van de persoonlijkheid als eenheid alle uitzonderingen hierop een nadere verklaring behoeven. Bij een model dat uitgaat van een persoonlijkheid die gevormd wordt door een continu dynamisch (flexibel) integratief proces behoeft niet iedere, van de hypothetische norm afwijkende verschijningsvorm een aparte verklaring, maar kan dit worden geïnterpreteerd als een vorm van adaptatie.

Hiermee zijn we teruggekeerd bij het model van Janet waarin hij het bewustzijn opvat als een niveau van adaptatie. Als we met Janets model naar de gedachtengang van Le Coultre kijken dan kunnen we de infantiele Ik-Eswereld opvatten als een oude aanpassingsvorm die, net als een partieel psychologisch automatisme, gedeeltelijk toegang heeft tot het bewustzijn van de volwassen realiteit.

3.6 Samenvatting

Freud gebruikt de term splitsing op twee manieren. Allereerst heeft deze betrekking op het afsplitsen van psychische groepen. Het gebruik van de term in deze context hangt samen met zijn concept van een dynamisch bewustzijn waarbij hij afstand neemt van de dissociatietheorie van Janet en met de ontwikkeling van Freuds theorie waarbij hij meerdere substructuren construeert in het mentale apparaat. Bij het gaan gebruiken van de term splitsing speelt een rol dat hieraan een ruimtelijke connotatie is verbonden. Met de ontwikkeling van het topografische naar het structurele model neemt het begrip verdringing de betekenis van splitsing over.

Bovendien spreekt Freud over splitsing van het Ich. Dit begrip stuit op metapsychologische bezwaren: het Ich kan zichzelf niet 'splitsen'. De beschreven psychopathologie kan beter worden opgevat als samenhangend met een onvolledig integratieproces. Door de veelduidige betekenis van het woord splitsing maakt men vaak onvoldoende onderscheid tussen psychopathologie en psychopathogenese.

4.1 Inleiding

In vervolg op Freuds theorievorming omtrent het Ich, ontwikkelde zich de Ego-psychologie die de nadruk ging leggen op de adaptieve functie van het Ich. Hartmann (1894–1970) is een van de meest vooraanstaande theoretici van deze stroming. Dat de adaptatie een hoofdthema is van de Ego-psychologie is reeds te zien in de titel van Hartmanns hoofdwerk *Ich-Psychologie und Anpassungsproblem* dat in 1939 verscheen.

Hoewel Hartmann zich niet met het begrip splitsing heeft beziggehouden, speelt zijn theorie een belangrijke rol in de kritiek die diverse auteurs op dit begrip geven. Het belang van zijn theorie in deze discussie is gelegen in het beschrijven van de psychische ontwikkeling aan de hand van de begrippen differentiatie en integratie. Deze begrippen zijn bruikbaar als beschrijving van een algemeen organisatieprincipe van mentale activiteiten. Een ander belangrijk aspect uit Hartmanns theorie is zijn opvatting betreffende de driftontwikkeling die hij vanaf de geboorte als fundamenteel ambivalent van karakter beschouwt. Hierin wijkt hij sterk af van de opvattingen van Kernberg inzake de driftontwikkeling.

In Hartmanns werk komt het woord splitsing eenmaal voor en wel als een verwijzing naar het begrip *splitting of the ego* van Melanie Klein. Wij zullen stilstaan bij de wijze waarop Hartmann dit begrip in zijn eigen terminologie vertaalt.

Teneinde de plaats van de Ego-psychologie binnen de psychoanalytische theorievorming te verhelderen, zullen we eerst beschrijven welke ontwikkeling het begrip Ich heeft doorgemaakt in Freuds denken. Meissner (1980) beschrijft Freuds ontwikkeling betreffende dit begrip als volgt. Aanvankelijk (*Studien über Hysterie*, 1893-1895) omschrijft Freud het Ich weinig precies als 'de dominante massa van bewuste ideeën en morele waarden', die hij onderscheidt van de driften van het onbewuste. Het Ich vormt de afweer tegen bepaalde gedachten die onacceptabel zijn voor het bewustzijn. Deze formulering valt binnen het topografische model. Dit model levert de conceptformatie voor Freud waarbinnen hij zijn drifttheorie kan ontwikkelen. Het concept van het Ich ontwikkelt zich pas verder nadat hij

geconfronteerd wordt met bepaalde tekortkomingen van zijn topografische model. Bij psychoanalytische behandelingen blijkt dat veel afweermechanismen zich voordoen in de vorm van een onbewuste weerstand en niet toegankelijk zijn voor het bewustzijn. Dit betekent dat de afweerfunctie niet, conform het topografische model, gelokaliseerd kan worden in het voorbewustzijn van waaruit bewustwording mogelijk is. Freuds ontdekking dat niet alle onbewuste processen uitsluitend aan de driften kunnen worden toegeschreven, leidt tot de ontwikkeling van het structurele model zoals beschreven in *Das Ich und das Es* (1923).

In het structurele model wordt het Ich een organisatie van mentale processen en functies, die primair georganiseerd zijn rond het perceptuele-bewustzijnssysteem, maar waartoe Freud ook de functies weerstand en afweer rekent. Aanvankelijk conceptualiseert hij het Ich als een instantie die zich uit het Es ontwikkelt en sterk onder invloed van het Es blijft staan. Na *Hemmung, Symptom und Angst* (1926) wordt het Ich minder ondergeschikt aan het Es. Het Ich krijgt de autonome functie van initiëren van afweer via het concept van de signaalangst. Hierbij krijgt het ook de functie actief op gevaar te anticiperen. Hierop voortbouwend schrijft Freud aan het Ich tevens het realiteitsprincipe toe, waarmee het een adaptieve functie krijgt. Het begrip Ich vervult de rol van intermediair tussen met name het Es en de realiteit, waarbij het realiteitsprincipe het Ich domineert. Met de ontwikkeling van het Ich vindt een verschuiving plaats van conflicten tussen het Es en de buitenwereld naar die tussen het Es en het Ich. Freud benadrukt de rol van de driften, en met name van conflicten, als een belangrijke factor in de ontwikkeling van het Ich.

Aan het einde van zijn theorievorming, in met name *Die endliche und unendliche Analyse* (1937a), verlaat Freud zijn eerdere standpunt dat het Ich zich geheel uit het Es ontwikkelt. Hij neemt nu het standpunt in dat het Ich aangeboren wortels heeft die onafhankelijk zijn van de oorsprong van het Es. Deze notie van een in zekere mate autonoom Ich wordt overgenomen en uitgewerkt door Hartmann in zijn Ego-psychologie.

4.2 Uitgangspunten van de Ego-psychologie

Bij Freud blijft, zoals beschreven, het Ich zich grotendeels in een afhankelijke relatie ontwikkelen uit het Es. Hartmann e.a. (1946, p. 19) gaan ervan uit dat de wortels van het Ich reeds vanaf de geboorte, tezamen met het Es, aanwezig zijn:

'In introducing his concepts of psychic structure, Freud speaks of a gradual differentiation of the ego from the id; as an end result of this process of

differentiation the ego, as a highly structured organization, is opposed to the id. Freud's formulation has obvious disadvantages. It implies that the infant's equipment existing at birth is part of the id. It seems however that the innate apparatus and reflexes cannot all be part of the id, in the sense generally accepted in psychoanalysis. We suggest a different assumption, namely that of an undifferentiated phase during which both the id and the ego gradually are formed.'

In deze ongedifferentieerde fase zijn reeds voorlopers van het latere Ego aanwezig als 'aangeboren kernen van primaire autonomie'. Autonomoos betekent dat zij zich ontwikkelen buiten de sfeer van conflicten met het Es. Deze primair autonome Ego-functies betreffen onder meer de motoriek en perceptie.

Na de ongedifferentieerde fase ontwikkelen zich via differentiatie en integratie de onderscheiden psychische systemen Ich en Es. Onder differentiatie wordt verstaan dat zich een verdergaande specialisatie van functies ontwikkelt. Integratie is het samenkomen van voorheen los van elkaar staande functies; hierdoor kunnen weer nieuwe functies ontstaan. Differentiatie- en integratieprocessen voltrekken zich in de context van een ontwikkelingsproces waarbij de elementen van een organisme met rijpingsmogelijkheden en omgevingsfactoren een bijdrage leveren. Vanuit de ongedifferentieerde fase ontwikkelt zich door een proces van structurele differentiatie (Hartmann e.a. 1946, p. 20) een gespecialiseerd 'adaptatie-orgaan': het Ich. De centrale functie van dit Ich is de adaptatie aan de externe realiteit. Teneinde deze functie te kunnen vervullen is het Ich autonoom ten opzichte van de eisen uit het Es en beschikt het over een 'synthetische functie' (*vide infra*). De aangeboren Ego-voorlopers vormen nu de primair conflictvrije sfeer van het Ich. Naast primaire autonomie van het Ich spreekt Hartmann ook van secundaire autonomie, waarmee hij bedoelt dat mechanismen die oorspronkelijk functioneerden als afweer tegen driftimpulsen, autonome structuren kunnen worden met een andere functie.

Bij de adaptatie aan de realiteit staat de synthetische functie van het Ich centraal. Deze synthetische functie, ook wel organiserende functie van het Ich genoemd, integreert de verschillende onderdelen van de persoonlijkheidsstructuur met elkaar en met de eisen die de buitenwereld kan stellen (Hartmann 1959). Deze functie heeft de taak de eisen uit het Es en de buitenwereld zo op elkaar af te stemmen dat een evenwicht wordt bereikt. Dit is een eigenschap van het latere, rijpere Ik en neemt geleidelijk de plaats in van primitievere mechanismen (Hartmann 1947).

4.3 De ontwikkeling van het Es

De wortels van het Es liggen eveneens in de ongedifferentieerde fase. Hieruit volgt volgens Hartmann e.a. (1949, p. 25) dat driften uit zowel libidineuze als agressieve delen zijn opgebouwd:

'We start from the assumption of the existence of an undifferentiated phase of psychic structure. During this phase manifestations of both libido and aggression are frequently indistinguishable or difficult to distinguish.'

Zo is een kind in zekere zin altijd 'ambivalent' ten opzichte van zijn ouders, waarbij het overwegen van agressieve of libidineuze bestandsdelen correleert met de positie op het continuüm van onthouding naar bevrediging van behoeften (Ferenczi 1926; geciteerd door Hartmann e.a. 1946, p. 23). Hartmann e.a. (1946) betogen dat alle menselijke relaties permanent gekleurd zijn door het feit dat het kind de eerste relaties vormt op een tijdstip dat het houdt van degenen die hem zowel bevrediging als deprivatie geven. Ambivalentie is bij Hartmann niet een stadium dat pas later in de ontwikkeling wordt bereikt maar reeds bestaat vanaf de geboorte.

Bij Hartmann is ambivalentie het uitgangspunt van waaruit zich door differentiatie relatievormen kunnen ontwikkelen die overwegend agressief of libidineus gekleurd zijn. Zo zal het kind op deprivatie reageren met overwegend agressieve driftbestandsdelen. Naarmate het kind, onder meer door de cognitieve ontwikkeling van het Ich, depriverende situaties herkent en hierop anticipeert, zal het meer omljnd met agressie reageren (vergelijk Wyss 1961). Agressieve en libidineuze driftbestandsdelen worden dus niet van elkaar 'gesplitst' maar ontwikkelen zich door differentiatie vanuit een gemeenschappelijke achtergrond.

De gemeenschappelijke oorsprong van de agressieve en libidineuze driftdelen komt terug in Hartmanns concept van neutraliseren van driftenergie. Freud heeft het begrip sublimeren ingevoerd waarmee hij aangaf dat het Ich energie kan ontlenen aan gedeseksualiseerde libido. Hartmann (1950) breidt deze hypothese uit naar het gebruik van aan agressieve driften ontleende energie voor het Ich. Hij voegt hieraan toe dat de capaciteit tot neutraliseren van driftenergie een indicatie is voor de sterkte van het Ik. Wanneer het Ich energie gebruikt die nog sterk verbonden is aan de driften en dus onvoldoende geneutraliseerd is geraakt, is deze constellatie een doorslaggevende factor in de psychopathologie. Naarmate het Ego meer functioneert met geneutraliseerde energie en meer afstand heeft genomen van de driftderivaten, is er sprake van (secundaire) autonomie en is het Ich beter bestand tegen regressie.

Samengevat: agressieve en libidineuze driftbestanddelen ontwikkelen zich vanuit de gemeenschappelijke ongedifferentieerde fase. Er bestaat in de ontwikkeling wel een proces van differentiatie van de

driftbestanddelen maar dit geschiedt altijd tegen de achtergrond van een persisterende fundamentele ambivalentie. In het concept van de neutralisatie komen de gedifferentieerde driften weer samen door het leveren van eenzelfde vorm van energie aan het Ich.

4.4 Conceptvorming en het gebruik van metaforen

Hartmann e.a. (1946, pp. 16-17) zijn zich zeer bewust van de gevaren die optreden als bij conceptvorming gebruik wordt gemaakt van metaforen. Dit taalgebruik leidt er met name toe dat de concepten gekleurd worden door antropomorfisme. Zo wijzen Hartmann e.a. er bijvoorbeeld op dat het bij het formuleren van de functie van het Über-Ich onhelder is te spreken over 'goedkeuring' of 'afkeuring' door deze psychische instantie; een ander voorbeeld is het begrip 'de stem van het geweten'. Hartmann c.s. willen in hun conceptvorming alleen maar spreken over verschillende soorten en intensiteiten van spanning tussen twee psychische organisaties, parallel aan de aan- of afwezigheid van conflicten tussen functies die aan deze instanties zijn verbonden.

Hartmann e.a. (1946) geven aan dat metaforisch taalgebruik de conceptvorming binnendringt, omdat het antropomorfisme dat aan dit taalgebruik is verbonden correleert met de menselijke beleving. Zij geven aan dat Freud nogal sterk gebruik maakt van metaforisch taalgebruik bij zijn theorievorming omdat zijn concepten nog sterk bepaald zijn door zijn directe ervaringen uit de klinische praktijk. Volgens hen kan alleen conceptvorming die afstand neemt van de menselijke belevingswereld leiden tot dieper inzicht in het psychisch functioneren. Hartmann (1956, p. 296) citeert met veel instemming Freud (1933) waar hij spreekt over zijn poging om 'de juiste abstracte ideeën te introduceren'.

Hartmann heeft deze aansporing van Freud terdege in de praktijk gebracht door een conceptvorming te ontwikkelen met een zeer hoog abstractieniveau. Zo verdeelt hij de persoonlijkheidsstructuur in drie substructuren of -systemen onder die strikt gedefinieerd worden door functies. Hartmann wijst er herhaaldelijk op dat een structuur geen ruimtelijk geconnoteerd begrip is maar slechts de samenhang aangeeft van een aantal functies; zo worden functies het Ich genoemd voor zover deze gericht zijn op adaptatie aan de externe realiteit. Hartmann is zeer nauwgezet in het vermijden van ruimtelijk geconnoteerde concepten. Wanneer hij het heeft over de conflictvrije sfeer van het Ich bestrijdt hij op voorhand de mogelijke misvatting dat hij hiermee een bepaald gebied van de psyche aangeeft: het is geen gebied; het gaat om mentale processen. Hartmann (1939/1958, pp. 8-9):

'I propose that we adopt the provisional term *conflict-free ego sphere* for that ensemble of functions which at any given time exert their effects outside the

region of mental conflicts. I do not want to be misunderstood: I am not speaking of a province of the mind, the development of which is in principle immune to conflicts, but rather of processes *in so far as*, in an individual, they remain empirically outside of the sphere of mental conflict.'

Zoals we reeds eerder bespraken is splitsing een ruimtelijk geconnoteerd concept. Met het systematisch vermijden van ruimtelijk geconnoteerde begrippen zal ook het gebruik van het begrip splitsing niet goed passen binnen de door Hartmann gehanteerde conceptformatie. Het enige ruimtelijk geconnoteerde concept dat men bij hem kan aanwijzen is dat hij spreekt over het Ich als een adaptatie-orgaan (Hartmann e.a. 1946, p. 15). Een orgaan neemt uiteraard ruimte in, maar een eventuele splitsing zou het einde van het orgaan betekenen. Ook in deze context is het gebruik van het begrip splitsing niet goed voor te stellen.

4.5 Enkele tekstanalyses

Zoals in de inleiding genoemd, hebben wij slechts op één plaats bij Hartmann (1953) de term splitsing aangetroffen. Alvorens hierop in te gaan zullen wij eerst een passage bespreken uit de Engelse vertaling van *Ich-Psychologie und Anpassungsproblem*. Dit werk, dat Hartmann in 1937 presenteerde voor de Wiener Psychoanalytischer Gesellschaft, werd in 1939 gepubliceerd in het *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse und Imago*. Pas in 1958 verscheen de Engelse vertaling van de hand van David Rapaport, psychoanalyticus en zelf auteur van belangrijke artikelen op het gebied van de Ego-psychologie. Deze Engelse vertaling werd door Hartmann geautoriseerd. Hieronder volgen de oorspronkelijke tekst (1939, pp. 32-33) en de Engelse vertaling (1958, p. 32):

'Indem ich so die primäre Bedeutung sozialer Momente in der menschlichen Entwicklung betone, aber gleichzeitig die biologische Seite dieser sozialen Beziehungen, glaube ich im Einklang mit der Auffassung *Freuds* vorzugehen. Während sich bekanntlich in der Psychoanalyse Gegensätze zwischen einer mehr "biologischen" und einer mehr "soziologischen" Auffassung der normalen und krankhaften psychischen Entwicklungen herausgebildet haben, liegt *Freuds* Standpunkt in dieser Frage etwa in der Mitte.'

'I believe I am in harmony with *Freud's* conception when I stress simultaneously the primary importance of social factors in human development and their biological significance. *Freud's* view united the biological and sociological points of view. In contrast to this, we have now within psychoanalysis the familiar split between a more "biological" and a more "sociological" view of normal and pathological development.'

Inhoudelijk is Hartmanns standpunt helder: in de psychische ontwikkeling spelen zowel biologische als sociale factoren een rol. Hij wijst het 'extreme' standpunt van louter biologische óf louter sociale bepaaldheid af. In de Engelse vertaling wordt het woord tegenstelling vervangen door splitsing. Het woord splitsing impliceert dat de twee stromingen in wezen bij elkaar horen; de oorspronkelijke formulering dat er zich 'tegenstellingen hebben gevormd', is in deze neutraler. Dit citaat laat zien dat het woord splitsing soms een (impliciet) waardeoordeel met zich kan meebrengen.

De enige plaats waar bij Hartmann zelf het woord splitsing voorkomt, treffen wij aan in het artikel 'Contribution to the metapsychology of schizophrenia' (1953). In dit artikel beschrijft hij dat de capaciteit van het Ich tot afweer deels afhankelijk is van het vermogen agressie te neutraliseren. Hartmann ziet een defect in dit vermogen van het Ich als kenmerkend voor schizofrenie. Door dit defect is het Ich niet in staat afweermechanismen te ontplooien die een stabiele tegenbezetting vereisen, zoals verdringing; het Ich moet terugvallen op afweermechanismen die minder energetische bezetting vereisen. Hierdoor neemt de relatieve kracht van het Es ten opzichte van het Ich toe met als resultaat het vrijkomen van agressie-energie. Deze agressie kan naar buiten of op zichzelf worden gericht en leiden tot zelfdestructie. Hartmann (1953, pp. 189-190):

'This freed instinctual energy may then be turned against the outside. Also all kinds of attempts of defense, on a lower level of integration, as projection and others, may be directed against it. Part of it may be turned against the self, and, under certain circumstances, foster self-destruction. M. Klein (1946) (...) described, in the schizophrenic, "splitting of the ego" as a result of aggression being turned against the self.'

Hartmann neemt het begrip splitsing niet over. Hij formuleert het één bladzijde verder als een dedifferentiatie van het Ich waardoor een onvolledige demarcatie en vervolgens fusie optreedt tussen het zelf en het object, en tevens een gebrek aan differentiatie tussen het Ich en het Es. Hij herformuleert 'splitting of the ego' in termen van differentiatieprocessen en Ik-functies. Hartmann (1953, p. 196) besluit zijn artikel dan ook met de volgende woorden:

'What I put before you today is an attempt to account for some aspects of schizophrenia in terms of the impairment not so much of "the ego", as of specific ego functions.'

In Hartmanns theorie ontwikkelen het Es en Ich zich vanuit een gezamenlijke nog ongedifferentieerde achtergrond tot relatief autonome functies door het proces van differentiatie en integratie. Deze opvatting heeft tot veel kritiek geleid. Een vertegenwoordiger van deze kritiek is Apfelbaum (1966). Hij blijft bij Freuds theorie dat het Ich zich ontwikkelt vanuit het Es en dat deze instanties in zekere mate met elkaar verbonden blijven. Volgens hem blijft Hartmann steken bij Freuds eerste driftconcept dat het Es als driftdoel de ontlading van spanning nastreeft, los van het Ich. Later formuleert Freud dat de driften de persoonlijkheidsontwikkeling in een bepaalde richting sturen. Het Es heeft in deze opvatting net zo goed deel aan de adaptatie als het Ich. Apfelbaum citeert Erikson (1963), die onder meer gewezen heeft op de relatie tussen de driftontwikkeling en de totstandkoming van bevredigend functioneren in sociale verbanden. In deze opvatting is het Es niet louter een energiebron voor het Ich, maar draagt de structuur van het Es bij tot de (sociale) aanpassing. Hartmanns theorie omtrent het totstandkomen van een relatief autonoom Ich waaraan het Es de energie levert door middel van de processen van sublimatie en neutralisatie, leidt volgens Apfelbaum tot een mechanistische persoonlijkheidstheorie. In klinisch opzicht leidt dit tot therapeutische interventies die eenzijdig zijn gericht op Ik-versterking en tot het verwaarlozen van de belangrijke rol van onbewuste fantasieën bij psychopathologie. Apfelbaum constateert dat Hartmanns theorie tot een splitsing leidt tussen het Ich en het Es. Onzes inziens hangt Apfelbaums kritiek samen met zijn vasthouden aan een persoonlijkheidsmodel dat bestaat uit verschillende structuren, met de ruimtelijk connotatie die daaraan verbonden is. Voor hem zijn Es en Ich substructuren die grotendeels bij elkaar horen. Het behandelen van deze substructuren als zelfstandige elementen, zoals Hartmann doet, maakt de overkoepelende structuur in theoretische zin kapot; deze is 'gesplitst'. Hartmann denkt echter niet in structuren maar in functies. Deze functies hebben een zekere zelfstandigheid en kunnen ook met elkaar in verbinding komen; agressieve driftimpulsen kunnen bijvoorbeeld geneutraliseerd worden door het Ich. Deze Ik-functies worden niet 'afgesplitst' van een groter geheel maar ontstaan eigenstandig door het proces van differentiatie en integratie.

Dorpat (1979) wijst erop dat het gebruik van de term splitsing steeds leidt tot reïficatie van psychische processen. Begrippen als affecten, representaties en Ik-functies zijn abstracties en het is niet mogelijk deze te splitsen. Hij geeft aan dat geen enkele auteur die het woord splitsen gebruikt een beschrijving geeft van de activiteit of het proces waar het begrip naar verwijst. Het begrip splitsen wordt verondersteld een verklarend concept te zijn maar geeft in wezen geen enkele verklaring. Hij pleit voor het verwijderen van het woord splitsen uit het psychoanalytisch discours.

Robbins (1976) geeft aan dat het proces van differentiatie en integratie onder invloed van de overkoepelende synthetische functie een algemeen biologisch organisatieprincipe van mentale activiteit beschrijft. Door dit proces is er een constante ontwikkeling van globale naar specifiekere en complexere functies. De overkoepelende synthetische functie is hierbij gericht op instandhouding van de doelgerichte eenheid van het Ich. Bij het gebruik van het begrip splitsing als mentaal organisatieprincipe staat juist het opdelen van een samengesteld geheel van eigenschappen in onderdelen met minder complexe eigenschappen centraal. Een dergelijk principe is sterk gerelateerd aan het optreden van fragmentatie en daarom dient men volgens Robbins het begrip splitsen niet te gebruiken als algemeen principe om de vorming van structuren te beschrijven. Hij laat wel ruimte voor het gebruik van de term splitsing om op descriptief niveau te verwijzen naar onderscheidingen in het mentale apparaat. Splitsing verwijst dan dus niet naar een specifiek mechanisme.

Atkin (1974, 1975) is een auteur die de concepten van differentiatie en integratie gebruikt bij de analyse van een borderline-patiënt. De patiënt vertoont tegenstrijdigheden op affectief gebied, er zijn inconsistenties met betrekking tot de cognitieve functies en verder staat narcistische problematiek op de voorgrond. Atkin (1974) geeft aan dat de psychopathologie bij zijn patiënt overeenkomt met die zoals Kernberg kenmerkend vindt voor het optreden van het afweermechanisme splitsing. Atkin geeft echter aan dat deze tegenstrijdigheden alleen op descriptief niveau kunnen worden aangeduid als 'splitsing' (*cleavage*) van de cognitieve functies en affectregulatie. Deze tegenstrijdigheden zijn geen resultaat van een splitsingsproces, maar berusten op een defect van de synthetische functie van het Ich, volgens hem op grond van constitutionele factoren, waardoor bij de patiënt primitieve integratieniveaus zijn blijven bestaan. Dat het bij deze patiënt om een primitief integratieniveau gaat en niet om een afweermechanisme blijkt volgens Atkin uit het feit dat bij de therapeutische bewerking van de tegenstrijdigheden geen angst optreedt. Pas later in de therapie, wanneer een hoger integratieniveau wordt bereikt, ontwikkelt de patiënt ook angst in samenhang met het feit dat de therapeut hem confronteert met de tegenstrijdigheden. In deze fase worden de tegenstrijdigheden gebruikt als afweer. Deze opvatting van Atkin houdt tevens in dat bij de borderline-patiënt geen sprake is van een specifiek psychopathologisch mechanisme, bijvoorbeeld splitsing als afweermechanisme, maar dat het hierbij gaat om een zeer ernstige stoornis in de synthetische functie van waaruit een veelvormigheid aan psychopathologie op descriptief niveau kan ontstaan. De borderline-patiënt bevindt zich onderaan op het continuüm van de mogelijkheid tot integratie. Atkin (1974) geeft aan dat een individu met een volledige integratie van de psychische functies een ideaal is; elk mens blijft in zijn gedrag

en gevoel tegenstrijdigheden vertonen. Zoals wij reeds met betrekking tot de *Ichspaltung* van Freud bespraken is het tot op zekere hoogte vertonen van tegenstrijdig gedrag bij een individu ook op te vatten als een adequate adaptatie. Men zou zelfs kunnen stellen dat het hoogste integratieniveau zich juist toont in het vertonen van wisselend gedrag met behoud van het gevoel van identiteit.

Tot slot van deze discussie willen wij wijzen op de mogelijkheid dat het gebruik door Hartmann van het begrip ambivalentie het onderscheid met Freuds drifttheorie doet vervagen. Ambivalentie is een concept dat verwijst naar een stadium van de driftontwikkeling. Het begrip is oorspronkelijk ontwikkeld door Karl Abraham (1924) die een pre- en postambivalentiefase onderscheidt (zie Laplanche & Pontalis 1988). Tijdens de vroeg-orale fase (zuigen) is alleen sprake van libidineuze driftimpulsen jegens de moeder. Met de ontwikkeling van de oraal-sadistische fase (bijten) gaat het kind ook agressieve gevoelens voor moeder koesteren. In deze fase is sprake van ambivalentie doordat zowel libidineuze als agressieve driftimpulsen jegens hetzelfde object bestaan. Tijdens de anaal-sadistische fase bereikt de ambivalentie haar hoogtepunt; deze verdwijnt pas na de genitale fase. Ambivalentie impliceert in de klassieke opvatting een vanaf het begin bestaan van een onderscheid tussen de libidineuze en agressieve driften. Hartmann gaat er juist van uit dat een dergelijk onderscheid in de vroege fase niet bestaat. Bij hem betekent ambivalentie dat zich in de vroege fase vanuit de ongedifferentieerde matrix globale driftimpulsen gaan ontwikkelen die pas later, door met name differentiatie, een specifiek karakter krijgen.

4.7 Samenvatting

Hartmanns begrippen differentiatie, integratie en synthetische functie beschouwen sommige auteurs als adequate concepten om een algemeen organisatieprincipe van de psychische ontwikkeling te beschrijven. Differentiatie- en integratieprocessen leiden tot de ontwikkeling van specifiekere en complexere functies; aan het begrip splitsing is daarentegen juist fragmentering van psychische processen verbonden. Dit laatste begrip blijkt problematisch te zijn. Het gebruik ervan berust namelijk op een reïficatie van psychische functies. Bovendien beoogt het een verklarend concept te zijn, terwijl niet duidelijk is hoe splitsing zich als proces voltrekt. De term splitsing zou dan ook alleen kunnen worden gebruikt om op descriptief niveau te verwijzen naar onderscheidingen in het mentale apparaat.

Hartmanns beschrijving van mentale processen leidt tot de aanname van een driftontwikkeling die begint met een ongedifferentieerde fase. Deze opvatting houdt een afwijzing van de duale drifttheorie van Freud in en verschilt van de opvattingen van Kernberg in deze.

5.1 Inleiding

Melanie Klein wordt beschouwd als een van de eerste grondleggers van de objectrelatietheorie. Ze werd in 1882 in Wenen geboren en maakte voor het eerst kennis met de psychoanalyse door Ferenczi in Boedapest. Ze was enige jaren verbonden aan het psychoanalytisch instituut te Berlijn en vestigde zich in 1926 in Londen alwaar zij in 1960 overleed.

Klein (1946, p. 293) gaat ervan uit dat objectrelaties vanaf de geboorte bestaan:

'I have often expressed my view that object-relations exist from the beginning of life, the first object being the mother's breast which to the child becomes split into a good (gratifying) and bad (frustrating) breast; this splitting results in a severance of love and hate.'

Niet alleen heeft Klein een groot deel van haar theorie weinig helder geformuleerd, maar vooral haar veronderstelling dat objectrelaties vanaf de geboorte bestaan, stuit op veel verzet. Veel auteurs vinden dat men niet kan aannemen dat het pasgeboren kind een onderscheid kan maken in zelf en niet-zelf; bijgevolg kan ook geen sprake zijn van een onderscheid tussen subject en object (Robbins 1976). Voor een goed begrip van haar theorie echter zullen we eerst stilstaan bij wat zij onder objectrelaties verstaat.

Ingleby (1992) plaatst Klein tussen Freud en Fairbairn in. Bij Freud beschikt de baby nog niet over de mentale structuren om een relatie met de buitenwereld aan te gaan. De baby verkeert in een toestand van primair narcisme: de driften zijn op zichzelf (auto-erotisch) gericht en niet op de buitenwereld. De opvoeder heeft slechts de functie van het fysiek bevredigen van deze primaire driften. Er is dus geen sprake van een sociale relatie. Fairbairn (1952) daarentegen stelt dat de baby sociaal gericht is en primair verlangt naar een relatie met een mens. Ingleby (1992) beschrijft hoe Klein uitgaat van aangeboren primitieve cognitieve structuren (onbewuste fantasieën) die op de buitenwereld gericht zijn. De cognitieve aard van deze structuren berusten erop dat door deze structuren *betekenis* aan de buitenwereld wordt toegekend. Klein gaat ervan uit dat het kind de buitenwereld eerst in termen van

intenties opvat en pas daarna de niet-sociale, fysieke wereld ontdekt. Deze cognitieve structuren zijn aangeboren fantasieën waarmee de baby de buitenwereld interpreteert. Deze structuren noemt Klein interne objecten. De buitenwereld bestaat in wezen uit het projecteren van deze objecten en hebben weinig met de reële werkelijkheid van doen. Voor Klein is de eerste band van het kind niet die met de opvoeders maar met de magische figuren uit zijn 'onbewuste fantasieën'; het objectieve gedrag van de opvoeder speelt aanvankelijk een ondergeschikte rol (Ingleby 1992, pp. 64-65).

De theorie van Melanie Klein is dus veel minder objectrelatieel dan men wellicht in eerste instantie aanneemt. Zij gaat wel uit van het vermogen van het kind enig onderscheid te maken tussen zichzelf en de buitenwereld, maar hierbij gaat het dus niet om een capaciteit tot realiteitstoetsing. In wezen is Kleins theorie er niet op gericht de relatie van het kind met de buitenwereld te verhelderen. Stein (1990) heeft erop gewezen dat Kleins theorievorming het best te begrijpen is als een affecttheorie: het gaat bij Klein eerst en vooral om de vraag hoe de baby in staat is zijn intense en primitieve gevoelens te hanteren. Eén van de grondpeilers van Kleins theorie is dat onlustgevoelens worden geëxpulseerd. Deze expulsie betekent dat de baby pijnlijke gevoelens buiten zichzelf moet kunnen leggen, op de buitenwereld kan projecteren. Het vermogen tot projectie impliceert een onderscheid tussen binnen- en buitenwereld. Het resultaat is dat de buitenwereld bestaat uit 'objecten' die drager zijn van onder meer de pijnlijke affecten.

5.2 Affect en splitsing

Stein (1990) beschrijft hoe Klein in haar theorievorming de conflicten tussen de doodsdrijf en de levensdrijf, zoals door Freud beschreven, als uitgangspunt heeft genomen. Freud had eerst het basale psychische conflict gepostuleerd tussen seksuele, lustzoekende driften en realiteitsgerichte, zelfhandhavende driften. Het inzicht dat de mens ook bij herhaling onlust en auto-destructieve ervaringen opzoekt, bracht Freud tot zijn hypothese over het bestaan van een doodsdrijf. De doodsdrijf is een theoretisch construct en manifesteert zich op ervaringsniveau in gevoelens van haat en een neiging tot destructie. Freud suggereerde dat het hoofdprincipe waar de levensdrijf over beschikt om zich te beschermen tegen de doodsdrijf 'de ombuiging naar buiten' van de doodsdrijf is; hij beschouwde dit als de oorsprong van het mechanisme projectie (Heimann 1952). Voor Klein is het basale conflict waar de baby vanaf de geboorte mee geconfronteerd wordt een afgeleide van het conflict tussen levens- en doodsdrijf. Zij ziet deze driften als sterk biologisch bepaald en spreekt dan ook wel van instincten. Op het psychologische niveau uiten deze instincten zich als driftimpulsen. Het basale intrapsy-

chische conflict bij Klein gaat tussen destructieve en agressieve impulsen gerelateerd aan de doodsdrijf enerzijds en libidineuze en toenaderingszoekende impulsen als uiting van de levensdrijf anderzijds. Greenberg en Mitchell (1983) wijzen erop dat de driftimpulsen bij Klein niet opgevat dienen te worden als abstracte hoeveelheden energie maar als sterk verbonden met de betekenis verlenende cognitieve structuren die als onbewuste fantasieën worden aangemerkt. De sterke verbondenheid tussen driftimpulsen en de onbewuste fantasieën over de externe objecten maakt dat gevoelens en objecten in wezen gelijk worden gesteld (Stein 1990). Deze gelijkstelling maakt inzichtelijk waarom Klein in haar theorievorming zo gemakkelijk overspringt van affect naar interne object en vervolgens naar extern object. Zo kunnen bijvoorbeeld *bad feelings* leiden tot, of misschien beter gezegd gelijk zijn aan, 'bad intern objects' die na projectie leiden tot 'bad extern objects'.

Klein legt de nadruk op de doodsdrijf in de eerste levensperiode, die ongeveer de eerste zes maanden van het leven omvat. Deze drift uit zich bij het kind in gevoelens van vernietigd te worden. De tendens tot desintegratie wordt nog versterkt doordat het Ich van de baby een gebrekkige cohesie heeft. Het eigene van Kleins theorievorming bestaat eruit dat de biologisch gefundeerde doodsdrijf zich op psychisch niveau manifesteert als een onbewuste fantasie (Klein 1952a). Deze vanaf de geboorte aanwezige fantasie is een cognitieve structuur die de destructieve impulsen van de doodsdrijf een bepaalde richting geeft. Het kind gaat de destructieve impulsen beleven als samenhangend met 'de slechte moederborst'. Klein spreekt dan van een 'bad intern object'. Dit interne object is niet tot stand gekomen door 'slechte' ervaringen in de relatie met moeder, maar is een primair intern gevormd beeld; Klein (1934, p. 282) spreekt over fantasmatisch verwrongen beelden van de reële objecten. Om de destructieve impulsen van de doodsdrijf en daarmee de angst voor annihilatie kwijt te raken, gaat het kind het beeld van het 'bad intern object' toeschrijven aan de externe moederborst. Dit betekent dat het kind zijn eigen destructieve impulsen gaat projecteren op de moederborst; dit proces noemt Klein deflectie van de doodsdrijf. Het kind is nu een deel van de eigen destructieve impulsen kwijt maar heeft voor zichzelf een 'persecutoire wereld' geschapen. De overgebleven destructieve impulsen binnen het kind zelf worden onder controle gebracht door het Ego te splitsen. Klein (1946, pp. 296-297) beschrijft dit laatste proces in haar artikel 'Notes on some schizoid mechanisms' als volgt:

'I hold that anxiety arises from the operation of the death instinct within the organism, is felt as fear of annihilation (death) and takes the form of fear of persecution. (...) The destructive impulse is partly projected outwards (deflection of the death instinct) and, I think, attaches itself to the first external object, the mother's breast.'

Deze mechanismen zijn echter niet voldoende om alle vernietigingsangst buiten het Ego te houden (Klein 1946, p. 296):

‘However, neither of these processes entirely fulfills its purpose, and therefore the anxiety of being destroyed from within remains active.’

Om te voorkomen dat het Ego alsnog zou desintegreren onder druk van de na projectie achtergebleven impulsen, beschikt de baby over een actief splitsingsvermogen waardoor naast het object ook het Ego actief wordt gesplitst in een ‘bad’ en ‘good’ (intern) object (Klein 1946, p. 297):

‘As we assume, the early ego splits the object and the relation to it in an active way, and this may imply some active splitting of the ego itself.’

Recapitulerend: Er is dus niet alleen een splitsing van het object maar tegelijkertijd een splitsing van het Ego. Door de splitsing binnen het Ego worden destructieve en libidineuze impulsen uit elkaar gehouden waardoor in eerste instantie ‘goede’ en ‘slechte’ interne objecten ontstaan. De ‘bad intern objects’ worden op de borst geprojecteerd waardoor deze de kwaliteit krijgt van sadistisch en gericht op beschadiging van het kind. ‘Good intern objects’ kunnen ook geprojecteerd worden en leiden tot idealisering van het object. Idealisering is gekoppeld aan splitsing: de goede aspecten van de borst worden overdreven om als bescherming te dienen tegen de angsten die verbonden zijn aan de persecutorische borst; zo ontstaan ‘all good’ en ‘all bad’ objecten.

Niet alleen idealisering, ook loochening is aan splitsing gekoppeld. Het ‘slechte’ object wordt gelochend om de bescherming door het ‘goede’ object niet in gevaar te brengen. Deze loochening is mogelijk bij het vroege kind door sterke gevoelens van onnipotentie. Klein (1946, p. 299):

‘Omnipotent denial of the existence of the bad object and of the painful situation is in the unconscious equal to annihilation by the destructive impulse. It is, however, not only a situation and an object that are denied and annihilated – it is an object-relation which suffers this fate; and therefore a part of the ego, from which the feelings towards the object emanate, is denied and annihilated as well.’

In dit citaat wordt duidelijk dat elk intern object verbonden is aan een extern object. Dit betekent dat, zoals ook reeds hierboven geciteerd, splitsing van het object ook splitsing van het Ego impliceert. Een deel van het externe object is verbonden met een deel van het Ego en deze gehele interne objectrelatie wordt gelochend.

Na deze citaten blijft de vraag bestaan hoe de splitsing van het object door het vroege Ego nu precies verloopt. Bij het pogen deze

vraag te beantwoorden willen wij teruggaan naar een eerder artikel van Klein waarin zij haar ideeën over 'splitsen' nog niet zo uitgebreid maar wel minder abstract reeds beschrijft. In dit artikel, getiteld 'A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states' (1934, p. 288), beschrijft zij de relatie tussen het Ego en de fantasmatische interne objecten:

'(...), the ego endeavours to keep the good apart from the bad, (...)'

Hier is er nog geen sprake van 'splitsen', maar het Ego poogt de 'goede' interne objecten apart te houden van de 'slechte'. Het vertrekpunt in haar theorie is dus het uit elkaar (blijven) houden van de doodsdrijf en de levensdrijf met de aan deze drijven verbonden fantasmatische interne objecten. Aan het eind van hetzelfde artikel (pp. 308-309) beschrijft zij wat er gebeurt als het kind een reëel extern object zou gaan introjecteren. Het reële externe object komt dan dicht bij de 'goede' en 'slechte' interne objecten, en dit leidt er toe dat het Ego overgaat tot:

'(...), a splitting of its imagos (van de objecten, jwh) into loved and hated, that is to say, into good and dangerous ones.'

Hierna is er een 'unificatie' van 'slechte' interne en de ontstane 'slechte' externe objecten en tussen de 'goede' interne en 'goede' externe objecten, waardoor de splitsing binnen het Ego weer wordt bekrachtigd. In latere teksten van Klein, zoals ook in de door ons gepresenteerde citaten uit 1946, lijkt het splitsen te beginnen bij het object en pas daarna, door de 'unificatie van de externe en interne deel-objecten', kan zich een splitsing van het Ego voltrekken. In deze passages laat ze echter onbesproken dat er eerst sprake is van een primaire splitsing binnen het Ego, dat daarna pas splitsing van de objecten plaatsvindt, die vervolgens weer de splitsing binnen het Ego bekrachtigt.

Wanneer wij nu bij al deze psychische processen betrekken dat het gevoel voor het object ontspringt aan het Ego (citaat 1946, p. 299) komen wij tot de volgende beschrijving. De doodsdrijf en de levensdrijf leiden door twee cognitieve structuren tot 'slechte' en 'goede' interne objecten, waarbij vervolgens de externe realiteit wordt ingedeeld. Een extern object wordt op een gegeven moment ingevangen door bijvoorbeeld een 'bad intern object' en er vindt een labeling van het extern object als 'bad' plaats. Op een ander moment wordt hetzelfde object, bijvoorbeeld de moeder, ingevangen door een 'goed' intern object en wordt het een 'goed' object. Er heeft onzes inziens dan geen splitsing van het object plaatsgevonden, maar het is op verschillende momenten toegewezen aan verschillende interne objecten en dit leidt tot twee sets van relaties tussen het Ego en het object. Deze relaties worden door Klein aangeduid

met het begrip interne objectrelaties. Zij geeft aan dat vooral het actueel domineren van een bepaald type intern object bepaalt op welke wijze een extern object wordt ingevangen, hoewel ze ook enige ruimte laat voor externe factoren. Met name het frustreren van kinderlijke behoeften speelt hierbij een rol. Over de precieze balans tussen interne en externe factoren geeft zij echter niet veel helderheid.

5.3 Projectieve identificatie

De deflectie van de doodsdrift kan behalve door splitsing en projectie ook in een later stadium plaatsvinden in de vorm van projectieve identificatie. In dat geval worden in latere fasen (anaal en urethraal) afgesplitste delen van het Ego in het object geprojecteerd; hiermee wordt het object geïdentificeerd met de afgesplitste geprojecteerde interne objecten. Klein (1946, p. 300):

48

'The other line of attack derives from the anal and urethral impulses and implies expelling dangerous substances (excrements) out of the self and into the mother. Together with these harmful excrements, expelled in hatred, split-off parts of the ego are also projected on to the mother or, as I would rather call it, *into* the mother. These excrements and bad parts of the self are meant not only to injure but also to control and to take possession of the object. In so far as the mother comes to contain the bad parts of the self, she is not felt to be a separate individual but is felt to be *the* bad self.'

Bij projectieve identificatie gaat het om projectie in de moeder. Hierdoor is moeder gelijk geworden aan de 'bad intern objects': ze is geïdentificeerd met het geprojecteerde materiaal. Om het geëxpulseerde 'bad (intern) object' buiten zichzelf te houden gaat het kind trachten het object zodanig te controleren dat het zich conform het geprojecteerde materiaal gaat gedragen. De betekenis van projectieve identificatie ligt erin dat er een extra afweermanoeuvre wordt ingezet om te voorkomen dat het geprojecteerde materiaal weer terugvalt naar het kind. Dit zou kunnen gebeuren omdat de afgrenzing tussen het geprojecteerde materiaal en het kind nog niet erg stevig is. Door het gaan manipuleren van het object probeert het kind het geprojecteerde materiaal meer permanent buiten zichzelf te houden. Hierdoor krijgt het intrapsychische krachtenveld (voor een deel) een interactioneel karakter.

5.4 De paranoïde-schizoïde en depressieve positie

Klein heeft twee niveaus van Ik-ontwikkeling beschreven die elkaar niet zozeer chronologisch opvolgen maar vooral prototypen zijn van

de wijze waarop de psyche met angst om kan gaan; daarom gebruikt zij ook de term positie.

In de paranoïde-schizoïde positie waarin de baby zich na de geboorte bevindt, staat de angst voor desintegratie van het Ego centraal. Deze desintegratie hangt, zoals hierboven beschreven, samen met de eigen destructieve impulsen die leiden tot 'bad intern objects'. Om deze angst af te weren worden deze interne objecten geprojecteerd, waarna de angst bestaat om door het externe object te worden bedreigd (paranoïde positie). De term schizoïde geeft aan dat het hier om het stadium gaat waarin er nog niet geïntegreerde objectrelaties tot stand zijn gekomen maar slechts deel-objectrelaties: er bestaat nog geen relatie met het gehele externe (reële) object. Klein gebruikte aanvankelijk alleen de term paranoïde positie en voegde hier later Fairbairns term schizoïde aan toe. In de paranoïde-schizoïde positie is het splitsingsmechanisme van vitaal belang om de 'goede' objecten niet te laten overmeesteren door 'slechte' objecten.

In de depressieve positie, die ongeveer drie tot zes maanden na de geboorte optreedt, staat de angst centraal voor verlies van het goede object. Het introjecteren van het goede object, allereerst de goede moederborst, leidt tot een eerste focaal punt in het Ego waardoor de cohesie toeneemt. Door deze cohesie krijgt het Ego meer integratieve vermogens die het mechanisme van splitsing tegengaan. Wanneer een 'good intern object' zich stevig heeft gevormd – en hierbij is de rol van de moeder in het adequaat bevredigen van de behoeften van het kind van belang –, kan het 'bad intern object' binnen het Ego blijven bestaan zonder dat de angst voor desintegratie te sterk wordt. Dit betekent dat ook de objectrelaties veranderen. De geliefde en gehate deelaspecten van de moeder blijven niet meer los van elkaar bestaan. Het kind is nu in staat tot ambivalente gevoelens en tot een reëlere perceptie van de werkelijkheid; er ontstaan gehele objectrelaties. Het betekent echter ook dat een sterke angst ontstaat om het overwegend goede externe object (de moeder) te verliezen, en tevens zijn er schuldgevoelens omdat het kind ervaart dat de aan de moeder toegekende slechte eigenschappen van hem zelf afkomstig zijn. Naast deze schuldgevoelens ontstaan er ook gevoelens van rouw met betrekking tot het verliezen van het geïdealiseerde, *all good*, moederbeeld. Het kunnen ontwikkelen van schuld- en rouwgevoelens, behorende tot de depressieve positie, beschouwt Klein als een belangrijke psychologische mijlpaal.

Met het bereiken van de depressieve positie verdwijnt de paranoïde-schizoïde positie niet geheel. In de eerste kinderjaren blijven paranoïde en depressieve mechanismen wisselend actief. In de loop van de tijd verliezen de angsten echter hun kracht, worden de objecten minder geïdealiseerd en wordt het Ego meer geünificeerd, hetgeen leidt tot een toename van de realiteitsperceptie en adaptatie (Klein 1946, p. 308).

Klein relateert bepaalde psychopathologie aan de hierboven beschreven posities. Zo zou het blijven steken in de paranoïde-schizoïde positie, door onder meer een overmaat aan aangeboren destructieve impulsen met het daaraan verbonden intensieve gebruik van het splitsingsmechanisme, leiden tot schizofrenie (Klein 1946). Een alterneren tussen de paranoïde-schizoïde en de depressieve positie verbindt Klein (1934) met manisch-depressieve beelden.

5.5 Discussie

Alvorens nader in te gaan op het begrip splitsing zullen wij eerst ingaan op enkele andere aspecten van de theorie van Melanie Klein. Wij bespraken in de inleiding reeds de kritiek die er bestaat op haar veronderstelling betreffende het vermogen van het pasgeboren kind een onderscheid tussen zichzelf en de ander te maken. Ook kent zij de neonat capaciteiten toe die andere auteurs meestal pas later in de ontwikkeling tot stand zien komen. Het kind beschikt bij Klein vanaf de geboorte over de cognitieve capaciteit zich een beeld (onbewuste fantasie) te vormen van de betekenis die een 'moederborst' voor hem heeft. Daarbij is deze 'kennis' niet opgedaan door middel van ervaringen in de interactie met de buitenwereld, maar aangeboren; Klein (1952b, p. 117) spreekt over *phylogenetic inheritance*. Het is duidelijk dat zo'n veronderstelling bijzonder speculatief is.

Ogden (1986) werkt de gedachte van Klein, dat een neonat beschikt over een aangeboren cognitieve structuur, nader uit. Zijn beschouwing in deze leidt hem uiteindelijk tot de conclusie dat splitsing een basaal organisatieprincipe van het mentale apparaat is. Wij zullen vanwege deze conclusie nader ingaan op zijn gedachtengang. Ogden haalt Chomsky (1968) aan die spreekt over een 'linguïstische dieptestructuur' van het mentale apparaat. Volgens Chomsky kan een kind de klanken van een taal niet deduceren en operationaliseren in een grammaticale structuur zonder dat hij de beschikking heeft over deze dieptestructuur. Deze structuur is een aangeboren functie die in eerste instantie de wijze van organisatie van de auditieve stimuli bepaalt. Voor Ogden betekent dit linguïstische model dat het mentale apparaat ervaringen niet willekeurig kan organiseren. Geen enkele gewaarwording krijgt namelijk binnen het mentale apparaat een geheel nieuwe betekenis. Elke gewaarwording wordt georganiseerd aan de hand van preëxistente schemata. Voor Ogden is Kleins theorie van de neonatale fantasieën gerelateerd aan het concept van deze aangeboren schemata. De onbewuste fantasieën berusten op de transformatie van de biologische codes (de dood- en levensdrift) naar het niveau van een psychologische dieptestructuur. Voor Ogden is het de vraag of een neonatale fantasie de inhoud heeft van 'een borst die erop

gericht is het kind kapot te willen maken'; een neonatale fantasie organiseert volgens hem echter wel ervaringen op een specifieke wijze. Het is de constitutionele balans tussen doodsd- en levensdrift die bepaalt aan de hand van welke biologische code (fantasie) de interpretatie van de ervaringen plaatsvindt. Ervaringen die plaatsvinden tijdens het domineren van de doodsdrift worden als gevaarlijk en agressief geïnterpreteerd; ervaringen die onder invloed van de levensdrift worden georganiseerd, krijgen de betekenis van beschermend en veilig. De externe situatie heeft wel enige invloed op de wijze van categoriseren in de zin dat externe factoren de organiserende functie van een bepaald type fantasie kunnen ondersteunen. Deze externe factoren bepalen echter niet op welke wijze de ervaringen worden geïnterpreteerd. Zo creëert deprivatie niet het gevoel van gevaar, maar zij bevestigt de anticipatie van het kind dat er (altijd) gevaar bestaat. De fantasieën die op basis van 'splitsen' zijn ontstaan als 'slechte' en 'goede' interne objecten, hebben voor Ogden de betekenis van het organiseren van ervaringen door de neonat in 'binomiale' categorieën, zoals gevaarlijk en veilig of lustvol en onlustvol. Door dit categoriseringsproces wordt elke gewaarwording als zelfstandige entiteit ingedeeld en niet in verbinding met andersoortige belevingen gebracht. 'Splitsen' is hiermee volgens Ogden een grenzen creërend proces dat ervaringen ordent.

Onzes inziens is de gedachtengang van Ogden bijzonder interessant, maar er dient opgemerkt te worden dat hij Kleins theorie niet alleen op zijn eigen wijze interpreteert, maar er ook op sommige onderdelen van afwijkt. Voor Klein dient 'splitsen' ertoe om een gevaar af te wenden dat vanuit het kind zelf komt, te weten de aan de doodsdrift gekoppelde dreiging van desintegratie. Het primaat van de functie van splitsen ligt bij Klein binnen het kind, en niet, zoals Ogden dat uitwerkt, bij het functioneel ordenen van de reële buitenwereld in gevaarlijk of veilig. Anders gezegd: bij Klein is splitsen primair een afweermechanisme en bij Ogden wordt het een organisatieprincipe met betrekking tot de externe realiteit. Een auteur die in dezelfde lijn denkt als Ogden voor wat betreft de functie van splitsen als organisatieprincipe, maar dit koppelt aan de betekenis van splitsen als afweermechanisme is Grotstein (1981). Splitsen vormt volgens deze auteur 'the principal distinction' waarbij hij nader aangeeft dat het niet alleen ten grondslag ligt aan discriminatoire processen, maar ook als afweerfunctie kan worden gebruikt in de ontwikkelingsfase die voorafgaat aan het ontplooiën van projectieve identificatie. Laten we ons nu de vraag stellen of splitsen een discriminatoir proces (Grotstein) of 'een ordeningsprincipe met betrekking tot de realiteit' (Ogden) inhoudt. We zouden de vraag ook kunnen herformuleren in de zin of splitsen een onderscheidende functie vervult tijdens de mentale ontwikkeling. Laten we vaststellen dat een neonat over een dergelijke functie dient

te beschikken wil hij zich verder kunnen ontwikkelen; een kind moet ordening aanbrengen in zowel de binnen- als buitenwereld. Het blijft voor ons echter de vraag of een dergelijke functie met de term splitsen dient te worden aangeduid. Onzes inziens zou men deze functie beter kunnen omschrijven met het proces van differentiatie en integratie zoals wij dat hebben besproken in hoofdstuk 4. Een proces van differentiatie en integratie laat ruimte voor een geleidelijk proces van het aanbrengen van onderscheidingen van globaal naar meer specifiek. Splitsen als binomiaal ordeningsprincipe brengt eveneens onderscheidingen in de belevingswereld aan maar dan niet van globaal naar specifiek maar direct in de categorieën gevaarlijk-veilig. Het binomiale karakter van het begrip splitsen berust uiteindelijk op Kleins duale driftheorie van dood- en levensdrift. De beleving wordt geordend aan de hand van het preëxistente schema van deze theorie en leidt dan ook tot een duale of binomiale ordening die vervolgens splitsen wordt genoemd. Onzes inziens wordt er in wezen ook bij deze betekenis van de term splitsen niet werkelijk iets gesplitst. De beleving wordt toebedeeld aan een bepaalde categorie, waarbij het kind alleen beschikt over twee typen categorieën: gevaarlijk of veilig. Bezien vanuit de optiek van het kind bestaat er hierbij geen totale beleving die gesplitst wordt, maar op elk moment juist maar één beleving die als zodanig wordt ingedeeld. Voor het kind bestaan er alleen momentane belevingen die (nog) niet met elkaar in verbinding te brengen zijn. Vanuit de optiek van de volwassenen is een dergelijke indeling van de belevingswereld een reductie van de veel complexere werkelijkheid; deze werkelijkheid is, terugkijkend vanuit het latere ontwikkelingsstadium, 'gesplitst'. Onze beschouwing van het begrip splitsen bij Melanie Klein leidt ons tot dezelfde conclusie als die wij eerder bij de *Ichspaltung* van Freud (zie hoofdstuk 3) trokken, te weten dat de mentale toestand die als kenmerkend voor splitsen wordt beschouwd in wezen berust op een onvoldoende (gevoerd) integratieproces.

Terugkomend op Grotsteins (1981) conclusie dat splitsen, naast een discriminatoir proces, ook een afweermechanisme vormt, merken wij op dat hieraan nog niet de conclusie kan worden verbonden dat het een specifiek afweermechanisme is. Elke psychische activiteit kan in principe als afweer worden ingezet en dit geldt ook voor de door de psyche aangebrachte onderscheidingen in de belevingswereld. Aan het concept splitsen als afweermechanisme kan onzes inziens dan ook geen specifiek karakter worden verbonden in de zin dat er een relatie zou bestaan met een ontwikkelingsstadium voorafgaand aan dat van het gaan gebruiken door het kind van het afweermechanisme projectieve identificatie.

Doordat Klein bij splitsen de nadruk legt op een basaal psychisch principe ontstaat de vraag hoe het kind dit 'splitsingsmechanisme' kan overwinnen. Elke beleving wordt immers binomiaal ingedeeld en de

aldus georganiseerde belevingen worden niet met elkaar in verbinding gebracht. Klein (1957) geeft aan dat door het introjecteren van het goede object het integratief vermogen van het Ego toeneemt dat het splitsingsmechanisme tegengegaat. Dit standpunt is echter niet consistent met haar opvatting dat elke beleving binomiaal wordt ingedeeld en dat deze twee categorieën niet met elkaar verbonden zijn. Het goede object blijft dus gecompartmentaliseerd; het is de vraag hoe dit dan het andere compartiment kan beïnvloeden. Ook als we aannemen dat positieve ervaringen, opgedaan in relatie met de buitenwereld, de ordening van belevingen in het compartiment van het 'good intern object' zal versterken, blijft dit nog steeds afgesloten van het andere compartiment. Het is zelfs zo dat er na 'splitsing' van een object een unificatie plaatsvindt van het externe deel-object en het interne deel-object, waardoor de splitsing van het Ego juist weer wordt bekrachtigd (1934, p. 308). Klein (1957) schrijft dat splitsen essentieel is voor de ontwikkeling van het vermogen tot integratie. Het splitsen beschermt het goede object en dit geïntrojecteerde object is de basis van waaruit de integratie van het Ego zich ontwikkelt. Onzes inziens keert Klein hier de zaken om; om vanuit het goede object een synthetische werking te kunnen laten uitgaan, dient dit object in contact te kunnen komen met het andere compartiment. Aangezien splitsen dit contact juist tegengegaat, kan deze verbinding alleen op basis van een integratief vermogen tot stand komen. Dit betekent dat het integratief proces niet ontstaat dankzij het splitsen, maar te beschouwen is als een zelfstandig proces. Zonder dit autonome integratieve proces zou het kind nooit het binomiale orderingsprincipe kunnen overstijgen en zich nooit kunnen ontwikkelen van de paranoïde-schizoïde positie naar de depressieve positie.

Het is duidelijk dat Kleins theorie weinig belang toekent aan interactionele factoren. De ontwikkeling van het kind verloopt in hoge mate op geleide van aangeboren schemata. De invloed die aan de interactie tussen moeder en kind wordt toegekend, is hierbij zeer beperkt. De interpretatie van de realiteit geschiedt aan de hand van de fantasieën en dit wordt splitsen genoemd. Men kan zich hierbij de vraag stellen wat de adaptieve waarde van dit 'splitsen' is wanneer de betekenis van de interactie met de buitenwereld vrijwel wordt buitengesloten. In wezen plaatst Klein de adaptieve betekenis van splitsen in relatie tot de (auto-)destructieve werking van de doodsdrijf. De aanname van de doodsdrijf noodzaakt Klein tot het conceptualiseren van een mechanisme dat de destructieve krachten gescheiden houdt van de overige ontwikkeling. In Kleins theorie neemt agressie als autonome factor bij het jonge kind een heel belangrijke plaats in. Kernberg gaat wat betreft zijn opvatting van splitsing als afweermechanisme voor een groot deel uit van de theorie van Klein, zowel voor wat betreft de rol die agressie hierin speelt, als voor het concept van de interne objectrelaties.

5.6 Samenvatting

Bij Klein staat het conflict tussen doodsd- en levensdrift centraal. De doodsd- drift dreigt het Ego van het pasgeboren kind te vernietigen en wordt daardoor 'gesplitst' van de levensdrift. Deze primaire splitsing leidt, in combinatie met Kleins aanname van aangeboren cognitief gestructureerde onbewuste fantasieën die een betekenisverlenend karakter hebben, tot 'slechte' en 'goede' interne objecten. Vanuit deze primaire splitsing binnen het Ego worden in tweede instantie objecten gesplitst. Als laatste keten in het 'splitsingsproces' wordt de splitsing binnen het Ego bekrachtigd door de unificatie van externe en interne deel-objecten. De overgang van de paranoïde-schizoïde positie naar de depressieve positie kenmerkt zich door het afnemen in intensiteit van het splitsingsmechanisme zodat gehele objectrelaties kunnen ontstaan. Deze ontwikkeling gaat gepaard met het bereiken van het stadium van ambivalentie en het optreden van rouw en schuldgevoelens. Sommige auteurs beschouwen splitsing bij Klein als een basaal binomiaal ordeningsprincipe met betrekking tot de interpretatie van ervaringen. Wij zijn echter van mening dat in wezen geen splitsingsprocessen plaatsvinden, maar dat de beschreven psychische fenomenen berusten op het uitgangspunt van het gescheiden zijn van doodsd- en levensdrift (duale drifttheorie). We bekritisieren tevens het concept van splitsen van objecten in de zin dat de objecten niet 'gesplitst' worden, maar steeds momentaan worden toegewezen aan één van de twee categorieën; vanuit een rijper ontwikkelingsstadium imponeert dit proces als splitsen. Onzes inziens is het proces van differentiatie en integratie een adequater concept om de onderscheidende functie van het Ego mee aan te duiden. De plaats die het integratief vermogen van het kind bij Klein inneemt, is weinig consistent. Zij kent in haar theorie bovendien erg weinig betekenis toe aan de invloed die de interactie tussen moeder en kind heeft op de psychologische ontwikkeling.

6.1 Inleiding

W.R.D. Fairbairn (1889–1965) werd geboren in Schotland. Hij studeerde af in de filosofie en ging daarna theologie studeren met de bedoeling om pastor te worden (Sutherland 1989). Deze studie werd afgebroken door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog waardoor hij ruim drie jaar in militaire dienst ging. Na de oorlog besloot Fairbairn zijn theologiestudie niet voort te zetten maar geneeskunde te gaan studeren. Tijdens deze studie las hij Freud en onderging hij een psychoanalyse; hij specialiseerde zich daarna in de psychiatrie.

Kernberg is vooral beïnvloed door Fairbairns concept van de interne objectrelaties. Het is dit concept van dynamische eenheden, bestaande uit met elkaar verbonden bepaalde Ego- en objectdelen, dat Kernberg, na modificatie, heeft geïntegreerd in zijn eigen theorie (Kernberg 1994a). Vanwege deze sterke invloed op Kernberg zullen wij Fairbairns theorie uitgebreid bespreken.

Fairbairn publiceerde zijn belangrijkste werk in de jaren veertig. Het was de tijd van de hegemonie van de 'orthodoxe' psychoanalyse met de nadruk op het Es en het primaat van de driftontwikkeling. Fairbairns werk was deels een reactie op deze dominantie binnen de psychoanalytische theorievorming (Grotstein & Rinsley 1994). Hij is de eerste psychoanalyticus die in zijn theorie het primaat legt bij de relatie tot het object. Het uitgangspunt van Fairbairn is de relatie die het kind heeft met een reële moeder. De inspiratiebron voor zijn theorievorming bestond grotendeels uit het klinische werk dat hij deed in een tehuis voor mishandelde kinderen. Hier werd hij geconfronteerd met het opmerkelijke fenomeen dat hoe meer een kind door zijn ouders wordt verwaarloosd, des te sterker het loyaal blijft aan die ouders. In zijn theorie staat steeds de manier waarop het kind de relatie met moeder als veilig kan blijven beleven centraal. Bedreigende elementen in de relatie met de moeder worden eerst afgezonderd door middel van wat Fairbairn aanduidt als een proces van splitsen; vervolgens verdringt het kind deze elementen, zodat het op bewust niveau de relatie als veilig kan blijven beleven.

Om tot deze objectrelatietheorie te komen ontwikkelt Fairbairn een metapsychologie die een radicale breuk inhoudt met Freud. Hij laat

het Es als motivationele factor voor het gedrag vallen en legt deze factor bij het objectzoekende karakter van het Ich (Grotstein 1993). Dit uitgangspunt betekent zowel een breuk met de Kleiniaanse school als met die van Anna Freud. Deze beide scholen, die in een heftige richtingenstrijd met elkaar waren gewikkeld, hielden beide vast aan Freuds drifttheorie. Wel is Fairbairn duidelijk door Melanie Klein beïnvloed betreffende zijn gebruik van het begrip splitsen en het concept van interne objectrelaties. Grotstein en Rinsley (1994) geven aan dat, vanuit historisch opzicht bezien, Freud in zijn theorie de nadruk legt op de vader met de dominante plaats van het Oedipuscomplex, terwijl Melanie Klein de aandacht verschuift naar de moeder en Fairbairn het primaat in zijn theorie toekent aan het kind.

Fairbairns theorievorming heeft zich geleidelijk aan ontwikkeld. In het bijzonder houdt Fairbairn aanvankelijk nog vast aan een indeling van de psychopathologie die samenhangt met twee te onderscheiden fasen in de kindertijd: de vroeg-orale en laat-orale fase. Hierdoor kan Fairbairn een zekere continuïteit houden in zijn theorievorming met Melanie Kleins concept betreffende de paranoïde-schizoïde en depressieve positie (Greenberg & Mitchell 1983). Overigens ontleende Melanie Klein het begrip schizoïde van de eerste positie aan Fairbairns werk. Later laat Fairbairn deze verbinding met Klein los en ontwikkelt zelf een indeling gebaseerd op de ontwikkeling van de opeenvolgende fasen van de infantiele afhankelijkheid van het kind ten opzichte van de moeder. Hiermee is de nadruk van infantiele seksualiteit verschoven naar de ontwikkeling van de afhankelijkheid die een kind ontmoet in de relatie met zijn moeder.

Het resultaat van Fairbairns geleidelijke ontwikkeling in zijn denken is een zekere inconsistentie in de theorie-opbouw die echter wel door hem zelf is erkend. Greenberg en Mitchell (1983) wijzen er verder op dat Fairbairns theorievorming erg abstract is en dat klinische implicaties grotendeels ontbreken. Misschien is dit ook de reden dat Fairbairns werk lange tijd relatief weinig bekendheid heeft gekregen.

Fairbairns bijdrage aan het psychoanalytische gedachtengoed ligt vooral in de ontwikkeling van het concept interne objectrelatie. Klein was de eerste die een aanzet gaf tot de ontwikkeling van dit begrip met haar concept van interne en externe objecten. De interne objecten waren bij haar echter vooral manifestaties van de driften die zich uiten als onbewuste fantasieën. Fairbairn is bij zijn concept van interne objectrelatie beïnvloed door Freuds concept van het Über-Ich; volgens dit concept leiden de geïnternaliseerde ouderlijke geboden tot een intern object. Dit interne object kan als 'vreemd lichaam' worden beleefd en wordt geconceptualiseerd als een object-suborganisatie van het Ich die de activiteiten van een zelf-suborganisatie van het Ich waarneemt (Gabbard 1994). Daarbij heeft Freud met zijn concept van *Ichspaltung* aangegeven dat het Ich tegelijkertijd kan functioneren op

basis van verschillende realiteitspercepties. In Fairbairns theorie zijn delen van het object geïnternaliseerd en verbonden met delen van het Ich. Deze interne relatie is aanvankelijk tot stand gekomen op basis van een reële objectrelatie, maar is hier zeker niet gelijk aan. Deze geïnternaliseerde objectrelatie wordt gemodificeerd door intrapsychische processen waardoor de betekenis sterk kan verschillen van de oorspronkelijke, 'reële' objectrelatie. De interne objectrelaties kunnen vanuit zichzelf de beleving en gedrag beïnvloeden, met name wanneer het Ego zich identificeert met een deel van de interne objectrelatie of een deel op een extern object wordt geprojecteerd (zie Ogden 1994).

Alvorens ons te verdiepen in Fairbairns theorievorming betreffende splitsing, zullen we eerst de metapsychologie van Fairbairn beschrijven die onontbeerlijk is om zijn concept splitsing goed te begrijpen.

6.2 Metapsychologie

Fairbairns (1941, p. 31) uitgangspunt luidt:

'The ultimate goal of libido is the object (...)'

Hiermee keert hij zich af van de klassieke drifttheorie met als uiteindelijk resultaat dat hij het concept Es van Freud verwerpt. In de beschrijving van de metapsychologie van Fairbairn volgen wij deels Greenberg en Mitchell (1983).

In de klassieke drifttheorie wordt het psychisch apparaat voortbewogen door 'spanningsregulatie' onder het primaat van het lustprincipe. Het uiteindelijke doel van alle driftimpulsen is een reductie van lichamelijke spanning, die als lustvol wordt ervaren. De oorspronkelijke impuls, door Freud geconceptualiseerd in het Es, heeft geen richting; het is een hoeveelheid spanning die wacht op een vorm van ontlasting. Hierbij is het object waardoor de driftimpuls tot bevrediging komt uiteindelijk uitwisselbaar. De driftimpulsen richten zich slechts op externe objecten in zoverre deze objecten zich presenteren en betekenisvol zijn met betrekking tot het reduceren van de spanning.

Bij Fairbairn zoekt de libido geen lust maar objecten. Hierbij sluit Fairbairn voor een deel aan bij het werk van Melanie Klein die stelt dat een object niet secundair aan de impuls wordt toegevoegd, maar dat het object vanaf het begin in de impuls is meegegeven. Bij Klein blijft echter het fundamentele doel van de impuls de lust; het object is een middel tot dit doel. Fairbairn stelt dat de essentie van de libidinale energie haar object-zoekende kwaliteit is. Lust is niet het einddoel van de impuls maar een middel tot het werkelijke doel: een relatie met een ander. Fairbairn formuleert het in 1941 (p. 31) als volgt:

'The great limitation of the present libido theory as an explanatory system resides in the fact that it confers the status of libidinal attitudes upon various manifestations which turn out to be merely *techniques for regulating the object-relationships of the ego.*'

Fairbairn wijst het concept van de ontwikkeling van erogene zones af, met name de anale en fallische fase. De erogene zones zijn voor Fairbairn (1941, p. 33) geen doel van driftbevrediging, maar kanalen van het Ego om te relateren met een object:

'The conception of fundamental erotogenic zones constitutes an unsatisfactory basis for any theory of libidinal development because it is based upon a failure to recognize that the function of libidinal pleasure is essentially to provide a sign-post to the object.'

Fairbairn heeft in zijn theorie geen plaats voor het genitale primaat. Genitalia maken een wijze van relateren mogelijk met de ander. Het bereiken van de genitale fase is dus bij Fairbairn geen einddoel van de libidineuze ontwikkeling. De capaciteit tot intimiteit bepaalt volgens hem ook het vermogen tot waarlijk genitaal functioneren. Hedonistisch gedrag, slechts gericht op lustbevrediging, is voor hem vooral een uiting van het falen van adequaat objectrelatoneel functioneren.

Voor Fairbairn is de libido dus niet een richtingloze hoeveelheid energie die ontlading zoekt zoals bij Freud. Deze laatste conceptualiseert deze energie in het Es, waarbij dit gescheiden is van het Ich die als psychische structuur de energie voor psychische en fysieke activiteiten aangeleverd krijgt door het Es. Fairbairn noemt het onderscheid tussen energie en structuur slechts een taalkundige mogelijkheid. Deze twee aspecten zijn voor hem altijd onlosmakelijk aan elkaar verbonden. Ze kunnen dan ook niet in twee afzonderlijke psychische instanties worden geplaatst die werken volgens eigen principes. Ego-structuren zijn inherent met energie verbonden; deze energie is altijd gestructureerd en vanaf de geboorte gericht op objecten. Fairbairn vat zijn opvatting in 1951 (p. 167) als volgt samen:

'I went on to express the view that, whilst "impulses" necessarily involve object-relationships, they cannot be considered apart from ego-structures, since it is only ego-structures that can seek relationships with objects. "Impulses" must accordingly be regarded as representing simply the dynamic aspect of ego-structures; and there consequently arises a necessity for the replacement of the old impulse-psychology by a new *psychology of dynamic structure* – a step which obviously involves a critical examination of Freud's description of the mental apparatus in terms of id, ego and super-ego.'

Het ogenschijnlijk chaotische gedrag van een kind in de eerste maanden na de geboorte kan men volgens Fairbairn niet beschouwen als passend bij een primair narcistische of auto-erotische fase. Dit gedrag hoort bij de fase waarin het kind leert hoe het contact kan maken met moeder en hoe het deze relatie verder kan organiseren. Deze relatie wordt vanaf het allereerste begin bepaald door het 'realiteitsprincipe' en niet door het lustprincipe. Met het realiteitsprincipe bedoelt hij niet dat er een volledige realiteitstoetsing aanwezig is, maar dat het Ego bepaald wordt door het streven de interpersoonlijke relatie met moeder te handhaven in plaats van door het streven driftimpulsen te bevredigen. Fairbairn (1951, pp. 167-168) zegt hierover het volgende:

'At the same time, impulse-tension in the ego must be regarded as inherently orientated towards objects in outer reality, and thus determined by the reality principle from the first.'

Samenvattend kunnen we stellen dat Fairbairns metapsychologie leidt tot het opgeven van het Es als afzonderlijke psychische instantie; hij legt het motivationele primaat bij de objectgerichtheid van het Ego in plaats van bij het lustprincipe.

6.3 Splitsing

6.3.1 Schizoïde positie

Fairbairns eerste belangrijke theoretisch artikel is zijn 'Schizoid factors in the personality' uit 1940. In dit artikel legt hij een relatie tussen schizoïde als descriptief begrip en splitsing als hieraan ten grondslag liggende theoretisch concept. Hij (1940, p. 3) begint zijn artikel met de volgende woorden:

'Since schizoid conditions constitute the most deep-seated of all psychopathological states, they provide an unrivalled opportunity for the study not only of the foundations of the personality, but also of the most basic mental processes.'

Schizoïdie kenmerkt zich volgens Fairbairn door een houding van het zich afkeren van de externe realiteit en verder met name door een pre-occupatie met de eigen innerlijke realiteit. De 'schizoïde conditie' wordt vaak afgeweerd door middel van neurotische mechanismen zoals gehanteerd door fobische, hysterische of dwangmatige patiënten. Wanneer deze afweermechanismen zwakker worden, bijvoorbeeld tijdens een psychoanalytische psychotherapie, of tekortschieten, zoals in extreme situaties als oorlogsomstandigheden, komt de onder-

liggende schizoïde karakterstructuur aan het licht.

Zoals hierboven aangegeven is Fairbairns primaire uitgangspunt dat de baby in zijn ontwikkeling objectgericht is. Het is de functie van het Ego, met de daaraan verbonden libido, deze objectgerichtheid tot stand te brengen. Door de integratieve functie van het Ego kan het kind zich optimaal afstemmen op de externe realiteit, in eerste instantie op het moederobject. Schizoïdie is de descriptieve aanduiding dat de externe gerichtheid is verzwakt. Op conceptueel niveau betekent dit dat door 'splitsing van het Ego' de integratieve functie gecompromitteerd is. Fairbairn (1940, p. 8):

'The fundamental schizoid phenomenon is the presence of splits in the ego; and it would take a bold man to claim that his ego was so perfectly integrated as to be incapable of revealing any evidence of splitting at the deepest levels (...)'

Fairbairn (1940, p. 10) plaatst het optreden van splitsing van het Ego in de allereerste, vroeg-orale, levensfase:

60

'It is presumably during this first phase of life, and under the influence of its vicissitudes upon the undeveloped and inexperienced infant, that splitting of the ego commences to occur; and there must thus be a very close association between splitting of the ego and a libidinal attitude of oral incorporation.'

Hieronder zullen wij beschrijven waarom hij het optreden van splitsing reeds vanaf het allereerste begin van de ontwikkeling aanneemt. Fairbairn (1940, p. 8) geeft aan dat bij ieder individu altijd in zekere mate sprake is van splitsing van het Ego:

'In my opinion, at any rate, some measure of splitting of the ego is invariably present at the deepest mental level – or (to express the same thing in terms borrowed from Melanie Klein) *the basic position in the psyche is invariably a schizoid position.*'

Als we de teksten van Fairbairn betreffende de schizoïde positie overzien, komen we tot de volgende samenvatting. Fairbairns uitgangspunt is de objectgerichtheid van het Ich. Hij stelt echter op descriptief niveau vast dat elk individu in meer of mindere mate zich juist van de buitenwereld (het object) afkeert en gericht is op de eigen belevingswereld: dit is de schizoïde positie. De schizoïde positie staat dus diametraal tegenover Fairbairns uitgangspunt van de (totale) objectgerichtheid van het Ich. Dit betekent dat zich een psychisch proces met betrekking tot het Ich heeft afgespeeld. Het Ich is gesplitst, zodat een deel gericht kan blijven op de buitenwereld en een deel zich naar bin-

nen kan keren; dit is wat Fairbairn de *splitting of the ego* noemt. Parallel aan dit splitsen wordt de integratieve capaciteit van het Ich verzwakt. Indien de integratieve capaciteit niet was aangetast, zou het Ich zich enkel op het object kunnen blijven richten. Zoals we hieronder zullen bespreken wordt het afgesplitste deel van het Ego verdrongen en onbewust, waardoor de schizoïde positie zich niet meer manifesteert. Deze schizoïde basispositie moet echter steeds afgeweerd blijven, wil het niet terugkeren in het bewuste en het gedrag sterk gaan bepalen. Wanneer de afweerfunctie tekortschiet, breekt dan ook, de bij ieder individu in principe aanwezige, schizoïde conditie weer door naar het bewuste deel van het Ego. Bij veel neurotische beelden staat het alsnog afweren van dit dreigende doorbreken van de schizoïde conditie centraal. Zo ziet Fairbairn de dwangneurose als een voortdurend pogen het afgesplitste deel van het Ego dat gerelateerd is aan de schizoïde conditie buiten zichzelf te leggen. Daarbij treedt de angst op tegelijkertijd het goede deel van zichzelf te verliezen. Het resultaat is een voortdurend alterneren tussen de poging het afgesplitste deel van het Ego te projecteren en het daarna weer terugnemen uit angst tegelijkertijd het goede deel van zichzelf te verliezen; klinisch ziet men dit proces als twijfelzucht.

Het begrip splitsen dat Fairbairn eerst ontwikkelt aan de hand van het descriptieve begrip schizoïde positie werkt hij later uit binnen zijn objectrelatietheorie. Wij zullen eerst een weergave van deze theorie in Fairbairns eigen, moeilijk toegankelijke, terminologie geven en vervolgens trachten dit samen te vatten in onze eigen woorden.

6.3.2 Objectrelatietheorie

In zijn artikel 'Endopsychic structure considered in terms of object-relationships' uit 1944 komt Fairbairn tot een integrale theorie betreffende objectrelaties en de consequenties hiervan in structureel opzicht betreffende de mentale organisatie.

Fairbairn geeft aan dat het kind, hoewel zijn eerste libidinale object de moederborst is, zich al snel een beeld vormt van zijn moeder als persoon. Onder (theoretisch) ideale condities zouden er geen frustraties van de behoeften van het kind door de moeder plaatsvinden en de objectrelatie niet gecontamineerd raken door agressie. Fairbairn (1944, p. 109):

'Under theoretically perfect conditions the libidinal relationship of the infant to his mother would be so satisfactory that a state of libidinal frustration could hardly arise; and, as I see it, there would consequently be no ambivalence on the part of the infant towards his object.'

Fairbairn noemt in dit verband vooral het frustreren van de afhankelijkheidsbehoeften van het kind doordat de moeder niet voortdurend

beschikbaar kan zijn voor het kind. Deze constellatie wekt agressie bij het kind. Fairbairn (1944, p. 110):

'It is the experience of libidinal frustration that calls forth the infant's aggression in relation to his libidinal object and thus gives rise to a state of ambivalence.'

Voor het kind betekent dit dat zijn moeder een ambivalent object wordt: zij is zowel goed als slecht. Vervolgens zegt Fairbairn (1944, p. 110) dat het kind deze situatie niet kan verdragen:

'From the subjective point of view of the infant himself it is a case of his mother becoming an ambivalent object, i.e. an object which is both good and bad. Since it proves intolerable to him to have a good object which is also bad, he seeks to alleviate the situation by splitting the figure of his mother into two objects.'

62

Hierbij zij opgemerkt dat Fairbairn het werkwoord 'to prove' gebruikt, dat in dit verband het best met 'blijken' te vertalen lijkt. Dit suggereert dat deze reactie van het kind is aangetoond terwijl het uiteraard niets anders is dan Fairbairns eigen aanname. Zijn opvatting in deze lijkt te berusten op de aanname dat het jonge kind zijn moeder op gedragsniveau juist niet als een ambivalent object behandelt. Vervolgens concludeert Fairbairn dat het kind het onbewuste moederbeeld 'lijkt' te hebben gesplitst. Het toeschrijven aan het kind van de activiteiten van het splitsen van het moederbeeld berust echter alleen op Fairbairns opvatting dat het geactualiseerd worden van agressieve driftcomponenten zou leiden tot ambivalentie. Anders gezegd: hij neemt op theoretische grond een toestand van ambivalentie bij het kind aan, waarvan hij tegelijkertijd stelt dat het kind deze toestand niet kan verdragen. Wij merken verder op dat Fairbairn niet aangeeft op welke wijze zich het splitsen van de moederfiguur door het kind voltrekt.

Fairbairn vervolgt zijn artikel met de constatering dat het kind zijn moeder als een 'goed' object beleeft in zoverre zij het libidinaal bevredigt, en als een 'slecht' object in zoverre dit niet het geval is. De situatie dat de moeder zowel een goed als een slecht object is, is voor het kind niet te verdragen vanwege zijn afhankelijkheid van haar. Door deze sterke afhankelijkheid, een aspect waar Fairbairn veel nadruk op legt, zou een slecht moederobject de basale veiligheid vernietigen die een kind nodig heeft. Wanneer de moeder geen veilig object is – wat volgens Fairbairn altijd in zekere mate het geval is omdat moeder nooit volledig de behoefte van het kind kan bevredigen –, zal het kind door intrapsychische processen trachten het onveilige object uit de externe realiteit te verwijderen teneinde het gevoel van veiligheid met betrekking tot het moederobject intact te houden. Het kind tracht de

onveilige situatie onder controle te krijgen door het 'slechte' object te internaliseren. Fairbairn (1944, p. 110):

'He accordingly follows the only path open to him and, since outer reality seems unyielding, he does his best to transfer the traumatic factor in the situation to the field of inner reality, within which he feels situations to be more under his own control. This means that he internalizes his mother as a "bad" object.'

Fairbairn geeft verder aan dat het beter is om van het *satisfying object* en van het *unsatisfying object* te spreken in plaats van van het 'goede' en 'slechte' object. Het 'slechte' object wordt namelijk wel degelijk 'gewenst' door het kind; juist omdat er ook een libidinale cathexis mee bestaat, ervaart het kind het geïnternaliseerde object als 'slecht'. Anders gezegd: door de verstrengeling van het Ego en de libido is elk object waarvan het Ego afhankelijk is ook gewenst. Objecten die echter niet de infantiele behoeften bevredigen, beleeft het kind als 'slecht'. Fairbairn geeft aan dat het *unsatisfying object* twee aspecten heeft: zowel een 'frustrerend' (*rejecting*) aspect als een kant die een 'valse belofte' (*exciting*) inhoudt. Deze twee aspecten van het 'slechte' object blijven ook na internalisatie aanwezig. Zo heeft het kind een niet te verdragen externe situatie ingeruild voor een niet acceptabele interne situatie; het is 'van de regen in de drup gekomen'. Het kind lost ook deze situatie op met behulp van splitsing. Fairbairn (1944, p. 111):

'He splits the internal bad object into two objects – (a) the needed or exciting object and (b) the frustrating or rejecting object; and then he represses both these objects (employing aggression, of course, as the dynamic of repression).'

Het exciting object omvat de hoopgevende, maar steeds teleurstellende aspecten van moeder. Het rejecting object bevat de depriverende – onthoudende – aspecten van moeder.

Nu blijft nog het probleem hoe de libidinale cathexis zich met betrekking tot het oorspronkelijk ongesplitste object heeft verdeeld. Hierbij is het belangrijk te bedenken dat in Fairbairns metapsychologie geen plaats is voor ongerichte, vrij beschikbare libido; deze is altijd opgenomen in de Ego-structuur. Dit uitgangspunt leidt er nu toe dat Fairbairn (1944, p. 112) de libido alleen kan redistribueren door ook het Ego te laten splitsen:

'The consequence is that, in the process of repressing the resultant objects, the ego, so to speak, develops pseudopodia by means of which it still maintains libidinal attachments to the objects undergoing repression. The development of these pseudopodia represents the initial stage of a division of the ego.'

De afgesplitste Ego-delen worden tezamen met de interne deel-objecten verder verdrongen en vormen zo twee *subsidiary ego's*: het *libidinal ego* dat in relatie staat tot het exciting object en het *anti-libidinal ego* (hier nog door Fairbairn de 'internal saboteur' genoemd) dat in relatie staat tot het rejecting object. Het oorspronkelijke Ego noemt hij nu het *central ego*. Dit central ego heeft een bewust deel en onderhoudt hiermee de relatie met de externe realiteit, en een onbewust deel die onder meer de 'subsidiary ego's' en de exciting en rejecting objects onder permanente verdringing stelt. Fairbairn (1944, p. 116):

'The resulting situation is one in which the central ego (the residue of the undivided ego) adopts an attitude of rejection, not only towards the exciting object and the rejecting object, but also towards the split off and subsidiary egos attached to these respective objects, i.e. the libidinal ego and the internal saboteur. This attitude of rejection adopted by the central ego constitutes repression; and the dynamic of the rejection is aggression.'

64

Verdringing is dus altijd een agressiecorrelaat. Verder is het belangrijk om op te merken dat bij Fairbairn splitsing en verdringing altijd hand in hand gaan. Dit in tegenstelling tot wat wij later bij Kernberg zullen zien, dat verdringing zich pas ontwikkelt nadat het afweermechanisme splitsing ontplooid is. Fairbairn (1944, p. 118):

'As we have already seen, the subsidiary egos owe their origin to a split of the undivided ego; but, as we have also seen, what presents itself from a topographic standpoint as simply a split of the ego presents itself from a dynamic standpoint as an active rejection and repression of both the subsidiary egos on the part of the central ego.'

Het voorgaande samenvattend kunnen wij concluderen dat er drie typen objectrelaties bestaan voor het kind. Op de eerste plaats bestaat er een externe (bewuste) objectrelatie tussen het uit het oorspronkelijke Ego overgebleven centrale Ego en het goede moederobject. Daarnaast bestaan er twee typen interne (onbewuste) objectrelaties: één tussen het rejecting object en een deel van het oorspronkelijke Ego dat Fairbairn nu anti-libidinal ego noemt; de andere interne objectrelatie betreft die tussen het exciting object en een deel van het oorspronkelijke Ego dat hij nu libidinal ego noemt. Fairbairn stelt verder dat, ondanks het bovenbeschreven proces van meerdere splitsingen, de hoeveelheid libido en agressie van het kind dat gericht is op moeder nog niet voldoende is geabsorbeerd. Het kind is bang om zijn agressie te uiten vanwege het gevaar de moeder te verliezen van wie het afhankelijk is. Het kind is ook angstig geworden om zijn liefde te uiten, doordat het deze nu als slecht beleeft. Het gaan beleven van de eigen libidineuze impulsen als slecht hangt samen met het geïnternaliseerd

hebben van het slechte moederbeeld. Hierdoor is de externe moeder wel tot een goed object geworden, maar dit betekent dat de oorzaak van de deprivatie door moeder nu binnen het kind zelf is komen te liggen. Dit leidt tot de verklaring van het kind dat deze depriverende houding van zijn moeder veroorzaakt wordt doordat hijzelf slecht is; de moeder onthoudt hem haar liefde omdat zijn eigen liefde voor haar slecht is. Deze constellatie betekent dat het kind zowel zijn agressieve als libidineuze impulsen jegens zijn moeder moet inhouden. De na de meerdere splitsingen resterende hoeveelheid agressie en libido wordt van de moeder afgekeerd door een afweerconstellatie die Fairbairn 'Divide et impera' noemt. De kern hierbij is dat een maximum aan agressie wordt gebruikt om een maximum aan libidinale behoeften te beheersen. De nog beschikbare overmaat aan libido van het centrale Ego wordt overgenomen door het libidinal ego en de overmaat aan agressie door het anti-libidinal ego. De agressie van het anti-libidinal ego (interne saboteur) wordt nu op het libidinal ego en het daarmee verbonden exciting object gericht. Deze op het libidinal ego en exciting object gerichte agressie representeert nu de haat die het kind tegen zichzelf is gaan voelen. Op descriptief niveau gaat het nu om de bovenstaande beschreven schizoïde positie waarbij het individu zich heeft afgekeerd van de externe realiteit en er een preoccupatie met de eigen binnenwereld bestaat.

In 'A synopsis of the development of the author's views regarding the structure of the personality' uit 1951 geeft Fairbairn, naast een samenvatting van zijn theoretisch werk, hier tevens een beperkte modificatie van (pp. 177-179). Dit betreft zijn nu vigerende opvatting dat het eerste geïnternaliseerde object niet het 'slechte' object is, maar het pre-ambivalente object uit de vroeg-orale fase. De optredende ambivalentie geldt de verhouding van het nog ongedeelde Ego ten aanzien van het geïnternaliseerde pre-ambivalente object. De volgende stap is de splitsing van het interne object in drie in plaats van twee deel-objecten, te weten de reeds eerder genoemde exciting en rejecting objecten en de resterende kern van het originele object (zie ook Fairbairn 1963). Deze kern neemt de status aan van een gedeseksualiseerd en geïdealiseerd object waar het centrale Ego zich mee verhoudt. Met deze nieuwe formulering lost Fairbairn het probleem op waarom alleen het 'bad' object geïnternaliseerd zou kunnen worden en het 'good' object niet.

6.4 Enkele consequenties voor de kliniek

Psychopathologie is voor Fairbairn primair de studie van de relatie tussen het Ego en de lotgevallen van de geïnternaliseerde objecten (1943, p. 60). Voor het bereiken van de volwassenheid moet het indivi-

du zijn interne bindingen met de compensatoire interne objecten opgeven. Deze objecten zijn compensatoir omdat de internalisatie erop gericht is het individu een gevoel van veiligheid te geven dat gemist werd in de relatie met de reële moeder. Met het loslaten van de infantiele interne objecten worden de splitsingen van het Ego overwonnen en wordt de oorspronkelijke eenheid hersteld.

Psychopathologie berust vooral op het tekortschieten van de verdringing van het exciting en rejecting object en de daarmee verbonden subsidiary ego's. Fairbairn beschrijft dit in zijn artikel uit 1943, 'The repression and the return of bad objects (with special reference to the "war neuroses")'. De oorlogsneurose berust volgens Fairbairn op het tekortschieten van de verdringing door de extreem belastende omstandigheden. De psychopathologie is gerelateerd aan de lotgevallen van de interne objecten. Identificeert het central ego zich met het rejecting object dan leidt dit tot autodestructief gedrag doordat de agressie van het anti-libidinal ego zich nu tegen het Ego zelf richt; dit autodestructief karakter van het anti-libidinal ego geeft Fairbairn eerst aan met de term interne saboteur. Wordt het exciting object geprojecteerd op een extern object dan blijft het individu een relatie met dit object nastreven, ook al wordt hij in de realiteit voortdurend gefrustreerd door dit nieuwe object. Een ander voorbeeld van de invloed van interne objecten op het psychisch functioneren beschrijft Fairbairn (1943) bij slachtoffers van een seksueel trauma. De herinneringen aan dit trauma worden vaak verdrongen. De klassieke psychoanalytische verklaring hiervoor is dat aan deze herinneringen libidineuze gratificaties en daardoor schuldgevoelens zijn verbonden. Fairbairn geeft aan dat de traumatische herinnering in het onbewustzijn verbonden is geraakt met een verdrongen bad intern object. Wanneer de traumatische herinnering niet meer zou worden verdrongen, zou parallel hiermee ook het 'bad' object bewust worden. Om dit 'terugkeren' van het 'bad' object te voorkomen moet het seksueel trauma verdrongen blijven.

Het is deze conceptualisatie van bovengenoemde gedragspatronen die de belangstelling hebben gewekt van de clinici die met borderline-patiënten werken. Zo probeert Celani (1993) de psychotherapeutische behandeling van borderline-patiënten te baseren op Fairbairns onderscheid ten aanzien van de diverse typen objectrelaties.

6.5 Discussie

Als wij Fairbairns complexe theorie samenvatten komt het volgende model naar voren. Zijn theoretisch uitgangspunt is de relatie tussen een geheel intact Ego en een geheel object (de moeder). Het primaat legt Fairbairn in het door het kind handhaven van een veilige relatie met moeder. Wanneer deze veiligheid wordt bedreigd – wat in de

realiteit onvermijdelijk gebeurt door de altijd aanwezige frustratie van infantiele behoeften –, ontstaan meerdere deel-objectrelaties tussen afgesplitste delen van het Ego en de gesplitste delen van het object. Hiermee tracht het kind de relatie met de moeder als veilig te kunnen blijven beleven. De onbevredigende elementen van de relatie met de moeder worden geïnternaliseerd en blijven verbonden met de diverse typen deel-objectrelaties, elk bestaande uit een deel van het afgesplitste Ego en uit een correlerend gesplitst deel van het object. Hierbij is de ermee verbonden affectieve kwaliteit een reflectie van een aspect van de oorspronkelijk onbevredigende elementen in de relatie met moeder ('rejecting' en 'exciting' aspecten van de relatie). De interne objectrelaties worden verdrongen, zodat het kind alleen de bevredigende aspecten van de relatie met moeder beleeft. Deze laatste relatie wordt gevormd door het centrale Ego met de goede en geïdealiseerde kwaliteiten van het object. De afgesplitste delen van het object worden geïnternaliseerd en vormen zo interne objecten, die met het correlerende afgesplitste deel van het Ego een interne objectrelatie vormen. Deze interne objecten hebben een dynamische kwaliteit om psychische processen actief te kunnen beïnvloeden. Men kan zich echter afvragen hoe Fairbairn deze dynamische kwaliteiten conceptualiseert. Het is de vraag of een intern object als dynamische structuur kan bestaan zonder deel uit te maken van het Ego. Fairbairn is met betrekking tot dit probleem niet helder. Ogden (1986, 1994) heeft zich met deze vraag beziggehouden en we zullen zijn gedachtengang hier weergeven, mede omdat Kernberg later het concept van interne objectrelaties van Fairbairn voor een groot deel zal overnemen.

Fairbairns uitgangspunt dat het Ego altijd objectgericht is, brengt hem tot de opvatting dat wanneer een object wordt geïnternaliseerd dit altijd verbonden blijft met het deel van het Ego dat in relatie stond met dat object; er wordt dus altijd een objectrelatie geïnternaliseerd. Het afgesplitste deel van het Ego behoudt zijn dynamische functie. Het interne object kan niet enkel bestaan uit een objectrepresentatie, want in Fairbairns theorie heeft alleen het Ego dynamische eigenschappen. Ogden (1986) geeft aan dat men het interne object dient te beschouwen als een afgesplitst deel van het Ego, dat zich in vergaande mate identificeert met een objectrepresentatie. Doordat het afgesplitste deel van het Ego in staat is om betekenissen te genereren, brengt de identificatie van dit deel van het Ego met een objectrepresentatie een verandering met zich mee met betrekking tot hoe het individu zichzelf beleeft; door de interne identificatie met het object wordt deze structuur als *non-zelf* beleefd. Het afgesplitste deel van het Ego dat in relatie staat tot het deel-object wordt opgevat als onderdeel van een zelfrepresentatie.

Ogden (1994) wijst er in dit verband op dat het Ego bij Fairbairn niet hetzelfde is als het Ich bij Freud. Fairbairns afgesplitste subsidiary

ego's zijn in wezen zélf componenten die afgesplitst zijn van het Ego en die het vermogen behouden tot het verrichten van mentale activiteiten als waarnemen, cognitieve processen en reageren (zie ook Modell 1994). Omdat in Fairbairns theorie het Ego de enige dynamische structuur is, moeten de interne objecten ook afgesplitste delen van het Ego zijn. Interne objectrelaties zijn dus in wezen relaties tussen van het Ego afgesplitste zelf- en non-zelfdelen. Bij een geïnternaliseerde objectrelatie bestaan er twee suborganisaties van het Ego: een suborganisatie die is geïdentificeerd met het deel van het zelf dat in relatie staat tot het externe object en een suborganisatie die is geïdentificeerd met het object.

Fairbairns theorie is niet zozeer een ontwikkelingsmodel, maar probeert de wijze te verhelderen waarop een kind de relatie met zijn moeder hanteert. Bij de ontwikkeling van zijn theorie lijkt Fairbairn sterk bepaald te zijn door zijn ervaringen met verwaarloosde kinderen. Hierbij speelt voor hem vooral de vraag hoe men, ondanks de reële teleurstellingen, de persisterende loyaliteit aan hun ouders kan verklaren. Fairbairn richt zijn aandacht geheel op de regulatie van het interpersoonlijke contact. Op conceptueel niveau leidt dit tot een radicale breuk met de in zijn tijd dominante driftheorie en hij legt het motivationele primaat bij de objectgerichtheid van het Ego. Fairbairn geeft overigens niet een echte beschrijving van hoe deze objectgerichtheid zich bij het kind ontwikkelt. Dat de moederborst het eerste object voor het kind is, geeft Fairbairn wel aan, maar hij beschrijft deze fase niet theoretisch. Zijn model begint met een kind dat een 'reële' relatie onderhoudt met zijn moeder als persoon. Dit betekent dat het kind zich primair richt op de instandhouding van deze relatie en niet geleid wordt door de directe bevrediging van driftimpulsen. Het kind is hierbij van meet af aan volgens Fairbairn gescheiden van moeder. Dit betekent dat er bij de geboorte een volkomen geëquipeerd Ego bestaat hetgeen moeilijk voorstelbaar is (Greenberg & Mitchell 1983). Het Ego is vanaf het begin in al zijn kwaliteiten aanwezig. Anders geformuleerd: zijn uitgangspunt is een in psychologisch opzicht volledig 'ontwikkeld' en geïntegreerd Ego. Deze integratie gaat verloren op het moment dat het kind geconfronteerd wordt met onveilige en onbevredigende aspecten in de relatie met moeder. Deze confrontatie zet een reeks van splitsingen van het Ego en het object in gang. Het splitsen van Ego en object leidt op descriptief niveau tot de schizoïde positie. Deze basale mentale positie is niet gerelateerd aan een conflict maar is een defectueuze toestand als gevolg van een tekortschieten in de bevrediging van de infantiele afhankelijkheidsbehoeften. Fairbairns theoretische model beschrijft hoe de diverse aspecten van de relatie met moeder geredistribueerd worden in de vorm van deel-objectrelaties.

Onze eerste kritiek richt zich op de hypothese van Fairbairn van een in sterke mate 'ontwikkeld' en geïntegreerd Ego vanaf de geboorte.

Een dergelijke veronderstelling gaat voorbij aan de psychologische rijping die zich bij een kind vanaf de geboorte voltrekt en is bijgevolg onhoudbaar (Kernberg 1994a; Winnicott & Khan 1953). De volledige integratie van het Ego, die samengaat met een volledige objectgerichtheid, blijft echter volgens Fairbairn ook niet bestaan. De onvermijdelijke frustratie van de kinderlijke behoeften leidt tot een splitsing van het Ego en het object; dit gaat gepaard met een minder geïntegreerd Ego en resulteert in de schizoïde positie. Fairbairn gaat dus uit van een volledig geïntegreerd, objectgericht Ego, dat via splitsing overgaat naar de schizoïde positie. Als wij echter Fairbairns theorie nader bezien, dan blijkt dit geïntegreerde Ego alleen een theoretische fictie te zijn. Fairbairn gaat wel uit van een volledig geïntegreerd Ego, maar deze integratie wordt altijd bij iedere pasgeborene (vrijwel) direct weer tenietgedaan. Fairbairn geeft aan dat het volledig bevredigen van de behoeften van een kind door de moeder slechts een theoretische mogelijkheid is; bijgevolg vindt bij het kind altijd splitsing plaats. Deze bij elk kind optredende splitsing van Ego en object is volgens Fairbairn het meest basale mentale proces. Tijdens de normale ontwikkeling dienen de afgesplitste delen weer geïntegreerd te worden zodat een verschuiving plaatsvindt van de schizoïde positie naar de objectgerichte positie. Fairbairn geeft aan dat deze integratie echter nooit volledig bereikt wordt want de schizoïde positie is uiteindelijk bij elk individu in zekere mate nog vast te stellen. Dit betekent dat Fairbairn de mentale ontwikkeling in wezen beschrijft als een proces beginnend met een slecht geïntegreerd Ego naar een hoger niveau van integratie. Bij Fairbairn wordt een Ego gesplitst dat nooit bestaan heeft anders dan op een theoretisch fictief moment. Het is in dit opzicht dan ook niet juist om te spreken van een redistributie van de relatie met moeder over de diverse deel-objectrelaties. Onzes inziens zijn er op grond van een proces van differentiatie een aantal deel-objectrelaties tot stand gekomen; het onderscheiden van de diverse elementen in de relatie met moeder heeft zich niet voltrokken op basis van een splitsingsproces van de gehele relatie met moeder, maar door een geleidelijk proces van differentiatie van globale naar steeds specifiekere eigenschappen.

Fairbairns theorie schrijft, terugkijkend vanuit de volwassen positie, aan het kind mentale processen toe. Wij zagen dit reeds ten aanzien van de door Fairbairn toegekende eigenschappen aan het Ego van het jonge kind. Men kan in dit licht ook de vraag stellen hoe een jong kind in staat is de 'exciting' eigenschappen van het object te onderscheiden uit de interactie met moeder. Daarbij brengt het kind deze onderscheiding niet geleidelijk aan maar vrijwel direct omdat het is gerelateerd aan het splitsen van het 'slechte' interne object. Een dergelijk onderscheidend vermogen ten aanzien van de aspecten van een interactie is voor een volwassene al moeilijk en het is niet goed voorstelbaar dat

een zeer jong kind dit al zou kunnen uitvoeren. Wij komen tot de conclusie dat Fairbairn het vermogen van het kind om een onderscheid aan te brengen in 'rejecting' en 'exciting' aspecten in de interactie met moeder in zijn theorie heeft opgenomen om te kunnen begrijpen hoe het oudere kind of de volwassene zich blijft binden aan personen die hem verwaarlozen. Het is immers de projectie van het exciting object op een persoon die ervoor zorgt dat het kind een relatie met een dergelijk object blijft nastreven. Fairbairn leest als het ware de neonatale ontwikkeling terug vanuit de volwassen psychopathologie. Door het toeschrijven van volwassen capaciteiten aan het kind verdwijnt het perspectief van een geleidelijke ontwikkeling van functies. De verschillende functies lijken in één keer bij het kind aanwezig te zijn. Het verschil met de volwassene bestaat er dan uit dat de verschillende functies niet geïntegreerd zijn maar zogenaamd van elkaar gesplitst.

Een andere vraag is hoe het splitsen er als (actief) proces bij Fairbairn nu uitziet. Wij komen hierbij dezelfde metapsychologische problemen tegen als bij de Ichspaltung van Freud: hoe kan een Ich zichzelf splitsen? Het lijkt dat Fairbairn dit metapsychologische probleem uit de weg gaat want hij geeft nergens duidelijk aan welke instantie de splitsing van het Ego tot stand brengt. In vrijwel alle formuleringen met betrekking tot splitsen heeft hij het over 'het kind' waarvan de actie tot splitsen uitgaat. Een dergelijke formulering is onhelder aangezien Fairbairn er in zijn metapsychologie vanuit gaat dat het Ego de enige dynamische psychische instantie is. Wij moeten dan ook concluderen dat volgens Fairbairns eigen metapsychologische opvatting het splitsen moet uitgaan van het Ego waardoor hetzelfde probleem ontstaat als bij Freud. Dit zal de reden zijn dat Fairbairn nergens in zijn teksten aangeeft dat het Ego als actieve factor fungeert bij het splitsen. Als het splitsen van het Ego ter sprake komt (Fairbairn 1944, p. 112), is dit een 'consequentie' van het verdringen van de interne afgesplitste objecten. Doordat het Ego altijd objectgericht is, blijven delen van het Ego verbonden met de afgesplitste deel-objecten. Door het verder verdringen van de deel-objecten worden deze verbindingen van het Ego 'pseudopodia' die uiteindelijk afscheuren van het Ego. Met dit laatste is de toestand bereikt dat het Ego is gesplitst. Deze beschrijving is duidelijk een ruimtelijke metafoor en wij beschreven reeds eerder dat hierbij de term splitsing snel wordt toegepast. Op deze plaats wijzen wij erop dat ook in deze beschrijving van het splitsingsproces het Ego geen actieve functie heeft; het Ego wordt als het ware passief uit elkaar gescheurd door het persisteren van de objectgerichtheid van het Ego.

Het startpunt van het splitsen moet dus bij het splitsen van het object liggen. Wij gaven reeds aan dat Fairbairn de psychische instantie die dit zou doen niet noemt en dat hij alleen spreekt over 'het kind'. Er is echter nog een ander probleem met betrekking tot het splitsen van het object dat samenhangt met Fairbairns drifttheoretische opvat-

ting. Fairbairn neemt afstand van Freuds duale drifttheorie, maar deze komt als het ware via een achterdeur toch weer naar binnen. Fairbairn begint met het uitgangspunt dat er alleen een libidineuze relatie met moeder is. Binnen deze relatie staat het kind dan ook niet ambivalent ten opzichte van moeder; dit is het zogenaamde pre-ambivalente object. Er treedt echter altijd frustratie van de afhankelijkheidsbehoeften op, wat leidt tot het reageren met agressie door het kind. Met dit aanwezig zijn van naast elkaar ontstane libidineuze en agressieve aspecten in de relatie wordt moeder een ambivalent object. Dit zou betekenen dat het zeer jonge kind een ambivalente relatie met moeder zou kunnen onderhouden. Een dergelijke relatie wordt meestal pas later in de ontwikkeling aangenomen. Ook bij Fairbairn blijkt een ambivalente relatie met moeder niet wezenlijk te bestaan in deze fase, want deze relatie is voor het kind onverdraaglijk en wordt dan ook gesplitst in twee deel-objecten: goed en slecht. Fairbairn schrijft hier het zeer jonge kind weer een eigenschap toe uit een latere ontwikkelingsfase, namelijk het aangaan van een ambivalente relatie. Deze eigenschap kan niet werkelijk bestaan en er volgt een splitsing van het object.

Wij concluderen dat Fairbairn vanwege zijn wens afstand te nemen van Freuds drifttheorie uit is gegaan van het primaat van de libidineus gekleurde relatie. Vrijwel tegelijkertijd komen er toch weer agressief gekleurde elementen in het spel. Fairbairn construeert dan een stadium van ambivalentie die echter direct weer wordt omgezet in twee onderscheiden driftgerelateerde typen relaties. Hoewel Fairbairn niet spreekt van libidineuze en agressieve driftimpulsen komt hij toch uit op een duaal model. In dit model verschijnen libidineuze en agressieve impulsen naast elkaar; ze zijn van meet af aan reeds onderscheiden en er vindt bijgevolg geen splitsing plaats.

Wij concluderen bovendien dat Fairbairn nergens inzichtelijk heeft kunnen maken dat er splitsing optreedt. Wat Fairbairn als afgesplitste deel-objectrelaties benoemt, zijn niet ontstaan op basis van splitsen; zij duiden (mogelijke) tot stand gekomen onderscheidingen aan die het kind in zijn relatie met moeder heeft kunnen aanbrengen op basis van differentiatie- en integratieprocessen.

6.6 Samenvatting

Fairbairn neemt in metapsychologische zin afstand van de drifttheorie van Freud en legt het motivationele primaat bij de objectgerichtheid van het Ego. Zijn theorie probeert te beschrijven hoe het zeer jonge kind de verschillende aspecten in de relatie met de moeder hanteert. Het onderscheiden van deze aspecten conceptualiseert Fairbairn aan de hand van deel-objectrelaties die worden geïnternaliseerd. Deze con-

ceptualisatie brengt met zich mee dat zowel het Ego als het object meerdere splitsingen zouden ondergaan. Wij geven aan dat Fairbairn allerlei eigenschappen uit een later ontwikkelingspsychologisch stadium toeschrijft aan het zeer jonge kind. Deze eigenschappen zijn op een theoretisch fictief moment alle geïntegreerd in het Ego aanwezig. Fairbairn beschrijft het desintegratieproces van dit Ego aan de hand van het begrip splitsen. Volgens ons is het geïntegreerde Ego bij Fairbairn in wezen alleen een theoretisch fictief construct; verder verheldert hij nergens hoe het splitsen precies verloopt. Wij beschouwen de deelobjectrelaties niet als een resultaat van splitsen, maar als een beschrijving van een toestand waarin het kind onderscheidingen heeft aangebracht in de relatie met moeder op basis van differentiatie- en integratieprocessen.

7.1 Inleiding

Kohut (1913-1981) werd in Oostenrijk geboren en behaalde zijn arts-examen in Wenen. Hij emigreerde naar de Verenigde Staten en werd onder meer voorzitter van de Amerikaanse psychoanalytische vereniging. Naar aanleiding van zijn theorie betreffende de behandeling van narcistische stoornissen kwam het tot een breuk met de officiële psychoanalytische wereld (Stroeken 1994).

Kohut is een belangrijke vertegenwoordiger van de psychoanalytische richting die zich bezighoudt met de psychologie van het Zelf. Gabbard (1994) beschrijft hoe de termen Ich, Ego en Zelf vaak onvoldoende van elkaar worden afgegrensd (zie ook Kernberg 1982). Hij beschrijft hoe bij Freud het woord Ich twee betekenissen heeft. Hij bedoelt met Ich in de eerste plaats een intrapsychische structuur en instantie, maar het Ich heeft soms ook de betekenis van een individuele zelfbeleving. In het Engels werd Ich vertaald als Ego en heeft het de betekenis van intrapsychische instantie uit het structurele model (Freud 1923). Met deze vertaling ging de betekenis van Ich als zelfbeleving verloren.

Hartmann (1950) maakt een onderscheid tussen Ich als intrapsychische instantie en Zelf als het deel van de persoonlijkheid dat interacteert met een object; hij heeft de term zelfrepresentatie geïntroduceerd. Kernberg (1982) heeft de opvatting van Hartmann verder uitgewerkt en verstaat onder het Zelf het geheel van zelfrepresentaties en de daarmee verbonden interacties met objectrepresentaties. Het is het geheel van voorstellingen over zichzelf in interactie met andere personen. Het Zelf is bij Kernberg een intrapsychische structuur die onderdeel uitmaakt van het Ego. In deze opvatting is het Zelf sterk verbonden met het concept van de geïnternaliseerde objectrelaties. Hierbij kunnen zelf- en objectrepresentaties een betekenis krijgen die afwijkt van de oorspronkelijke interactionele objectrelatie.

Binnen de opvatting van de *Self psychology* komt de nadruk juist te liggen op de wijze waarop de externe relaties de zelfcohesie en het zelfgevoel beïnvloeden. Deze stroming ontstond tot op zekere hoogte in reactie op de driftheorie en de Ego-psychologie, die beide vooral de nadruk leggen op de ontwikkeling van intrapsychische processen en relatief weinig oog hebben voor de reële invloed van externe relaties.

Kohut beschrijft het ontstaan van psychopathologie vooral in de context van een herhaald empathisch tekort van de ouders en de reactie hierop van het kind. Binnen deze beschrijving blijft wel plaats voor intrapsychische conflicten, maar het onderliggende motief voor deze conflicten legt Kohut bij de ouderlijke empathische tekorten (Baker & Baker 1987). Kohut blijft tot op zekere hoogte het structurele model van Freud gebruiken en voegt daar zijn eigen perspectief aan toe.

7.2 Bipolar Self

Kohut (1971, 1977, 1984) heeft zich vooral beziggehouden met de narcistische stoornis. Het gaat hierbij om patiënten met klachten als diffuse gevoelens van zinloosheid en depressie, een grote gevoeligheid voor de waardering van anderen en preoccupatie met zichzelf waardoor problemen in de interactie ontstaan. Kohut beschrijft de ontwikkeling van het gezonde narcisme bij het kind langs twee ontwikkelingslijnen: in de relatie tot het Zelf en in de relatie die het Zelf onderhoudt met anderen (Thiel 1986).

Vanuit een beginstadium na de geboorte, waarbij alleen nog slechts gefragmenteerde zelfkernen aanwezig zijn, ontstaat in de context van een symbiotische relatie met moeder een gevoel van almacht en perfectie. Deze gevoelens vormen de basis waarop een cohesief Zelf kan ontstaan. Met het ontstijgen van de symbiotische relatie raakt het kind geconfronteerd met het onvermogen van moeder om altijd empathisch op hem te reageren. Parallel aan deze teleurstelling in zijn moeder wordt het gevoel van almacht van het kind bedreigd. Het handhaven door het kind van zijn almachtgevoelens is nodig omdat anders weer fragmentatie van het Zelf dreigt, wat gepaard gaat met annihiliatieangst. Het kind probeert het almachtgevoel te behouden door een beeld van zichzelf te creëren van grootsheid en perfectie. Dit beeld vormt het grandioze Zelf. Het kind streeft ernaar dit grandioze Zelf door de buitenwereld te laten bewonderen; het wordt dan ook wel het grandioze-exhibitionistische Zelf genoemd.

De andere lijn waarlangs het kind zijn gevoel van grootsheid en almacht intact probeert te houden betreft die van de relatie met zijn ouders. Het kind projecteert zijn eigen gevoelens van grootsheid op de ouder die het hierdoor idealiseert. De ouder functioneert hierbij als *selfobject*, dat wil zeggen dat de ouder niet als autonome persoon wordt beleefd, maar dat de geïdealiseerde eigenschappen van het object bijdragen aan het zelfgevoel van het kind. Anders gezegd: doordat het kind zulke ideale, almachtige ouders heeft, is het als kind van deze ouders zelf ook groot en machtig.

In de normale ontwikkeling kan het kind het grandioze Zelf geleidelijk opgeven doordat het gaat accepteren dat het niet altijd alles per-

fect doet of altijd groot en machtig hoeft te zijn. Bij deze acceptatie is het van belang dat de ouders het kind eerst hebben bevestigd in zijn grootheidsgoelens en deze grootheidsfantasieën niet voortijdig hebben gefrustreerd. Deze empathische bevestiging wordt ook wel spiegelgenoemd: het kind ziet zijn eigen grootheid gereflecteerd in het oog van zijn moeder. Het is juist de empathische acceptatie van de grootheidsgoelens door de ouders die het voor het kind mogelijk maakt zijn fantasieën op te geven. Het grandioze Zelf kan zich dan ontwikkelen tot een stevig gefundeerd zelfgevoel en leiden tot realistische ambities.

De ongestoorde verdere ontwikkeling van het geïdealiseerde ouderbeeld is als volgt. In de context van een empathische relatie met de ouders kan het kind geleidelijk gaan accepteren dat zijn ouders niet almachtig en groot zijn. Het kind neemt in reactie op de confrontatie met het tekortschieten van de ouders de (narcistische) libido terug van het geïdealiseerde ouderbeeld. Het geïdealiseerde ouderbeeld wordt parallel hieraan geïnternaliseerd en dit wordt opgenomen in het ideaal-Ik. Dit ideaal-Ik representeert de in de sociale interacties aangehouden idealen en waarden van het individu.

De twee ontwikkelingslijnen vormen een *bipolar Self* bestaande uit de genoemde ambities stammend van het grandioze Zelf en de idealen en waarden afkomstig van het ideaal-Ik. Het Zelf manifesteert zich via deze twee aspecten en vormt zo de primaire motivationele instantie betreffende beleving en initiatief.

Indien de ouders geen empathie hebben met de behoefte – of beter gezegd: noodzaak – van het kind een gevoel van almacht en grootheid te handhaven, kan het grandioze Zelf en het geïdealiseerde ouderbeeld niet worden opgegeven. Dit leidt bij de volwassene tot narcistische problematiek. Het grandioze Zelf maakt dat de patiënt bewondering van anderen nodig heeft; in de therapeutische setting leidt dit tot een spiegeloverdracht. De patiënt plaatst de therapeut steeds in de positie dat deze hem bevestigt en bewondert. Het persisterende geïdealiseerde ouderbeeld maakt dat de patiënt steeds de nabijheid zoekt en afhankelijk is van als machtig en groot beleefde personen. In de therapeutische setting manifesteert zich dit als idealiserende overdracht waarbij de therapeut als alwetend en de allerbeste therapeut wordt beleefd. Kohut gebruikt in deze context van het persisteren van het grandioze Zelf en het geïdealiseerde ouderbeeld het begrip splitsing.

7.3 Verticale en horizontale splitsing

Men komt voor het eerst de term verticale splitsing tegen in Kohuts *The analysis of the Self* uit 1971. Hij beschrijft hier (p. 79) eerst dat in de ongestoorde ontwikkeling het geïdealiseerde ouderbeeld wordt geïn-

trojecteerd en de hiermee verbonden libido wordt geïnvesteerd in de idealisatie van het *Über-Ich*, met name in het ideaal-Ik. Er vindt aldus een fase-adequate decathexis plaats van het geïdealiseerde ouderbeeld. Indien deze decathexis geblokkeerd raakt, bijvoorbeeld door de eigen narcistische fixatie van de ouder, blijft het geïdealiseerde ouderbeeld behouden en wordt het verdrongen of anderszins ontoegankelijk voor de invloed van het *reality ego*. Tijdens een psychoanalyse vindt men in een dergelijke situatie het behouden geïdealiseerde ouderbeeld terug in de idealiserende overdracht. Bij het woord ontoegankelijk vermeldt Kohut (1971, p. 79) de volgende voetnoot:

'Frequently the persistent imago of the archaic, prestructural idealized parent imago is not only kept in repression (i.e. separated from the ego by a horizontal split in the psyche), but it also maintains itself within the realm of the ego itself, akin to the conditions described by Freud (1927) for the fetishist (i.e. separated from the reality ego by a vertical split in the ego).'

76

Het is van belang op te merken dat Kohut spreekt over een geïdealiseerd ouderbeeld binnen 'het gebied van het Ego', maar dat dit gebied gescheiden is van het *reality ego*. Nergens vindt men bij Kohut precies beschreven wat hij onder *reality ego* verstaat; wij nemen aan dat hij dat deel van het Ego bedoelt dat de realiteitstoetsing vertegenwoordigt.

Parallel aan de genese van de idealiserende overdracht beschrijft Kohut (1971, p. 108) hoe de spiegeloverdracht samenhangt met het niet integreren van het grandioze Zelf in het zelfgevoel:

'If the optimal development and integration of the grandiose self is interfered with, however, then this psychic structure may become split off from the reality ego and/or may become separated from it by repression². It is then no longer accessible to external influence but is retained in its archaic form. In analysis, however, it becomes remobilized in the cohesive form of the mirror transference, is again and again brought under the influence of the reality ego, and the process of its gradual modification which was traumatically interrupted in childhood can now be taken up again.'

Voetnoot 2 in dit citaat verwijst naar het eerste citaat (1971, p. 79). Opgemerkt wordt dat Kohut op deze plaats de term afsplitsen gebruikt. Conceptueel heeft Kohut dus eerst binnen het gebied van het Ego een onderverdeling gemaakt, waaronder het deelaspect *reality ego*. Vervolgens spreekt hij eerst van splitsing en daarna van afsplitsen.

Later gebruikt Kohut (1971, p. 148) in plaats van afsplitsen een keer de term gedissocieerd:

'The primary central activity in the clinical process during the mirror transference thus concerns the patient's revelation of his infantile fantasies

of exhibitionistic grandeur. The raising to consciousness, however, and the increasing acceptance of formerly dissociated grandiose strivings by the reality ego, and, as a consequence of the previous steps, the communication of these fantasies to the analyst, proceed in the face of strong resistances.'

Verderop in het hoofdstuk over de spiegeloverdracht expliciteert Kohut (1971, pp. 176-177), als hij ingaat op de functie van de psychoanalyticus bij het bewerken van deze overdracht, nog eens de termen verticale en horizontale splitsing:

'The acceptance by the analyst of the phase-appropriateness of the analysand's narcissistic demands counteracts the chronic tendency of the reality ego to wall itself off from the unrealistic narcissistic structures by such mechanisms as repression, isolation, or disavowal. Correlated to the last-named mechanism is a specific, chronic structural change to which I would like to refer, in a modification of Freud's terminology (1927, 1937b), as a *vertical split in the psyche*. The ideational and emotional manifestations of a vertical split in the psyche – in contrast to such *horizontal splits* as those brought about on a deeper level by repression and on a higher level by negation (Freud 1925) – are correlated to the side-by-side, conscious existence of otherwise incompatible psychological attitudes *in depth*⁸.'

77

Bij de verticale splitsing staat loochening centraal waardoor tegenstrijdige psychologische attitudes tegelijkertijd bewust in het Ego aanwezig kunnen zijn. Deze in het Ego permanent aanwezige loochening leidt tot een structurele verandering, oftewel, aldus Kohut, een splitsing. Horizontale splitsing valt samen met de ontwikkeling van de verdringsbarrière.

Het aspect waar Kohut afwijkt van Freuds *Ichspaltung* wordt duidelijk bij voetnoot 8 die een nadere toelichting geeft op het woord 'in depth' van bovenstaand citaat.

'The fetish of the fetishist, too, must be understood as the psychic content of a (vertically) split-off sector of the psyche *in depth*. The ego part of this split-off sector of the psyche of the fetishist is under the influence of the id part with which it is in unbroken contact. (In this context see Schafer [1968, p. 99] who speaks of "suborganizations [which] include elements of the id and superego systems as well as of the ego system.") The manifest result – in harmony with these structural relationships – is, therefore, not an openly held belief that women have penises. Instead, the fetishist experiences conscious desires which are in tune with the conviction of the existence of the female phallus which is held in the deeper (unconscious) layers of the split-off sector of the psyche.'

Het afgesplitste Ego-deel staat in contact met het Es. In zijn verwijzing naar Schafer noemt Kohut ook nog het Über-Ich dat bij deze suborganisatie van het Ego hoort. Het probleem in dit citaat is onzes inziens de toevoeging tussen haakjes van het woord onbewust. Zoals uit zijn vorige citaat bleek gaat het juist om 'side-by-side conscious existence'. De vraag is nu in hoeverre of wanneer het afgesplitste verticale deel bewust of onbewust is.

Kohuts antwoord op deze vraag is niet helder. Op grond van de indeling in verticale en horizontale splitsing onderscheidt hij twee groepen narcistische stoornissen. Bij de meest voorkomende groep is er sprake van een horizontale splitsing. Hierbij is het grandioze Zelf *voornamelijk* aanwezig in een staat van verdringing. Hierdoor is het reality ego gedepriveerd van de narcistische energie. Op symptoomniveau uit zich dit in een tekortschieten van zelfvertrouwen, initiatiefloosheid en vage depressies. De tweede groep bestaat uit gevallen waarin het *meer of minder* ongemodificeerde grandioze Zelf door een verticale splitsing is buitengesloten van het 'domain of the realistic sector of psyche' (Kohut 1971, p. 177). Omdat dit grandioze Zelf 'maybe said to be present in consciousness' kan dit in meer of mindere mate de activiteiten van deze persoonlijkheidstypen beïnvloeden. Op symptoomniveau zijn deze mensen onder meer ijdel en grootsprakerig. Tegelijkertijd is er sprake van een tegenstrijdigheid in hun attitudes omdat naast verticale splitsing er ook altijd sprake is van een horizontale splitsing en daarmee ook symptomen van de eerste groep aanwezig zijn. Ook in deze passage blijft Kohut op essentiële momenten globale formuleringen gebruiken als meer of minder bewust.

In *The restoration of the Self* neemt Kohut (1977) meer afstand van het structurele model van Freud. Zo beschouwt hij nu manifestaties van driftimpulsen als een desintegratief proces dat optreedt als het Zelf onvoldoende bevestigd wordt. Hij verwerpt het structurele model niet, maar beschouwt de Self psychology als een eigen referentiekader naast het structurele model. Het is wel mogelijk een analyse van pathologie met behulp van het referentiekader van de Self psychology te integreren met het structurele model doch dit leidt tot inconsistenties. Kohut (1977, p. 206) acht deze inconsistenties echter geen onoverkomelijk probleem, want theoretiseren is volgens hem altijd tentatief en voorlopig van karakter. Deze passage is opgenomen in een hoofdstuk over het bipolar Self. Hierin vergelijkt hij de werkwijze bij een klassieke psychoanalyse met een analyse vanuit het referentiekader van de Zelf-psychologie bij een patiënt met een narcistische stoornis. Bij een klassieke analyse richt de aandacht zich vooral op bewustmaking van onbewust materiaal, terwijl de behandeling zich hierbij richt op de bewerking van de horizontale splitsing (de verdringingsbarrière). Bij deze benadering worden manifeste grootheidsfantasieën opgevat als agressieve driftderivaten, bijvoorbeeld zoals die kunnen

samenhangen met oedipale rivaliteit. Bij de analyse vanuit de Zelfpsychologie richt de aandacht zich primair op de in de verticale sector bevindende manifeste grootheidsfantasieën. De behandeling richt zich primair op het bewerken van de verticale splitsing. Getracht wordt de grootheidsfantasieën die deels bewust zijn te integreren met het realiteitsgerichte Ego zodat de cohesie van het Zelf, en parallel hieraan het zelfgevoel, toenemen. Hierna richt de analyse zich op het onder de horizontale splitsing aanwezige verdrongen materiaal.

In dit boek werkt Kohut het concept van verticale en horizontale splitsing niet meer verder uit. Hij gebruikt deze indeling vooral als richtlijn voor zijn therapeutische strategie. Door gebruik te maken van het concept verticale splitsing kunnen de grootheidsgevoelens worden opgevat als uiting van het persisteren van een ongemodificeerd grandioos Zelf en hoeven deze gevoelens niet te worden opgevat als direct gerelateerd aan een bepaald conflict.

7.4 Discussie

Zoals Kohut zelf aangeeft, grijpt zijn begrip van verticale splitsing terug op de Ichspaltung van Freud. Hij wijst er in een voetnoot op, met een verwijzing naar Schafer (1968), dat het bij een Ichspaltung niet alleen om een splitsing van het Ich gaat, maar dat ook het Es hierbij is betrokken. Wij bespraken dit aspect reeds bij Freud en refereerden in dit verband aan het concept van intersystemische suborganisaties van Lichtenberg en Slap (1973), die aangeven dat het afgesplitste deel van het Ich ook Es- en Über-Ich-elementen bevat. Omdat de splitsing volgens Kohut zich niet tot het Ich beperkt, en dus afwijkt van het concept van Freud, gebruikt Kohut het begrip verticale splitsing. Het is hierbij opvallend dat hij de kern van dit begrip slechts zeer summier beschrijft in een voetnoot. Hij maakt niet duidelijk wat de relatie is tussen het verticaal afgesplitste deel van het Ich en het Es, terwijl een dergelijke verheldering zeker op zijn plaats zou zijn gezien het feit dat Freud zich hier niet over heeft uitgelaten bij zijn concept van Ichspaltung.

Kohut rept niet van een zekere afgrenzing tussen Ich en Es. Hij geeft zelfs aan dat er een 'ononderbroken' contact bestaat tussen het afgesplitste deel van het Ich en een deel van het Es. Het valt onzes inziens echter moeilijk in te zien dat het Es zich zonder enige modificatie via het verticale Ego-deel zou kunnen uitdrukken in de realiteit. Volgens ons hangt Kohuts aanname van een ononderbroken continuïteit tussen het Es en Ich in de verticale sector samen met een poging het Self psychology-referentiekader te integreren met het structurele model. Onzes inziens gaat het Kohut in wezen niet om het concept Ichspaltung uit het structurele model, maar gebruikt hij dit begrip om tot uitdrukking te brengen dat het grandioze Zelf tijdens de ontwikkeling in

pathologische omstandigheden niet gemodificeerd wordt, maar blijft bestaan en als grootheidsfantasieën het gedrag kan beïnvloeden. Het ononderbroken contact tussen Es en Ich betekent voor Kohut dat het archaische grandioze Zelf, maar ook het geïdealiseerde ouderbeeld, met de daaraan verbonden narcistische bezetting, ongewijzigd kan blijven bestaan. Omdat het ongewijzigd blijft bestaan kan Kohut geen scheiding tussen Es en Ich in de verticale sector aanbrengen. Dit zou namelijk betekenen dat het archaische Zelf bij het transcenderen van deze scheiding een transformatie zou kunnen ondergaan, parallel aan de bewerking van onbewust naar bewust materiaal. Het belang om de verticale sector als ononderbroken te conceptualiseren toont zich in de therapeutische aanpak van Kohut. Het materiaal uit deze verticale sector wordt op *face value* genomen; de grootheidsfantasieën zijn geen manifestatie van een conflict, bijvoorbeeld oedipale rivaliteit, maar een directe uiting van authentieke gevoelens die stammen uit de kindertijd. Deze gevoelens zijn authentiek omdat ze een directe uitdrukking vormen van hoe de patiënt zich als kind 'groot' heeft moeten voelen om niet de cohesie van het Zelf te verliezen.

Het niet aanbrengen van een onderscheiding binnen de verticale sector representeert dus onzes inziens de continuïteit van het grandioze Zelf en/of van het geïdealiseerde ouderbeeld. De verticale splitsing zelf valt samen met de Ichspaltung van Freud. Dit concept gebruikt Kohut om de directe invloed van het grandioze Zelf op het manifeste gedrag, naast het op de realiteit gerichte gedrag, te beschrijven. Op deze wijze kan het grandioze Zelf worden geconceptualiseerd als een eigenstandige continue ontwikkeling die niet een afgeleide is van een intrapsychisch conflict.

Het inpassen van zijn theorie betreffende het grandioze Zelf en het geïdealiseerde ouderbeeld binnen de structurele theorie leidt echter tot onduidelijke formuleringen. Zo bespraken wij reeds de onduidelijkheid bij Kohut wat betreft de vraag in hoeverre de verticale sector nu bewust is of niet. Soms stelt Kohut dat deze sector en de realiteitsgerichte structuren tegelijkertijd bewust zijn en de tegenstrijdigheid hierbij geloofwaardig wordt. In een andere passage is de verticale sector in meer of mindere mate bewust. Kohut heeft het in dit verband ook over diepliggende psychologische structuren en meer aan de oppervlakte liggende structuren (zie bijvoorbeeld citaat 1971, pp. 176-177; 1977, p. 206). Hiermee introduceert hij nog een ander type indeling zonder overigens duidelijk te maken wat deze precies inhoudt. Uit de tekst blijkt dat diep en oppervlakkig termen zijn die verwijzen naar de mate waarin het manifeste gedrag beïnvloed raakt. Dit onderscheid voegt echter niets toe; het is in wezen hetzelfde als de formulering dat de verticale sector meer of minder bewust is. Het is duidelijk dat de verticale sector het manifeste gedrag beïnvloedt, maar niet helder is in welke mate dit gebeurt. Kohut komt tot bovenstaande formuleringen

omdat hij de ontwikkeling van het narcisme als continu proces probeert te integreren in het structurele model waarbinnen een duidelijke afbakening van functies bestaat. In het structurele model geeft splitting een scherp onderscheid aan: een structuur is wel of niet gesplitst, het kan niet gedeeltelijk gesplitst zijn. Deze scherpe indeling is niet goed te verenigen met het beschrijven van een continu proces als de narcistische ontwikkeling. In de normale ontwikkeling worden het grandioze Zelf en het geïdealiseerde ouderbeeld geleidelijk los gelaten en worden deze functies geïntegreerd in andere zich ontwikkelende functies waardoor een modificatie plaatsvindt. Een dergelijk integratieproces kan in meer of mindere mate gestagneerd zijn waardoor de oude structuren voor een deel zijn opgegaan in nieuwe structuren en voor een deel blijven bestaan. Het is onzes inziens niet mogelijk een dergelijk geleidelijk proces te beschrijven aan de hand van een model met scherpe onderscheidingen zonder een vergaande mate van reductie toe te passen. Deze reductie leidt echter tot onduidelijkheden in de beschrijvingen van de psychische processen.

Wij zullen nu verder de precieze betekenis van het woord splitsen bij Kohut onderzoeken. Kohuts (1971, p. 79) eerste gebruik van deze term geeft geen actief mechanisme aan maar beschrijft een toestand: het geïdealiseerde ouderbeeld is gescheiden van het reality ego door een verticale splitsing. Het woord splitsing suggereert een opdeling, maar in deze passage beschrijft Kohut alleen dat er twee psychische processen zijn te onderscheiden. Bij het tweede citaat (1971, p. 108) gebruikt hij de term afsplitsen, wat de suggestie wekt van een actief proces. Kohut beschrijft dat het grandioze Zelf kan worden afgesplitst van het reality ego wanneer het optimale integratieproces wordt verstoord. Dit betekent dat het afsplitsen een consequentie is van een verstoring van het integratieproces. Anders geformuleerd: het grandioze Zelf is niet (optimaal) geïntegreerd met het reality ego en blijft als entiteit bestaan. Dit afzonderlijk blijven bestaan geeft Kohut aan met de term afsplitsen. Er is dus in wezen niets 'afgesplitst' maar er is iets niet geïntegreerd. De betekenis van afsplitsen als uiting van een tekortschietend integratieproces kan in overeenstemming worden gebracht met het gebruik van de term dissociëren (1971, p. 148). Deze laatste term vindt zijn oorsprong in de theorie van Janet betreffende de psychische synthese. Deze synthese – wij zouden hier zeggen integratie – schiet tekort en een deel van 'de persoonlijkheid' raakt los van het geheel, oftewel is gedissocieerd. Dissociëren berust niet op een dynamisch intrapsychische instantie maar is een uiting van een toestand die passief ontstaat vanwege een tekortschieten van de integratie.

Wij concluderen dat Kohut de term splitsen gebruikt als descriptief begrip en niet als actief mechanisme. Splitsen verwijst bij Kohut naar een toestand waarbij binnen één persoon verschillende integratieniveaus bestaan: het ene integratieniveau is gerelateerd aan een archaï-

sche psychische structuur en reflecteert zich in grootheidsfantasieën; het andere integratieniveau is gerelateerd aan het conform de realiteit geadapteerde functioneren. Deze verschillen in integratieniveaus zijn ontstaan doordat een deel van de persoonlijkheid, het grandioze Zelf, deels intact dient te blijven als afweer van annihilatie-angst. Tijdens een therapie ontstaat, door internalisatie van de empathische functie van de therapeut, een situatie waarbij het grandioze Zelf als afweerstructuur kan worden opgegeven zodat deze geïntegreerd kan worden in de persoonlijkheid.

7.5 Samenvatting

Kohut beschrijft een zelfstandige narcistische ontwikkeling waarbij een grandioos Zelf en geïdealiseerd ouderbeeld uiteindelijk geïntegreerd worden in de persoonlijkheid. Dit leidt tot een cohesief Zelf en een stabiel zelfgevoel. Hij hanteert bij de beschrijving van narcistische stoornissen de begrippen horizontale en verticale splitsing. Het eerste begrip valt samen met de verdringingsbarrière; het laatste is gebaseerd op Freuds concept Ichspaltung. Kohut gebruikt onzes inziens het begrip verticale splitsing om het persisteren van het grandioze Zelf en/of het geïdealiseerde ouderbeeld als zelfstandige psychische structuur, niet gerelateerd zijnde aan een conflict, vorm te geven. Splitsen gebruikt Kohut als een descriptief begrip dat verwijst naar het naast elkaar bestaan van diverse integratieniveaus.

8.1 Inleiding

Margaret Mahler (1897-1986) is van Hongaarse afkomst. In haar vroege professionele jaren in Boedapest werd zij beïnvloed door Ferenczi, met name door diens nadruk op de 'eenheid' van de vroege moeder-kindrelatie (Goudena 1992). Zij emigreerde eind jaren dertig naar de Verenigde Staten.

Haar eerste therapeutische werk betreft psychosen bij kinderen (Mahler 1952). Zij maakt hierbij een onderscheid tussen een autistische en een symbiotische infantiele psychose. Bij de autistische psychose is de moeder voor het kind nooit een emotioneel betekenisvolle persoon geworden. Door het ontbreken van deze relatie bestaat dan ook geen emotionele oriëntatie op de externe realiteit. Dergelijke kinderen vertonen vanaf hun eerste functioneren gestoord gedrag, zoals het afwijzen van elk contact en het, door overstimulatie, zichzelf lichamelijk beschadigen. In tegenstelling tot deze direct manifeste psychopathologie is bij een symbiotische infantiele psychose sprake van een geleidelijker ontstaan van stoornissen. Deze worden pas rond het tweede tot derde jaar opgemerkt. Deze psychopathologie wordt manifest op dat moment in de ontwikkeling waarop aan het kind eisen worden gesteld die impliceren dat een zekere mate van scheiding van moeder is bereikt. Op dergelijke eisen reageert het kind met (psychotische) mechanismen teneinde de onnipotente 'eenheid' met de moeder te herstellen. Mahler (1952, p. 146) geeft aan dat bij kinderen met dit type psychose de ontwikkeling wordt gekenmerkt door een evident gebrek aan emotionele separatie of differentiatie van de moeder.

Mahlers werk met psychotische kinderen deed bij haar de vraag rijzen hoe bij normale kinderen de losmaking uit de symbiose met moeder verloopt en op welke wijze het besef van gescheiden te zijn van anderen zich ontwikkelt. De antwoorden op deze vragen werden gebaseerd op systematische observatiestudies van groepen van moeders met hun 'normale' kinderen in de leeftijd van ongeveer zes maanden tot drie jaar waarbij de gehele ontwikkeling van elk kind werd gevolgd. Op grond van dit onderzoek formuleerde Mahler vanaf het begin van de jaren zestig haar model van de separatie-individuatiefase. Deze theorievorming met verdere uitwerkingen werd samengevat

in het boek *The psychological birth of the human infant* dat Mahler in 1975 met haar medewerkers F. Pine en A. Bergman schreef.

8.2 Splitsing

8.2.1 Organisatieprincipe en splitsing

Mahlers eerste beschrijving van wat zij later het afweermechanisme splitsing zal noemen, dateert uit 1955. In dit artikel, geschreven samen met B.J. Goslinger, beschrijft zij eerst de ongestoorde ontwikkeling van het jonge kind teneinde daarna de psychodynamische aspecten van de infantiele symbiotische psychose toe te lichten. Ze begint dit artikel met de uitspraak dat de Ego-psychologie terecht een eigen plaats heeft gekregen binnen de psychoanalytische theorie. Ze stelt dat het eerste organisatieprincipe van de pasgeborene bestaat uit pogingen om spanningen te verminderen. Bij deze spanningsreducerende activiteiten kan het kind nog niet differentiëren tussen eigen activiteiten als defeceren, urineren en braken, en de moederborst. Het effect van zowel de expulsieve fenomenen van het kind als van de moederlijke verzorging maakt dat het kind geleidelijk aan kan gaan differentiëren tussen ervaringen met een lustvol en 'goed' en die met een pijnlijk en 'slecht' karakter. Op lustvolle bevrediging reageert het kind positief met ontspanning en slaap; op pijnlijke lichamelijke spanningen of spannings-inducerende moederlijke verzorging reageert het kind met pogingen deze stimuli te elimineren. Mahler en Goslinger (1955, p. 112):

'In other words, the infant's first orientation in his extrauterine life is according to "good-pleasurable" versus "bad-painful" stimuli.'

De primair autonome Ego-functies leggen de twee basale stimuli-kwaliteiten in geheugensporen vast. Deze multipale geheugensporen vormen 'kleine eilanden' in de tot dan toe bestaande oceanische gevoelens van totale fusie met de moeder. Deze primitieve geheugensporen worden bezet met primordiale ongedifferentieerde driftenergie.

Het kind is onderhevig aan de ervaring dat honger en andere in het lichaam ontstane spanningen alleen kunnen worden verlicht door een buiten zijn eigen bereik liggende bron. De repeterende ervaring dat een behoeftebevredigende 'goede' externe bron zijn 'slechte' innerlijke spanning verlicht, maakt dat het kind geleidelijk aan gaat discrimineren tussen zelf en niet-zelf. Na het tot stand komen van deze differentiatie worden de 'goede' en 'slechte' geheugensporen gelokaliseerd binnen het zelf of niet-zelf. Met de moeder zijn nu lustgevende of pijnveroorzakende gevoelens verbonden, en binnen het eigen lichaam worden lustvolle en onlustvolle sensaties gelokaliseerd. Dit is het begin van de formatie van verspreide deel-beelden van het object en

deel-beelden van het lichaamself (Jacobson 1954, geciteerd door Mahler & Goslinger 1955). Zowel zelfbeelden als objectbeelden zijn verbonden met 'goede' of 'slechte' affectieve kwaliteiten. De tot nu toe ongedifferentieerde driftenergie differentieert zich binnen het kader van boven beschreven zelf- en objectbeelden. Mahler en Goslinger (1955, p. 113):

'We would propose that from the primordial undifferentiated drive energy, libido and aggression differentiate *pari passu* with the infant's primitive reality orientation according to the above-described differentiation of the "good" and "bad" scattered part images of mother and self.'

Het kind reageert op zowel interne als externe 'slechte' stimuli met heftige agressie en op 'goede' stimuli met tevredenheid en later ook met het zoeken naar contact. De differentiatie van eigen lichaamsgrenzen ten opzichte van moeder wordt versterkt doordat de libidineuze cathexis geleidelijk verschuift van de viscerale organen naar de lichaamsperiferie; dit versterkt weer het onderscheid tussen zelf en niet-zelf.

Met de afgrenzing tussen zelf en niet-zelf kunnen ook de verspreide 'goede' en 'slechte' geheugeneilanden geïntegreerd worden in twee globale beelden over zichzelf en moeder. Mahler en Goslinger (1955, p. 114):

'We may assume that confluence and primitive integration of the scattered "good" and "bad" memory islands into two large, good and bad part images of the self, as well as split good and bad part images of the mother, do not occur before the second year of life.'

Integratie van 'goede' en 'slechte' moederbeelden vindt plaats door een synthetisch proces dat zich ongeveer rond het derde jaar afspeelt. Door deze integratie wordt het kind in toenemende mate in staat te reageren op de 'gehele' moeder en is er het besef dat dezelfde persoon zowel gratificerend als frustrerend kan zijn.

In het boek *The psychological birth of the human infant* uit 1975 komen Mahler e.a. expliciet terug op het artikel met Goslinger uit 1955 betreffende de differentiatie tussen de lustvolle/goede en pijnlijke/slechte kwaliteiten van ervaringen. Zij (1975, p. 43) vervolgen dan met de volgende woorden:

'This seems to be the first quasi-ontogenetic basis of the later splitting mechanism.'

8.2.2 De ontwikkelingsfasen en splitsing

Voor een goed begrip van de plaats van splitsing bij Mahler e.a. (1975) is het eerst nodig hun indeling van de ongestoorde ontwikkeling weer te geven. Zij onderscheiden de volgende fasen, die elkaar overigens voor een deel overlappen.

Autistische fase

De autistische fase duurt vanaf de geboorte tot ongeveer het begin van de tweede maand. Ze wordt gekenmerkt door een relatief ontbreken van cathexis van externe stimuli. De baby is het grootste deel van de dag in een half waak/slaaptoestand. De ontwikkelingstaak tijdens de autistische fase bestaat uit het bereiken van een homeostatisch evenwicht van het organisme met de nieuwe externe omgeving.

Met name Stern (1971, 1974) heeft laten zien dat de baby in deze periode wel degelijk actief is en reageert op prikkels uit de omgeving. Bergman en Ellman (1985) refereren aan een persoonlijke mededeling waarin Mahler, in reactie op het onderzoek van Stern, aangeeft dat het woord autistisch geen goede aanduiding is voor deze fase.

86

Symbiotische fase

De symbiotische fase loopt van ongeveer de tweede tot de vijfde maand en heeft als kenmerk een fusie tussen het kind en de moeder. Deze fusie wordt verder gekenmerkt door een gevoel van onnipotentie door het kind. In deze fase begint ook de bovenstaand beschreven ontwikkeling van differentiatie tussen lustvolle en onlustvolle ervaringen. Tijdens de symbiotische fase is er een onderlinge afstemming en wederkerigheid tussen moeder en kind. De normale symbiotische fase dient onderscheiden te worden van de pathologische regressie waar slechts de fusiebeleving met moeder centraal staat (Bergman & Ellman 1985).

Separatie-individuatiefase

De separatie-individuatiefase kent vier subfasen.

- *Differentiatie-subfase*

In de differentiatie-subfase begint de baby vanuit een adequaat verlopende symbiotische fase de omgeving actief visueel en tactiel te exploreren. Tegelijk met deze sensorische en motorische ontwikkeling verschuift de aandacht van de symbiotische dyade naar de externe realiteit, wat Mahler het *hatching process* noemt: het kind pikt als het ware een opening in de symbiotische eierschil naar buiten toe. Het kind gaat nu ook doelgericht gedrag vertonen en begint naar voorwerpen te grijpen. Het kan bijvoorbeeld gefascineerd zijn door moeders bril. Verder gaat het kind een onderscheid maken tussen zijn moeder en 'anderen' en kan op deze laatste met angst reageren. Tijdens deze fase komt de zelf-objectdifferentiatie op gang.

- *Practicing-subfase*

De practicing-subfase begint rond de negende maand wanneer het kind in staat is tot zelfstandig bewegen. Eerst gaat het kruipen en door opklimmen enige afstand nemen van moeder waardoor de lichamelijke differentiatie van haar verder wordt versterkt. De eigenlijke practicing-subfase begint met het vermogen tot rechtop lopen. Er vindt een sterke narcistische investering in het lichamenlijk functioneren plaats waaraan veel lust wordt ontleend. Tevens verleent het vermogen om zelf dingen te bereiken veel plezier. Deze ontwikkeling vermindert het gevoel van het kind hulpeloos te zijn. Met de snelle ontwikkeling van de autonome Ik-functies, zoals de cognitieve functies en locomotore vaardigheden, is het kind in een *love affair with the world*: het kind is relatief ongevoelig voor frustraties als vallen en zich bezeeren.

- *Rapprochement-subfase*

De rapprochement-subfase begint rond de vijftiende maand en loopt door tot in het derde levensjaar. Mahler onderscheidt binnen deze subfase drie perioden: de beginnende rapprochement, de rapprochement-crisis en de individuele oplossingen van deze crisis.

In de eerste periode, de *beginnende rapprochement*, begint het kind zich, met het toenemende besef van separatie, geschraagd door het toenemen van de mogelijkheid zich fysiek van moeder te verwijderen en door de toegenomen rijping van de cognitieve functies, te realiseren dat de moeder een eigen persoon is wiens wensen niet altijd dezelfde zijn als de zijne. Het gevoel van omnipotentie uit de practicing-subfase wordt geschokt. Het besef van separatie leidt tot een toenadering naar de moeder (rapprochement): het kind wil nu dingen met moeder gaan delen. Het verliest zijn preoccupatie met motorische activiteiten en het exploreren van de omgeving neemt af. Zijn belangstelling verschuift naar het sociaal interageren. Het gaat andere personen imiteren en wil hetzelfde speelgoed als andere kinderen. In deze periode, die valt binnen de anale fase, ontwikkelt zich tevens doelgerichte agressie: het kind reageert met woede en jaloezie als het niet krijgt wat het wil hebben.

De tweede periode, de *rapprochement-crisis*, begint tussen de achtentiende en twintigste maand en loopt door tot in het tweede jaar. In deze periode staat het conflict tussen het zich willen separeren en het vasthouden aan de moeder centraal. De stemming daalt naar 'ontvreedenheid' en er zijn snelle stemmingswisselingen en woede-aanvalen. Er bestaat een snel alternerend gedrag waarbij het kind zich weg wil drukken van zijn moeder en zich aan haar vast probeert te klampen. Mahler noemt dit snel wisselende bifasische gedrag *ambitendency*. Hierover schrijft zij in 1968 met McDevitt dat ambitendentie voor het Ich een vorm van experimenteren is die de integratie van het conflict bevordert. Tegelijkertijd kan ambitendentie de basis vormen voor een

versterkte ambivalentie. Mahler spreekt van ambivalentie wanneer het bifasische gedrag is geïnternaliseerd en het conflict op gedragsniveau niet meer evident zichtbaar is. Wanneer ambitendentie een maladaptieve kwaliteit krijgt, kan het splitsing van het object in goed en slecht faciliteren. Mahler en McDevitt (1968, p. 110) schrijven hierover het volgende:

'Ambitendency is a concept parallel and related to the mechanism of splitting of the object world. The mechanism consists of splitting of the "good" and "bad" object representations, and of separating and partly isolating from each other the respective libidinal and aggressive drives. It does not necessarily involve the pathological process of splitting of the self-representation.'

Mahler en McDevitt (1968) en Mahler e.a. (1975) beschrijven het optreden van splitsing alleen in relatie tot het weggaan van de moeder. Tijdens de rattachement-crisis is het kind zeer sensitief met betrekking tot zijn moeders afwezigheid. Dit uit zich onder meer in het vastklampen aan moeder wanneer deze de kamer wil verlaten. Mahler e.a. (1975) beschrijven hoe een kind zich vastklampt aan een observator wanneer moeder is weggegaan. Het kruipt bij hem op schoot; de observator fungeert als symbiotisch moederssubstituut. Mahler e.a. (1975, p. 99) vervolgen met:

'Yet splitting the object world had also begun (see Kernberg 1967). The "observers" lent themselves particularly well to the child's exercise of this defense, becoming the target of his impotent rage reactions, in order to protect the good mother image from his destructive anger. This was observable particularly in those children who had had a less than optimal relationship with their mothers during the earlier subphases.'

De *splitting mechanisms* (1975, p. 99) kunnen zich in deze situatie op verschillende wijzen voordoen. Bij moeders afwezigheid kan de observator 'de slechte moeder' worden, waarbij deze niets goeds kan doen in de ogen van het kind. Het kind blijft verlangen naar 'de goede moeder', die echter alleen in de fantasie blijkt te bestaan. Wanneer namelijk de eigen moeder terugkeert, reageert het kind met een mengeling van boosheid en teleurstelling. Een andere splitsingsconfiguratie is die waarbij de observator tijdelijk 'de goede symbiotische moeder' wordt en het kind passief op schoot zit. Op het moment dat de moeder terugkeert rent het kind naar haar toe, gevolgd door een zich terugtrekken van de moeder. De afwezige moeder is 'de slechte moeder' geworden en wordt daarmee vermeden. Een andere configuratie betreft de situatie waarbij het kind de observator op het ene moment als 'goed' en

dan weer als 'slecht' behandelt, conform de ambivalentie jegens de eigen moeder.

In de derde periode begint het kind *individuele oplossingen voor de rapprochement-crisis* te vinden. Rond de eenentwintigste maand neemt het afwisselende gedrag van het eisen van nabijheid van de moeder en het zich van haar distantiëren af. Elk kind ontwikkelt een eigen afstand ten opzichte van moeder waarbij hij het best functioneert. Deze toenemende individuatie berust onder meer op de ontwikkeling van het taalgebruik waardoor wensen kunnen worden benoemd en gesymboliseerd. Het kind gaat gedragspatronen ontwikkelen die niet zo zeer fase-specifiek zijn maar individueel erg verschillend. Deze gedragspatronen worden mede bepaald door de kwaliteit van de eerdere moeder-kindrelatie en de vader-kindrelatie. Integratie van deze gedragspatronen leidt tot de persoonlijkheidskenmerken waarmee het kind de volgende fase binnengaat.

Bij kinderen met een niet optimale ontwikkeling kan de ambitendentie van het afdwingen van contacten en het negatieve gedrag blijven bestaan. Het conflict is dan onvolledig geïnternaliseerd. Deze constellatie kan berusten op een meer permanente splitsing van de objectwereld in 'goed' en 'slecht'. Mahler e.a. (1975, p. 108) noemen het domineren van de twee mechanismen van het contact afdwingen en het splitsen van de objectwereld kenmerkend voor de meeste overdrachtrelaties bij borderline-patiënten. Aan het eind van het boek (p. 229) komen zij hierop nog eens terug en noemen dan naast de borderline-pathologie ook neurotische stoornissen:

'In some children, however, the rapprochement crisis leads to great ambivalence and even to splitting of the object world into "good" and "bad", the consequences of which may later become organized into neurotic symptoms of the narcissistic variety. In still other children, islands of developmental failures might lead to borderline symptomatology in latency and adolescence.'

Hieronder zullen wij nog uitgebreider stilstaan bij de relatie tussen splitsing en borderline-pathologie. Op deze plaats willen wij de omschrijving weergeven van splitsing zoals Mahler e.a. (1975, p. 292) in de verklarende woordenlijst aan het eind van haar boek hebben opgenomen:

'Splitting. A defense mechanism often found during the rapprochement subphase (once a certain measure of ego development has been achieved); the toddler cannot easily tolerate simultaneous love and hate feelings toward the same person. Love and hate are not amalgamated; mother is experienced alternately as all good or all bad. Another possibility is that the absent mother is felt to be all good, while others become all bad. Hence the

toddler may displace aggression onto the nonmother world while exaggerating love for (overidealizing) the absent, longed-for mother. When mother returns she disrupts the ideal image, and reunions with her are often painful, since the young ego's synthetic function cannot heal the split. In most cases gradual synthesis of all "good" and all "bad" by the growing ego becomes possible.'

- *Subfase betreffende de consolidatie van de individualiteit en emotionele objectconstantie*

Deze subfase begint rond het derde jaar en heeft een open einde. Mahler geeft aan dat het gaat om een *begin* van consolidatie van individualiteit en het bereiken van een *zekere mate* van objectconstantie. Voor de emotionele objectconstantie is het vermogen tot objectpermanentie een voorwaarde. Dit laatste wordt rond de achttiende tot twintigste maand bereikt. De cognitieve functies zijn dan zodanig ontwikkeld dat het kind een beeld van een voorwerp kan vasthouden, zelfs als het afwezig is (Piaget 1937). Bij objectconstantie is er ook een integratie van goede en slechte objectrepresentaties in een gehele representatie. Hierbij treedt de fusie op van agressieve en libidineuze driftimpulsen waardoor de actuele agressie naar een object wordt verminderd. Bij objectconstantie wijst het kind het object niet meer af of wisselt het niet meer door een ander in op het moment dat het niet langer in staat is tot het gratificeren van wensen en behoeften. Door het internaliseren van een stabiel, betrouwbaar, innerlijk beeld van de moeder kan het kind de separatie beter verdragen.

Het ontwikkelen van objectconstantie is een complex proces waarbij vele factoren een rol spelen. Mahler e.a. (1975, p. 110) noemen hierbij een optimale symbiotische fase waarin geleidelijk het behoeftebevredigende object wordt geïnternaliseerd naar een intrapsychische representatie van moeder, maar ook de hoeveelheid aangeboren driftenergie, het vermogen tot neutralisatie van de agressieve driftimpulsen, de realiteitstoetsing en frustratie en angsttolerantie. Deze complexe factoren, deels conflictueuze, deels conflictvrije, maken de objectconstantie een 'fluid and reversible achievement' (1975, p. 112). Mahler e.a. halen in deze een persoonlijke mededeling van Hartmann aan die spreekt over objectconstantie als 'a matter of degree'.

Met de totstandkoming van mentale zelfrepresentaties die gescheiden zijn van objectrepresentaties ontstaat de mogelijkheid tot het ontwikkelen van een individuatie met vorming van een (zelf)identiteit.

In een afsluitend hoofdstuk over de separatie-individuele fase geven Mahler e.a. (1975) aan dat een van de belangrijkste ontwikkelingstaken van het kind eruit bestaat dat het vroege Ich de agressieve driften moet hanteren in de context van een toenemend besef van separatie. Hierbij is vooral de mate van structurering van het primitie-

ve Ich van belang. Naarmate de structurering van het Ich verder ontwikkeld is, kan het kind agressieve driftenergie neutraliseren in dienst van het Ich. Het kan de separatie dan beter accepteren zonder overspoeld te worden door separatie-angst.

8.3 De relatie tussen de separatie-individuatiefase en de 'borderline conditions'

In het boek waarin Mahler (1979a en b) al haar artikelen over de separatie-individuatiefase heeft samengebracht, wijdt zij een apart deel aan de klinische toepassing van haar theorie bij wat zij noemt de *borderline conditions*. Uit de titel van het eerste artikel (1971), 'A study of the separation – individuation process and its possible application to borderline phenomena in the psychoanalytic situation', blijkt reeds de voorzichtigheid waarmee zij deze materie tegemoet treedt. Mahler begint dit artikel met de vraag of observaties van kinderen uit de preverbale periode enige validiteit hebben ten aanzien van de intrapsychische ontwikkeling. Zij haalt in dit verband Melanie Klein aan die uitgaat van aangeboren symbolische processen, zoals de slechte moederborst die leidt tot de paranoïde-schizoïde en depressieve positie. Voor Klein kunnen fenomenologische gedragsobservaties geen doorslaggevende betekenis hebben ten aanzien van haar opvattingen betreffende de vroege intrapsychische ontwikkeling van het kind. Mahler zelf geeft aan dat haar werk een *poging* is om een relatie te formuleren tussen vroegkinderlijk gedrag en de intrapsychische ontwikkeling.

In de rapprochement-crisis is er sprake van een conflict tussen het vasthouden aan moeder en het zich separeren. Parallel hieraan wordt de moeder tijdens de separatie beleefd als 'slecht' object en de moeder als symbiotisch object als 'goed' object. Bij de ongestoorde ontwikkeling wordt deze rapprochement-crisis mede opgelost door de ontwikkeling van de Ik-functies waardoor integratie van de deel-objectrepresentaties plaats kan vinden. Echter hoe minder geleidelijk het separatie-individuatieproces zich voltrekt, en hoe trager de rijping van de Ik-functies plaatsvindt, des te sterker blijft het bad object een niet geassimileerd *bad introject*. Dit leidt tot de volgende constellatie. Mahler (1971, pp. 177-178):

'In the effort to eject this "bad" introject, derivatives of the aggressive drive come into play and there seems to develop an increased proclivity to identify with, or to confuse, the self-representation with the "bad" introject. If this situation prevails during the rapprochement subphase, then aggression may be unleashed in such a way as to inundate or sweep away the "good" object, and with it the "good" self-representation.'

Bij kinderen met een niet optimale ontwikkeling is het conflict uit de rapprochement-subfase zichtbaar in de snelle alternering tussen vastklampend en toegenomen negativistisch gedrag. Mahler (1971, p. 179) relateert dit gedragspatroon als volgt aan de intrapsychische ontwikkeling en latere psychopathologie:

'This may be in some cases a reflection of the fact that the child has split the object world, more permanently than is optimal, into "good" and "bad". By means of this splitting, the "good" object is defended against the derivatives of the aggressive drive.'

De stoornissen in de rapprochement-subfase worden binnen de karakterstructuur vastgelegd tijdens de subfase naar objectconstantie waarin immers geïntegreerde zelf- en objectrepresentaties tot stand dienen te komen.

Mahler (1971, p. 179) noemt een aantal factoren die de uitkomst van de rapprochement-crisis bepalen: kwantiteit en kwaliteit van latere teleurstellingen, de mate van castratie-angst, de wijze van oplossen van het Oedipuscomplex en mogelijk optredende psychotraumata. De uiteindelijke uitkomst van de crisis wordt mede bepaald door constitutionele factoren en de ontwikkelingscrisis tijdens de adolescentie.

Mahler legt bijzonder veel nadruk op het integratieve vermogen van het Ich als stuwende kracht in de ontwikkeling. Zij geeft aan dat het rond achttien maanden steeds moeilijker wordt enkelvoudige gedragselementen te beschrijven zonder deze te plaatsen in het kader van het totale gedrag van het kind. Deze complexe gedragspatronen berusten op een integratie van vroeg-affectomotorische en preverbaal sensomotorische patronen. Door deze integratie verdwijnen lossers op zichzelf staande gedragspatronen. Deze integratie vormt, naast internalisatieprocessen, de basis tot de vorming van de karakterstructuur. Tekortschieten van de synthetische functie van het Ich kan in deze leiden tot *borderline mechanisms*. Mahler (1971, p. 180):

'It is precisely the deficiencies of integration and internalization which will leave residua, and thus may manifest themselves in borderline mechanisms, which indicate a degree of failure of the synthetic function of the ego.'

Mahler geeft verder aan dat psychopathologie in relatie tot de niet geïntegreerde 'residuen' niet simpelweg een replica is van ontwikkelingsstadia uit de preverbale periode. Deze niet geïntegreerde elementen in de karakterstructuur worden tijdens de ontwikkeling beïnvloed door de latere Ik-ontwikkeling en regressie van de driften. Mahler (1971, p. 181) geeft aan haar eerste gedachte, om *borderline*-fenomenen te relateren aan specifieke vroegkinderlijke gedragsobservaties, te hebben losgelaten:

'But I have come to be more and more convinced that there is no "direct line" from the deductive use of borderline phenomena to one or another substantive finding of observational research.'

Mahler heeft dan ook kritiek op auteurs, onder andere op Kernberg (1967), die de borderline-pathologie relateren aan fixatie of regressie aan één enkelvoudig element uit de separatie-individuatiefase, bijvoorbeeld de rapprochement-subfase. Voor Mahler hangt de borderline-pathologie samen met onopgeloste conflicten uit het gehele separatie-individuatieproces. Zij wijst dus geen specifieke subfase aan maar noemt wel twee elementen die zij belangrijk vindt voor het begrijpen van de borderline-pathologie. Als eerste noemt zij het niet tot een integratie zijn gekomen van het 'goede' moederbeeld samenhangend met de symbiotische fase en met het 'ambivalente' moederbeeld na de separatie, 'ambivalent' vanwege het gevaar door moeder weer opgeslokt te worden. In de casusbeschrijving, later in het artikel, heeft zij het over de splitsing van de objectwereld in het zoeken naar de goede symbiotische moeder én de slechte moeder na de separatie. Als tweede belangrijk aspect bij de borderline-pathologie noemt zij dat tijdens de eerste drie subfases van de separatie-individuatiefase het kind geen autonome lichaamsrepresentatie heeft ontwikkeld en het eigen lichaam nog steeds beleeft als (gedeeltelijk) het bezit van moeder. Hierdoor kan het eigen lichaam later in (seksuele) relaties onbewust worden verworpen of juist narcistisch worden bewonderd.

In een artikel over de infantiele neurose noemt Mahler (1975) nog eens de mogelijkheid dat het kind uit de rapprochement-crisis de pijn van het verlangen naar en verlies van de moeder oplost door de objectwereld te splitsen in 'goed' en 'slecht'. Deze oplossing kan later worden opgenomen in neurotische symptomen bij narcistische problematiek. Bij anderen kan dit leiden tot 'eilanden van ontwikkelingstekorten', zoals vast is te stellen bij borderline-symptomatologie tijdens de latentie en de adolescentie.

Mahler geeft in een artikel samen met Kaplan (1977) expliciet aan dat het te simplistisch is de *borderline personality disorder* te relateren aan een stoornis in één van de separatie-individuatie-subfasen. Zij geven aan dat zowel bij een narcistische als een borderline-persoonlijkheidsorganisatie sprake is van gecombineerde stoornissen betreffende de narcistische ontwikkeling, de psychoseksuele ontwikkeling en de separatie-individuatiefase. Door deze constellatie raakt de normale ontwikkeling tot het Oedipuscomplex verstoord. De oplossing van het Oedipuscomplex geeft een zeer belangrijke reorganisatie van de vroegere psychische structuur: ze brengt zowel de psychoseksuele ontwikkeling tot haar eindpunt, als wel de ontplooiing van de objectrelatievorming van dyadisch naar triadisch, en verschuiving van de narcistische regulatie van extern naar intern doordat de regulatie van het zelfgevoel vanuit

het *Über-Ich* gaat plaatsvinden. Het is dan ook mogelijk dat de psychopathologie pas zichtbaar wordt tijdens de oedipale periode terwijl de wortels van deze stoornis in de pre-oedipale fase liggen.

8.4 Discussie

Zoals Mahler zelf expliciet aangeeft, is haar voornaamste referentiekader de Ego-psychologie. Dit betekent onder meer dat zij bij de beschrijving van de psychologische ontwikkeling een sterke nadruk legt op differentiatie- en integratieprocessen en daarbij in het bijzonder aandacht heeft voor de Ik-ontwikkeling.

Het eerste organisatieprincipe van het kind bestaat uit het streven naar spanningsreductie, wat leidt tot de differentiatie tussen lustvolle ervaringen; Mahler noemt deze tevens 'goede' ervaringen en pijnlijke, 'slechte' ervaringen. Deze differentiatie is de eerste extra-uteriene oriëntatie van het kind; ze levert zowel de basis waarop het eerste onderscheid in zelf en niet-zelf wordt gemaakt als de context waarbinnen de driftenergie wordt gedistribueerd. Door dit differentiatieproces ontstaat de situatie dat het kind beschikt over een beeld van zichzelf als lustvol verbonden met libidineuze, contactzoekende impulsen en een onlustvol beeld verbonden met agressieve, destructieve impulsen. Mutatis mutandis bestaan er twee beelden van moeder. Onzes inziens zou het de voorkeur verdienen pas over een 'goed' of 'slecht' (moeder- of zelf)beeld te spreken nadat de driften gedifferentieerd zijn in agressief en libidineus, en niet reeds op basis van het affectieve onderscheid in lustvol en onlustvol. Het is onzes inziens de driftkwaliteit die aan de affectieve toestand een richting geeft met betrekking tot de interactie van het kind. In de termen goed en slecht ligt immers een waardeoordeel besloten. Dit waardeoordeel verwijst naar de intentie waaruit van een deel-zelf- of deel-objectrepresentatie wordt gehandeld. Deze intentie is verbonden met de driftkwaliteiten. Men kan zich voorstellen dat de beleving van contact zoeken pas bestaat nadat een deel-representatie van het kind libidineus bezet is en het gedrag van moeder dan als 'goed' zal kunnen worden beleefd. Voorafgaand aan het stadium van deze driftdifferentiatie kan de moeder het kind wel een lustvolle ervaring geven, maar ontbreekt nog een intentionaliteit in de beleving van dit gedrag. Onzes inziens kan dan ook moeilijk gesproken worden van een 'goed' moederbeeld. Deze kritische opmerking sluit aan bij Mahlers opvatting dat de driftdifferentiatie pas optreedt nadat een onderscheid tot stand is gekomen tussen zelf en niet-zelf. Dit onderscheid is immers een voorwaarde om te kunnen spreken van intentioneel interactioneel gedrag.

Mahler beschrijft dat rond het derde jaar deze deel-zelf- en deel-objectbeelden integreren tot een geheel zelf- en objectbeeld. In het door

ons genoemde citaat (Mahler & Goslinger 1955, p. 114) heeft Mahler het over integratie van 'split good and bad part images of the mother'. Dit is onzes inziens onhelder – om niet te zeggen onjuist –, omdat op dit moment in de ontwikkeling alleen nog maar de door differentiatie tot stand gekomen deel-beelden bestaan van moeder. Er is nog geen geheel beeld van moeder tot stand gekomen dat gesplitst kan worden; dit is in principe pas mogelijk nadat de integratie heeft plaatsgevonden. Mahler gebruikt blijkbaar het begrip splitsing om een toestand te beschrijven waarin deel-representaties met tegengestelde affectieve lading bestaan, onafhankelijk van de wijze waarop deze toestand tot stand is gekomen.

Deze onhelderheid komen wij ook tegen waar Mahler de relatie legt tussen ambitendentie en het splitsingsmechanisme. Ambitendentie is het alternerende gedrag van het kind van het zich vastklampen aan moeder en het van haar willen separeren. Doordat de driftdifferentiatie in de beginnende rapprochement-subfase verder is ontwikkeld met het ontstaan van doelgerichte agressie zijn beide polen van de ambitendentie duidelijk driftgeladen. Mahler neemt aan dat het gedrag van de ambitendentie correleert met het intrapsychische conflict rondom separatie. Ambitendentie is een parallelconcept dat gerelateerd is aan het mechanisme van het splitsen van de objectwereld. Dit mechanisme bestaat uit het splitsen van goede en slechte objectrepresentaties (zie citaat Mahler & McDevitt 1968, p. 110). Ook op deze plaats is Mahler onzes inziens niet erg helder. Zij beschrijft niet wat ze met parallelconcept bedoelt en ook de formulering 'gerelateerd aan' is vrij algemeen. Ook hier is het de vraag of Mahler de toestand benoemt van tegengestelde deel-objecten van moeder, zoals die ontstaan zijn door het differentiatieproces, of dat een actief splitsingsproces van het gehele moederbeeld heeft plaatsgevonden. Dit laatste is ten tijde van de ambitendentie moeilijk voorstelbaar omdat nog geen geïntegreerd moederbeeld is gerealiseerd.

Mahler geeft wel expliciet aan dat de toestand van tegengestelde deel-objecten, los van de vraag hoe deze tot stand zijn gekomen, niet noodzakelijkerwijs gepaard hoeft te gaan met splitsing van de zelfrepresentatie. Zij beschrijft het optreden van splitsing dan ook alleen in relatie tot moeder (Mahler & McDevitt 1968, p. 110). Hiermee neemt zij duidelijk afstand van de objectrelatietheorie van Kernberg die een onlosmakelijk verband aanneemt tussen object- en zelfrepresentatie. Bij Kernberg (1967) gaat splitsing van de objectrepresentatie altijd gepaard met splitsing van de zelfrepresentatie. Zo hoort bij de goede deel-objectrepresentatie altijd de positieve deel-zelfrepresentatie. In het licht van het door Mahler en McDevitt in 1968 aangeven van dit verschil in opvatting met Kernberg, is het dan ook onhelder waarom Mahler e.a. in 1975 (p. 99) opeens het splitsingsconcept van Kernberg lijken over te nemen. Het lijkt Mahler hier vooral te gaan om de func-

tie van splitsing als afweermechanisme, in die zin dat het goede moederbeeld beschermd wordt tegen de destructieve woede. Ook op deze plaats ontstaat onduidelijkheid doordat Mahler na eerst zelf helder de ontwikkeling van deel-representatie te hebben beschreven, overgaat op het model van Kernberg die weliswaar ook deze deel-representaties in zijn theorie een plaats geeft, doch de ontwikkeling hiervan met een andere optiek beschrijft.

Onzes inziens is het dan ook niet juist wanneer Mahler e.a. (1975, p. 292) aangeven dat splitsing een afweermechanisme is dat vaak gedurende de rapprochement-fase wordt aangetroffen. Mahler beschrijft immers dat door de differentiatie bij elk kind tijdens deze fase deel-zelf- en deel-objectbeelden bestaan die zich tijdens de rapprochement-crisis uiten op gedragsniveau in ambitendentie. Onzes inziens is het onhelder om een toestand die *nog* bestaat op grond van onvoldoende integratievermogen te bestempelen als afweermechanisme. Onze opvatting kan steun vinden in de opmerking van Mahler e.a. (1975, p. 108) dat het langdurig blijven bestaan van ambitendentie een reflectie is van het feit dat het kind de objectwereld langer blijvend heeft gesplitst in goed en slecht dan *optimaal* is. Hier betekent splitsing nog de toestand die is ontstaan na het differentiatieproces. Dit 'optimaal' drukt onzes inziens uit dat een dergelijke toestand in principe bij elk kind als normale ontwikkeling voorkomt en dat de ambitendentie in wezen een middel van het Ich is om tot een eerste integratie te komen van de deel-representaties. Het is moeilijk in te zien dat het naast elkaar bestaan van libidineuze en agressief geladen deel-representaties is op te vatten als een afweermechanisme. Het is juist het tekortschieten van het integratievermogen waardoor er geen synthese van de driftimpulsen optreedt.

Mahler legt in deze ook de nadruk op de toename van de structurering van het Ich waardoor de agressieve driftenergie geneutraliseerd kan worden en ten dienste komt van het Ich. Men zou pas kunnen spreken van splitsen als afweermechanisme nadat er een integratie van de deel-representaties heeft plaatsgevonden en door regressie dit integratieniveau teloor gaat en de deel-representaties weer verschijnen. Onzes inziens is in dit verband met name de beschrijving van Mahler van de objectconstantie als een reversibel ontwikkelingsniveau van belang. Deze formulering reflecteert het dynamische karakter van elk ontwikkelingsniveau. De objectconstantie komt tot stand door de integratie van deel-representaties. Mahler beschrijft dat de 'stevigheid' van deze integratie afhangt van meerdere factoren, onder meer de aangeboren hoeveelheid driftenergie, het vermogen tot neutralisatie en de realiteitstoetsing. Bij een zwak integratievermogen kunnen eilanden van 'ongeïntegreerde residuen' blijven bestaan, bijvoorbeeld een 'slecht' moederobject. Men kan zich voorstellen dat bij het bereiken van objectconstantie onder invloed van conflicten regressie als afweer

kan optreden waardoor de integratie (deels) verloren gaat en er weer deel-representaties gaan optreden. In deze situatie zou men kunnen zeggen dat splitsing optreedt door regressie als afweermecanisme. Mahler gebruikt bijgevolg de term splitsing voor twee situaties: situaties die verbonden zijn met een ontwikkelingsdefect en situaties waarbij er sprake is van regressie. Zij onderscheidt deze twee betekenissen overigens niet expliciet.

Mahler laat zich zeer genuanceerd uit over de psychodynamische genese van de borderline-patiënt. Zij geeft expliciet aan dat er geen specifieke relatie bestaat tussen een stoornis in een bepaalde ontwikkelingsfase en de borderline-pathologie. Allereerst lijkt zij kritisch te staan ten aanzien van het bestaan van de borderline-stoornis als specifieke psychopathologische entiteit. Zij gebruikt allerlei termen door elkaar heen: *borderline phenomena*, *so-called borderline personality*, *borderline spectrum* en *borderline personality organization*. Door deze veelvoud aan terminologie verliest de term borderline veel aan betekenis.

Mahler beschrijft ook geen pathognomonische psychodynamische constellatie van de borderline-pathologie; deze kan in principe bestaan zonder dat er sprake is van splitsing. Bij het bespreken van de borderline-pathologie noemt ze zowel splitsing in de betekenis van een tekortschietende integratie tussen de deel-representaties, als de mogelijkheid dat splitsing als gevolg van regressie optreedt. Het lijkt dat zij de eerste betekenis van splitsing vooral bij de borderline-pathologie van belang vindt en de tweede betekenis vooral bij (narcistische) neurotische stoornissen. Bij het blijven bestaan van deel-representaties (de eerste betekenis van splitsing) kunnen echter vele factoren een rol spelen, waaronder traumata en constitutionele factoren (zie paragraaf 8.3), waardoor uiteindelijk het integratievermogen tekortschiet. Verder geeft Mahler met Kaplan aan dat het blijven bestaan van splitsing slechts één factor is bij het ontstaan van de borderline-persoonlijkheidsorganisatie; daarnaast zijn de psychoseksuele ontwikkeling en de narcistische ontwikkeling van belang.

De tweede betekenis van splitsing, als gevolg van regressie, lijkt bij Mahler als een veel universeeler mechanisme te bestaan. Het (neurotische) individu kan bij een conflict teruggrijpen op een vroeger ontwikkelingsniveau waarop nog geen integratie van de deel-representaties bestond. Dit is een wijze van afweer die in principe geen enkele specificiteit ten aanzien van een psychopathologische entiteit, met andere woorden: iedereen kan in principe terugvallen op het afweermecanisme splitsing. Wel zou men kunnen stellen dat naarmate de bereikte objectconstantie 'reversibeler' oftewel minder hecht geïntegreerd is, een individu hier sneller op zal terugvallen.

Vanuit deze optiek, waarbij het meer om dimensionele dan om categoriale aspecten gaat, vervaagt in zekere zin ook het verschil tussen splitsing in de eerste en in de tweede betekenis. Er is altijd sprake van

een zekere integratie, ook al is die nog zo zwak (eerste betekenis); wel zal bij een dergelijke persoonlijkheidsstructuur de regressie sneller optreden (tweede betekenis). Dit brengt ons tot de conclusie dat het weer optreden van deel-representaties in principe bij ieder individu kan optreden, maar op grond van de zwakkere integratie meer zal voorkomen bij vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten.

8.5 Samenvatting

Mahler beschrijft dat het eerste organisatieprincipe van het kind bestaat uit het streven naar spanningsreductie; dit principe leidt tot de differentiatie tussen lustvolle en pijnlijke ervaringen. De driftdifferentiatie vindt plaats in de context van het onderscheid tussen lustvol en pijnlijk en leidt tot agressief en libidineus gerelateerde deel-zelf- en deel-objectrepresentaties. Mahler gebruikt de term splitsing in twee betekenissen. De eerste betekenis betreft de situatie van het naast elkaar bestaan van de diverse typen deel-representaties doordat nog geen integratie heeft plaatsgevonden. Na de integratie van deze deel-representaties kunnen door regressie als afweermechanisme opnieuw afzonderlijke deel-representaties ontstaan; dit is de tweede betekenis waarin Mahler de term splitsing gebruikt. Mahler geeft aan dat er geen specifieke relatie bestaat tussen borderline-pathologie en een bepaalde ontwikkelingsfase. Wij concluderen dat de twee betekenissen van splitsing bij de analyse van psychopathologie in elkaars verlengde liggen. Naarmate de integratie zwakker tot stand gekomen is, zal eerder bij conflicten regressie als afweer optreden. Door deze regressie zullen de afzonderlijke deel-representaties weer naar voren treden.

9.1 Inleiding

Kernberg werd in 1928 geboren in Wenen. Als kind uit een joods gezin vluchtte hij voor de nazi-terreur naar Chili. Daar onderging hij ook zijn opleidingsanalyse. Hierna emigreerde hij naar de Verenigde Staten. Wellicht heeft deze kosmopolitische levensgang bijgedragen aan Kernbergs sterke tendens allerlei theoretische modellen te integreren. Kernberg combineert begrippen uit de objectrelatietheorie, met name van Melanie Klein en Fairbairn, met die uit de driftheorie en de Ego-psychologie. Deze integratie leidt tot een zeer abstracte theorievorming waarbij het als lezer moeilijk is om de begrippen te kunnen blijven relateren aan de klinische praktijk.

Kernbergs theorievorming is weinig doorzichtig doordat hij begrippen uit andere modellen toepast op een wijze waarbij hij de oorspronkelijke betekenis modificeert. Dit leidde voor Calef en Weinsel (1979) tot de constatering dat Kernberg een theorie opbouwt uit andere theorieën en op deze wijze steeds verder verwijderd raakt van de klinische observaties. Kernberg had volgens deze kritiek veel explicieter zijn eigen fundamentele theoretische uitgangspunten moeten aangeven in plaats van het voortdurend (impliciet) inweven van andere theoretische noties in zijn eigen theorie. Een ander kenmerk van Kernberg is het sterk redundante karakter van zijn werk. Kernberg heeft zeer veel geschreven maar in de meeste artikelen komen steeds dezelfde formuleringen nagenoeg identiek naar voren.

Kernbergs belangrijkste artikel is onzes inziens 'Structural derivatives of object relationships' uit 1966 waarin hij zijn objectrelatietheorie en de centrale plaats die het concept splitsing daarbij inneemt uiteenzet. Zijn concept splitsing heeft nadien nauwelijks nog enige verandering ondergaan. Wij zullen genoemd artikel als uitgangspunt nemen bij onze bespreking. In dit artikel introduceert hij ook reeds het begrip *borderline personality organization*. In latere publicaties beschrijft hij uitgebreid de borderline-persoonlijkheidsorganisatie als een aparte entiteit die hij onderscheidt van de psychotische en neurotische persoonlijkheidsorganisatie. Dit onderscheid beschrijft hij verder aan de hand van de structurele diagnostiek en het structurele interview. Op basis van zijn objectrelatietheorie ontwikkelt Kernberg (1975, 1976, 1978,

1984, 1992, 1993, 1994b; Kernberg e.a. 1989) een specifieke psychotherapeutische behandeling van de borderline personality organization.

Wij hebben ervoor gekozen ons op deze plaats te beperken tot het bespreken van het begrip splitsing bij Kernberg. We zullen tot de conclusie komen dat dit begrip als ontwikkelingspsychologisch concept niet houdbaar is. In het onderzoeksgedeelte van deze studie zullen wij ons bezighouden met het afweermechanisme splitsing als klinisch fenomeen. Bovendien zullen we hierbij een vorm van tussenbeoordeelaarsovereenstemming onderzoeken. Dit onderzoek vindt plaats in de context van het zogenoemde structurele interview van Kernberg. Wij zullen dit interview en de ermee samenhangende structurele diagnostiek dan ook in het onderzoeksgedeelte van deze studie bespreken.

9.2 Splitsing

Kernberg (1966) baseert zijn concept splitsing op de observatie dat sommige patiënten met ernstige karakterpathologie een selectieve impulsiviteit vertonen. Als voorbeeld noemt hij een patiënt die soms angstig is voor seksuele activiteiten en dit afwisselt met juist impulsief seksueel gedrag, terwijl er in algemene zin geen sprake is van Ik-zwakte. Hij geeft aan dat deze patiënten in de groep van de zogenoemde *borderline conditions* van Knight (1953) vallen. Na deze eerste diagnostische plaatsbepaling spreekt Kernberg niet meer over *conditions* maar over *borderline-patiënten*. Later (1966, p. 237) geeft hij aan dat splitsing niet alleen voorkomt bij *borderline-patiënten* maar ook (misschien) karakteristiek is voor deze patiënten.

De patiënten bij wie sprake is van een selectieve impulsiviteit beschikken in het algemeen over een goede impulscontrole. Over de selectiviteit schrijft Kernberg (1966, p. 236) het volgende:

'In this one area, there may exist rather than lack of impulse control, alternative activation of contradictory manifestations of the patient of such an impressive nature that one comes to feel that there is a compartmentalization of the entire psychic life of the patient.'

Uit dit citaat blijkt dat de selectieve impulsiviteit gepaard gaat met een tegenstrijdigheid binnen de persoonlijkheid. Verder geeft Kernberg aan dat deze tegenstrijdigheid de indruk maakt van een compartimentalisering van de persoonlijkheid. Een ander voorbeeld dat Kernberg geeft, is een patiënt die soms liegt en dit afwisselt met perioden waarbij hij aangeeft dat het liegen geen probleem meer voor hem is en het dan ook niet meer zal gebeuren.

Kernberg ziet deze tegenstrijdige aspecten in de persoonlijkheid als een alternerende expressie van de complementaire kanten van een

conflict. Soms wordt de impuls uitgeleefd; dan weer overheerst de afweerformatie tegen de impuls. Kernberg (1966, p. 236) geeft in het volgende citaat enkele belangrijke kenmerken van de gesignaleerde 'tegenstrijdigheden' in de persoonlijkheidsstructuur bij deze groep patiënten:

'While the patients were conscious of these severe contradictions in their behaviour, they would still alternate between opposite strivings with a bland denial of the implications of this contradiction, and they would also show what appeared to be from the outside a striking lack of concern over this "compartmentalization" of their mind.'

Het belangrijkste element in dit citaat bestaat eruit dat Kernberg aangeeft dat de patiënt zich bewust is van de tegenstrijdigheden in zijn gedrag en tegelijkertijd de implicaties van deze tegenstrijdigheden loochent. Deze kenmerken zijn een belangrijk aspect voor het operationaliseren van het concept splitsing; we zullen hier later op ingaan. Bij splitsing dient de patiënt dus ten minste weet te hebben van zijn tegenstrijdigheden en zich hier tegelijkertijd geen zorgen over te maken.

Kernberg geeft nog een nadere uitwerking van de bij de splitsing optredende loochening. Hij onderscheidt het eerst van het afweermecanisme isoleren waarbij een specifiek affect gescheiden wordt gehouden van de ideationele representatie van de impuls; affect en representatie zijn niet tegelijkertijd bewust. Bij splitsing zijn in het bewuste tegelijkertijd het affect, ideationele inhoud en gedragsmanifestaties aanwezig. Bij loochening in de strikte zin wordt een deel van de externe of subjectieve realiteit uit het bewuste gehouden. Het gaat dan om een deel van de realiteit dat zich onttrokken heeft aan de synthetische functie van het Ego. Kernberg spreekt dan ook bij splitsing over een wederzijdse loochening van psychische sectoren. Hierdoor bestaan alternerende *ego states*. Deze ego states zijn bij herhaling optredende, tijdelijk ego-syntone manifestaties, bestaande uit affect, bijbehorende ideationele representatie en gedragsmanifestaties. Kernberg geeft aan dat beide ego states tegelijkertijd bewust kunnen zijn en behorend tot de eigen persoon kunnen worden beleefd waarbij de hierbij optredende tegenstrijdigheid wordt gelochend. Het bestaan van deze verschillende ego states berust op een specifieke vorm van Ik-zwakte, splitsing van het Ego genoemd. Kernberg (1966, p. 237) ziet het optreden van de ego states niet alleen als een uiting van Ik-zwakte maar hij brengt deze ook in relatie met de ontwikkeling van objectrelaties:

'It was as if each of these ego states represented a full-fledged transference paradigm, a highly developed, regressive transference reaction in which a specific internalized object relationship was activated in the transference.'

Belangrijk in dit verband is, volgens Kernberg, het verschil in ontwikkeling van een overdrachtsrelatie tussen neurotische en borderlinepatiënten. Bij neurotische patiënten treedt bij regressie een proces op waarbij de secundaire autonomie van de karakterstructuur zich weer oplost in de geactualiseerde overdrachtsreacties. Zo komen uit het gedepersonifieerde *Über-Ich* weer de specifieke geïnternaliseerde ouderlijke objecten naar voren. Bij borderlinepatiënten vindt zo'n geleidelijke ontplooiing van de overdracht niet plaats. Hier zijn de geïnternaliseerde objectrelaties niet 'gemetaboliseerd'; de relatie tussen de interne objectrelatie en het externe object blijft in zekere mate intact en de persoonlijkheidsstructuur wordt bijgevolg niet gedepersonifieerd. Kernberg ziet deze vroege conflictbeladen objectrelaties ten grondslag liggen aan de verschillende ego states. De grillige overdrachtsreacties berusten op de wisselende actualisatie van de verschillende ego states.

Kernberg (1966, p. 238) ziet het bestaan van tegenstrijdige ego states als een manifestatie van een splitsing van het Ego. Deze splitsing is echter niet alleen een defect in het Ego maar ook een afweermechanisme:

'Splitting then appeared to be not only a defect in the ego but also an active, very powerful defensive operation.'

Kernberg komt tot deze conclusie naar aanleiding van een patiënt die hem wisselend sterk idealiseerde en dan weer extreem kritisch bejegende en kwaad was. Hoewel de patiënt zich ten tijde van de ene ego state wel zijn andere gedrag kon herinneren, trad een sterke angst op wanneer de therapeut hem met de tegenstrijdigheid confronteerde. Kernberg geeft aan de hand van deze patiënt nu ook een verdere uitwerking van de relatie tussen de functie van splitsing van het Ego en de geïnternaliseerde objectrelaties. In de overdracht bleek het beeld van de hardvochtige therapeut, dat optrad als de patiënt kwaad was, te corresponderen met een beeld van de moeder. Tevens bleek het ideale, geheel goede beeld van de therapeut een reflexie van een fusie tussen een beeld van een ideale moeder en een zwakke, maar beschermende vader. Kernberg vervolgt dat er in nauwe samenhang met deze verschillende objectbeelden twee zelfrepresentaties bestonden van de afgewezen, aangevallen jongen met het hardvochtige moederbeeld en dat van de naar liefde hunkerende, schuldbeladen jongen met het ideale ouderbeeld. Kernberg legt hierbij de drie-eenheid van zelfrepresentatie, objectrepresentatie en het met deze relatie verbonden affect vast. De afweerfunctie van splitsing van het Ego beperkt zich niet tot het uit elkaar houden van de tegengestelde affecten, maar ook van de aan deze affecten verbonden geïnternaliseerde, pathologische objectrelaties. Kernberg (1966, pp. 238-239):

'I concluded that whatever the origin of this predisposition for splits in the ego to occur, splitting of the ego was a defensive mechanism attempting to deal with early, pathological object relationships.'

Kernberg geeft aan dat de ego states met een zelf- en objectrepresentatie tezamen met bijbehorend affect pathologisch gefixeerde, niet gemetaboliseerde residuen zijn van vroege introjectieve processen. Hierop aansluitend presenteert hij een ontwikkelingsmodel waarbij hij de processen van internalisatie van objectrelaties relateert aan de driftontwikkeling en de opbouw van het Ego.

Zoals hierboven beschreven ontwikkelen ook neurotische patiënten in de loop van een psychotherapie overdrachtsreacties die bestaan uit niet gemetaboliseerde, geïnternaliseerde objectrelaties die zich losmaken uit het gedepersonifieerde Ich en Über-Ich. Aangezien bij deze neurotische patiënten, net als bij borderline-patiënten, deze geïnternaliseerde vroege objectrelaties bestaan uit een zelf-, een objectrepresentatie en een bijbehorend affect, concludeert Kernberg dat alle internalisatieprocessen in de psychische ontwikkeling bestaan uit een constellatie van dergelijke *units*. Kernberg (1966, p. 239) geeft aan dat de psychische structuur wordt opgebouwd door middel van internalisatieprocessen:

103

'All these processes of internalization bring about psychic precipitates or structures for which we will use exactly the same term as for the respective mechanism. Introjection, for example, will be considered to be both a process of the psychic apparatus and, as a result of that process, a structure.'

De internalisatieprocessen verdeelt hij onder in introjectie, identificatie en ego-identiteit. Deze verschillende processen brengt hij tevens in relatie met het niveau van functioneren van het Ego, waarbij uiteindelijk splitsing plaats maakt voor verdringing.

Onder introjectie verstaat Kernberg (1966, p. 241) het meest basale organisatieniveau van internalisatieprocessen:

'It is the reproduction and fixation of an interaction with the environment by means of an organized cluster of memory traces implying at least three components: (i) the image of an object, (ii) the image of the self in interaction with that object, (iii) the affective colouring of both the object-image and the self-image under the influence of the drive representative present at the time of the interaction.'

Centraal in deze omschrijving staat de organisatie van een aantal geheugensporen, waarbij reeds een zeker onderscheid dient te bestaan tussen het zelf en het object. Het affect werkt hierbij als een actief organisatieprincipe. Introjecten die onder hetzelfde driftderivaat plaatsvin-

den fuseren met elkaar. Dit betekent dat introjecten die tot stand zijn gekomen onder invloed van een libidineus driftderivaat (positieve valentie) zich uiteindelijk organiseren tot 'goede' interne objecten. Introjecten die tot stand zijn gekomen onder invloed van een agressief driftderivaat (negatieve valentie) fuseren daarentegen tot 'slechte' interne objecten. Door de fusie van meerdere zelfrepresentaties en objectrepresentaties neemt de differentiatie tussen het zelf en het object toe, waardoor de Ik-grenzen worden versterkt. Mede door deze betere afbakening kan het perceptuele apparaat zich verder differentiëren, waardoor latere introjecten beschikken over een grotere mate van complexiteit aan informatie betreffende de interactie.

Identificatie is een hogere vorm van internalisatie, waarbij het kind sociale rolaspecten van een interactie in zich opneemt. Hierbij is de affectieve component gedifferentieerder en minder intens dan bij introjectie het geval is. Deze verandering in de eigenschappen van de affectieve beleving hangt samen met een afname van de splitsing en een toename van het integratieve vermogen van het Ego. Identificatieprocessen houden een verdere rijping van de psychische ontwikkeling in maar kunnen ook een defensieve functie vervullen. De identificaties kristalliseren zich rondom de kernen van affectief gelijkvormige introjecten. Doordat bij identificatie de sociale rollen worden geïnternaliseerd, leiden deze ook tot veranderingen op gedragsniveau. Het kind gaat bijvoorbeeld gedrag van zijn moeder nadoen. Dit zou aan het eind van het eerste jaar en aan het begin van het tweede jaar gaan optreden.

De Ego-identiteit vertegenwoordigt het hoogste internalisatieniveau. Hierbij worden de introjecten en identificaties onder het principe van de synthetische functie van het Ego georganiseerd. Deze organisatie betekent een zodanige consolidatie van het Ego dat er een besef van continuïteit van zichzelf ontstaat. Deze zelfconstantie berust op de organisatie van de verschillende zelfrepresentaties. Op soortgelijke wijze vormt het kind zich een consistent beeld van de objectwereld en van de eigen interacties met die wereld. Het kind herkent daarbij ook dat de externe wereld hem erkent in zijn continuïteit. Een verschil van de Ego-identiteit ten opzichte van introjectie en identificatie bestaat eruit dat het eerste een structuur van het Ego is als resultaat van de synthetische functie, terwijl de laatste twee mechanismen structuren vormen van het gehele psychisch apparaat. Zo representeert de Ego-identiteit het waarnemen en controleren van de voor het Ego beschikbare driftderivaten, maar zijn de affectdisposities geen integraal onderdeel van de Ego-identiteit zoals dat wel het geval is bij introjectie en identificatie. Doordat de Ego-identiteit gebaseerd is op de fundamenteën van introjectie en identificatie is het geheel aan objectrepresentaties – anders gezegd: het zicht op de externe wereld – niet gelijk aan de actuele wereld van reële mensen. De introjecten zijn

immers sterk mede bepaald door het op dat moment actuele driftderivaat. De affectieve betekenis van een intern object wordt bepaald door het driftderivaat waaronder het wordt geïnternaliseerd en minder door het 'reëel' bestaande externe object.

Kernberg werkt verder de relatie tussen de driftderivaten en splitsing uit. De vroeg in de ontwikkeling bestaande affecten, agressief of libidineus, hebben een intens en overweldigend karakter waardoor ook de perceptuele elementen van de introjecten worden getekend. Kernberg (1966) maakt aanvankelijk geen duidelijk onderscheid tussen affecten en driftderivaten. Later geeft Kernberg (1976) aan dat de affecten het primaire motivationele principe vormen (*vide infra*). Fusie en organisatie van de verschillende introjecten vindt plaats aan de hand van de valentie. Kernberg (1966, p. 244):

"Positive" and "negative" introjections, that is, introjections with positive valence and negative valence respectively, are thus kept completely apart. They are kept apart at first simply because they happen separately and because of the lack of capacity of the ego for integration of introjections not activated by similar valences, but then *gradually in response to anxiety, because of the ego's active use of this separation for defensive purposes*. This is actually the origin of splitting as a mechanism of defence.'

Wij wijzen erop dat Kernberg aangeeft dat de scheiding tussen positieve en negatieve introjecten in eerste instantie optreedt omdat zij afzonderlijk van elkaar geconstitueerd worden. Wij zien hier de centrale plaats die het driftmodel inneemt; de gepostuleerde onderscheiding in agressieve en libidineuze driften is de basis waarop de splitsing zich conceptueel ontwikkelt. Door de dominantie van de affecten ontstaan sterk verschillend getekende introjecten met betrekking tot interacties met de externe realiteit die in principe, gezien vanuit de positie van het object, veel minder van elkaar verschillen. Daarnaast speelt de integratiezwakte van het vroege Ego een rol. Splitsing verwijst hier naar het 'gescheiden zijn' van de positieve en negatieve introjecten op grond van een tekortschietend integratievermogen, en niet naar een bestaande structuur die gesplitst zou zijn. Splitsing is hier een ontwikkelingsniveau van het Ego. De wijze van functioneren op dit ontwikkelingsniveau wordt een afweermechanisme wanneer het Ego het actief gaat gebruiken teneinde het optreden van angst te voorkomen.

Een zeer belangrijke vraag betreft de wijze waarop het Ego *actief* de introjecten van verschillende valentie uit elkaar houdt. Uiteraard stelt ook Kernberg zichzelf deze vraag. Hij begint met zijn positie te markeren als vertegenwoordiger van de Ego-psychologie door zich aan te sluiten bij Hartmanns (1939) concept van primair autonome Ego-functies. Sommige Ik-functies, zoals de waarneming en het vormen van

geheugensporen, worden met de geboorte meegegeven. Kernberg voegt hieraan toe het vermogen tot het vormen van introjecten, waarbij een relatie wordt gevestigd tussen driftderivaat en perceptuele constellatie. Deze introjecten zijn de zandkorrels waar omheen zich Ego-kernen gaan vormen. Deze kernen bestaan uit de fusie van verschillende introjecten met gelijke valentie. Ze vervullen een functie bij de integratie van de waarneming en het geheugen en indirect van andere autonome Ik-functies. Kernberg noemt hierbij het vermogen tot het differentiëren van allerlei stimuli, en de integratie van ervaringen en handelingen tot vaardigheden.

Kernberg (1966, p. 244) geeft aan dat het Ego als gedifferentieerde psychische structuur ontstaat op het moment dat de door de introjecten gevormde Ego-kernen als afweermechanisme worden gebruikt tegen overspoelende angst:

'We could describe a stage, brief as it may be, of "forerunners of the ego", a stage during which a sufficient development and organization of introjections has to take place in order for these defensive operations to function.'

Wij treffen in dit citaat een voorbeeld aan van een versluiserend taalgebruik. De afweerfunctie ontstaat als een voldoende ontwikkeling en organisatie van de introjecten heeft plaatsgevonden. Het is echter onduidelijk wat Kernberg met 'deze ontwikkeling en organisatie' bedoelt. In wezen zijn er volgens Kernbergs model alleen nog Ego-kernen tot stand gekomen die een constellatie vormen van affect, waarneming en andere autonome Ik-functies. Deze kernen hebben echter nog geen dynamisch karakter gekregen. In wezen zijn het ongerichte kernen in een Ego dat als psychisch gedifferentieerde structuur nog niet bestaat. Hierbij wijzen wij er ook op dat Kernberg wel aangeeft dat de Ego-kernen richtinggevend zijn met betrekking tot de organisatie van de autonome functies, maar dat hij niet aangeeft op welke wijze deze richtinggevende – men zou ook kunnen zeggen integrerende kracht – werkt. In dit verband heeft Kernberg de koppeling van de introjecten met differentiatie van stimuli en integratie tot vaardigheden dan ook onzes inziens weinig overtuigend beschreven.

Onzes inziens blijft Kernberg onhelder met betrekking tot het aspect hoe het Ego als dynamische structuur met een afweercapaciteit ontstaat. Wij kunnen dit probleem ook anders formuleren: als het Ego een dynamische functie heeft, moet er sprake zijn van een integratief vermogen. Het integratieve vermogen convergeert psychische functies die op grond van dynamische overweging weer (deels) afgezonderd kunnen worden. Een integratief vermogen is dus voor het Ego essentieel om het een afweercapaciteit toe te kunnen kennen. Het komt er op neer dat Kernberg niet helder aangeeft hoe het Ego het integratievermogen ontwikkelt, terwijl hij later dit vermogen nodig heeft voor

de verdere ontwikkeling van zijn theorie. Het lijkt erop dat hij de ontwikkeling van een integratievermogen lokaliseert in de primair autonome Ego-functies. Deze autonome functies worden echter secundair aan de Ego-kernen toegeschreven. Deze kernen richten immers, aldus Kernberg, de eerste. Anders gezegd: de Ego-kernen met hun introjecten hebben bij Kernberg het primaat in de psychische ontwikkeling maar blijken later impliciet toch weer ondergeschikt te zijn aan een integratief vermogen.

In wezen stelt Kernberg niet de ontwikkeling van het Ego centraal maar dat van de integratie van de positieve introjecten. Hij zegt over de functie van splitsen van het Ego het volgende (Kernberg 1966, p. 244):

'This serves the purpose of preventing the generalization of anxiety throughout the ego from the foci of negative introjections, and protects the integration of positive introjections into a primitive ego core.'

Het Ego vervult de defensieve functie ten behoeve van de integratie van de positieve introjecten, maar tegelijkertijd ontwikkelt het Ego zich juist op grond van de introjecten; dit is een cirkelredenering. Het lijkt dus wel of de introjecten afweer bieden tegen zichzelf. Wij concluderen dat Kernbergs ontwikkelingsconcept niet overtuigend is, met name omdat het vrijwel de gehele psychische ontwikkeling slechts beschrijft aan de hand van de geïnternaliseerde objectrelaties.

Een aspect dat onzes inziens ook onvoldoende helder is, betreft de lokalisatie van de psychische instantie waar de angst zich manifesteert. De angst ontstaat door de tegengestelde affectieve polen van de introjecten, maar betekent dit dan niet dat er toch al sprake dient te zijn van een vorm van geïntegreerd Ego? Ook hier lijkt sprake te zijn van de impliciete aanname van een dergelijke Ego-structuur terwijl Kernberg deze structuur tegelijkertijd juist conceptualiseert vanuit de ontwikkeling van de introjecten.

Wij zullen na deze kritische opmerkingen Kernbergs theorie betreffende de Ego-ontwikkeling verder vervolgen. De kern van het vroege Ego bestaat uit de fusie van positieve introjecten, waarbij vroege zelf- en objectbeelden met elkaar zijn gefuseerd, tezamen met positieve externe objecten, tot een *purified pleasure ego*: alle negatieve introjecten worden als gevolg van het splitsingsmechanisme uitgestoten. Met de geleidelijke rijping van de waarnemingsfuncties en het geheugen worden externe objecten steeds meer gedifferentieerd van de interne psychische wereld. Hierdoor ontstaat de situatie waarbij:

- 1 het Ego georganiseerd is rondom de positieve introjecten (*good internal object*);
- 2 een deel van de realiteit wordt verbonden met een libidineus drift-derivaat en zo als 'externe realiteit' beschouwd wordt;
- 3 een constellatie bestaat van *bad external objects*, die zowel een repre-

sentatie vormen van realistische frustrerende of bedreigende externe objecten, tezamen met de geprojecteerde negatieve introjecten. De actieve separatie beperkt zich dus nu niet meer tot de introjecten, maar strekt zich ook uit tot de externe realiteit. Het is deze volledige actieve opdeling van het Ego dat voor Kernberg de essentie is van het afweermechanisme splitsing.

Met de rijping van het vroege Ego, waardoor onder meer de realiteitstoetsing verbetert, neemt de synthetische functie van het Ego toe. Hierdoor kunnen positieve en negatieve introjecten niet langer uit elkaar worden gehouden. De positieve zelfrepresentaties raken verbonden met de negatieve zelfrepresentaties, en hetzelfde geldt voor de objectrepresentaties. De fusie van negatieve en positieve introjecten impliceert tevens een fusie van de bijbehorende driftderivaten. De dominantie van puur positieve of negatieve affectdisposities verdwijnt en er ontstaat een breder affectief spectrum waarbinnen modulatie mogelijk is. Door de optredende fusie van introjecten ontstaat een discrepantie tussen tegengestelde zelfrepresentaties, wat leidt tot schuldgevoelens. Hieruit ontwikkelt zich het beeld van het ideaal-zelf, dat streeft naar de opheffing van deze schuldgevoelens en naar het herstellen van de ideale, positieve relatie met het object. De fusie van de objectrepresentaties leidt tot het ontstaan van een geheel object dat zowel goed als slecht is. Het aanvankelijk verlies van het geheel goede object leidt tot gevoelens van rouw en leidt tot het beeld van het ideale object, dat het geheel goede object representeert.

Met de toename van de synthetische functie van het Ego ontstaat een versnelling in de ontwikkeling van de integratie van introjecten, identificatie en Ego-identiteit waardoor de structuur van het Ego verder wordt verstevigd. Het bovenbeschreven proces van fusie van introjecten van verschillende valentie is geen lineair proces. Bij regressie kan er weer sprake zijn van defusie en de mate van fusie kan verschillen per aspect van de representationele interne wereld. Hierdoor kunnen sterk negatief gekleurde introjecten blijven bestaan, die onverdraaglijk zijn voor de kern van het Ego. Door de toename van de structuur van het Ego leiden deze introjecten niet meer tot een splitsing van het Ego maar worden deze verdrongen zodat de vrije toegang tot waarneming en motoriek verloren gaat. Met het ontstaan van de verdringingsbarrière worden driftderivaten, verbonden aan identificaties, eerst verdrongen voordat zij toegang tot het Ego kunnen krijgen. Het onbewuste deel van het Es bestaat uit verdrongen introjecten en identificaties met zelf- en objectrepresentaties en onacceptabele driftimpulsen. Dit betekent dat er geen 'puur' Es bestaat met enkel driftimpulsen, maar dat het aspecten van het Ego in zich heeft. Kernberg conceptualiseert hiermee in navolging van Fairbairn dat de driften, zowel agressief als libidineus, geen losstaande impulsen zijn maar altijd verbonden blijven met introjecten en dus met objectrelaties in de context van het vroege Ego.

De Ego-psychologie zien we terug in de relatie die Kernberg legt tussen splitsing en energetische condities. De fusie van de introjecten met tegengestelde valentie neutraliseert de agressie. Deze neutralisatie levert de belangrijkste bron van energie voor het functioneren van de verdringingsbarrière en de ontwikkeling van de secundair autonome functies. Doordat bij verdringing de driftbevrediging geblokkeerd raakt, vereist dit relatief veel tegenbezettingsenergie. Bij het persisteren van splitsing vindt deze neutralisatie niet plaats en ontbeert het Ego een belangrijke energiebron. Dit heeft Ik-zwakke tot gevolg, hetgeen weer leidt tot het persisteren van splitsing. Op deze wijze ontstaat een zich versterkende vicieuze cirkel tussen splitsing en Ik-zwakke.

Met het vestigen van een solide Ego-structuur kunnen nu ook onrealistische objectbeelden worden geïnternaliseerd, met name straffende ouderlijke objectbeelden, die voorheen werden geprojecteerd. Hierbij kunnen deze gevreesde objecten fuseren met het ideaal-object. Deze gefuseerde objecten worden deels geïntegreerd in het Ego en deels verdrongen; de kernen van deze gefuseerde objecten vormen de voorlopers van het Über-Ich. De fusie tussen het ideaal-zelf en ideaal-object vormt het Ik-ideaal, dat ook deels wordt geïntegreerd in het Ego en deels wordt verdrongen. Het Ik-ideaal wordt later geïntegreerd met andere voorlopers van het Über-Ich. De volgende fase is de fusie van de diverse kernen van de voorlopers van het Über-Ich. Het zo gevormde Über-Ich wordt geleidelijk aan geabstraheerd en gedepersonifieerd. Kernberg sluit hiermee aan bij Jacobson (1964), die beschreven heeft hoe het geweten ontstaat uit de integratie van geprojecteerde en gereïntrojecteerde objectbeelden, aspecten van het Ik-ideaal en internalisatie van latere realistische ouderlijke ge- en verboden.

Zoals beschreven hoort splitsing bij een normale ontwikkelingsfase van het Ego. De functie van splitsing bestaat eruit dat positieve introjecten, met name betreffende de goede, ideale relatie met moeder, worden beschermd tegen negatieve introjecten. Dit voorkomt dat het Ego wordt overspoeld door angst. In een latere fase kan splitsing als pathologisch mechanisme blijven bestaan. De fusie van introjecten treedt dan op sommige plaatsen niet op en voor dit deel blijven tegengestelde zelf- en objectrepresentaties en affect-disposities bestaan.

De mate waarin splitsing aanwezig blijft, bepaalt impliciet de karakterstructuur. Het blijven domineren van splitsing leidt tot een verstoring in de normale ontwikkeling en integratie van identificatiesystemen. Kernberg beschouwt deze specifieke pathologische Ego-structuur als kenmerk van de borderline-patiënt. Hij neemt de structuur van het Ego als uitgangspunt en spreekt dan van een borderline personality organization. In 1967 werkt Kernberg zijn theorie betreffende deze persoonlijkheidsorganisatie verder uit. Hij geeft aan dat introjecten maar ook identificaties die tot stand zijn gekomen onder invloed van agressieve en libidineuze driftderivaten apart van elkaar worden

opgebouwd. Door een tekortschietende synthese kunnen de tegengestelde interne objectrelaties niet integreren waardoor ze niet gedepersonifieerd worden. Hierdoor blijven primitieve pathologische interne objectrelaties bestaan. Splitsen als afweermechanisme is volgens Kernberg (1967, p. 667):

‘(...) the active process of keeping apart introjections and identifications of opposite quality’.

De functie is het beschermen van goede zelf- en objectbeelden tegen slechte zelf- en objectbeelden. Deze tegengestelde objectrelaties conflictueren en de ego states zijn de klinische manifestatie van de alternerende expressie van deze complementaire interne objectrelaties. Externe objecten worden opgedeeld in *all good* of *all bad* al naar gelang het compartiment van het Ego dat is geactualiseerd. Een object kan plotseling en abrupt worden gerangschikt in het andere compartiment waardoor plotseling alle gevoelens en gedachten over die persoon geheel veranderen. Met betrekking tot het zelfconcept is eenzelfde wisseling van gevoelens en gedachten mogelijk al naar gelang het geactualiseerde compartiment. De aan dergelijke zelf- en objectrepresentaties verbonden driftderivaten behouden volledig toegang tot het bewuste deel van het Ego met betrekking tot de affectieve, ideationele en motorische componenten. Tegenstrijdigheden tussen de deelrepresentaties worden gelochend zodat deze tegenstrijdigheid geen emotionele betekenis en geen invloed heeft op hoe het individu zich voelt.

Doordat de introjecten niet geïntegreerd worden, komt de normale modulatie en differentiatie van de affectdisposities niet tot stand en blijft een sterke tendens bestaan tot het optreden van primitieve affecttoestanden. Het ontbreken van deze integratie betekent ook dat gevoelens van schuld en depressie niet kunnen worden beleefd. Het vermogen tot het kunnen beleven van depressieve gevoelens hangt voor een belangrijk deel af van de spanning die optreedt tussen de verschillende zelfbeelden *nadat* de goede en slechte zelfbeelden zijn geïntegreerd. Kernberg (1967, p. 673) vervolgt dan met:

‘(...) so that one’s own aggression can be acknowledged (...)’

9.3 De genese en consequenties van het persisteren van splitsing

De vraag is welke factor (of factoren) maakt (maken) dat splitsing blijft bestaan. Als eerste mogelijkheid noemt Kernberg een constitutioneel defect of retardatie in de ontwikkeling van de primair autonome functies. Dit defect bemoeilijkt processen van introjectie en identificatie. Kernberg (1966, 1975, 1976) geeft aan dat een dergelijk defectueus Ego

waarschijnlijk meer kenmerkend is voor psychotische stoornissen dan voor de borderline personality organization. Door de regressieve fusie van de vroegste zelf- en objectbeelden ontstaat een verlies van Ik-grenzen en realiteitstoetsing.

Meer kenmerkend voor de borderline personality organization zou een constitutioneel bepaald gebrek aan angsttolerantie zijn, dat de fase van de fusie van tegengestelde introjecten belemmert. Als belangrijkste oorzaak voor het persisteren van splitsing bij de borderline personality organization noemt Kernberg de kwantitatieve dominantie van negatieve introjecten. De overmaat aan deze introjecten kan zowel samenhangen met een constitutionele overmaat aan agressieve driftderivaten als wel met ernstige vroegkinderlijke frustraties.

De overmaat aan agressieve introjecten bij de borderline-patiënt heeft een aantal consequenties. Door het overheersen van negatieve introjecten neemt de geneigdheid deze te projecteren toe; hierdoor ontstaan bad external objects. Teneinde de goede interne en externe objecten tegen de door projectie ontstane bad external objects te beschermen, gaat het Ego versterkt gebruik maken van splitsing. Het domineren van splitsing leidt dus op zijn beurt weer tot een bekrachtiging van het optreden van splitsing. Tevens worden de good external objects geïdealiseerd teneinde te voorkomen dat zij geïnfiltrerd raken door de geprojecteerde bad external objects. Deze primitieve idealisatie creëert onrealistische geheel goede en onnipotente objectbeelden. Hiermee corresponderend zou een onnipotent Ik-ideaal ontstaan. Door de sterke projectie van agressieve zelf- en objectrepresentaties ontstaat een bedreigende wereld, waarin alleen geheel goede of geheel slechte zelf- en objectbeelden voorkomen.

Doordat het domineren van splitsing een verstoring inhoudt van de normale fusieprocessen van introjecten, waardoor in de ongestoorde ontwikkeling een betere afgrenzing ontstaat tussen het zelf en het object, betekent dit dat de Ik-grenzen zwak blijven. Door deze zwakke grenzen werkt het mechanisme van projectie niet volledig. Het geprojecteerde materiaal blijft in verbinding staan met de innerlijke beleving en leidt tot angst binnen het Ego. Hierdoor ontstaat de behoefte de controle te verkrijgen over het externe object waarop de agressie wordt geprojecteerd. Dit mechanisme van projectieve identificatie treedt dus vooral op in relatie tot splitsing.

Splitsing heeft ook gevolgen voor de opbouw van het Über-Ich. Internalisatie van geïdealiseerde objecten leidt tot innerlijke eisen waaraan nooit kan worden voldaan. Sadistische Über-Ich-kernen ontstaan door fusie van deze geïdealiseerde objecten en slechte externe objecten. Deze sadistische kernen belemmeren de internalisatie van normale realistische ouderlijke geboden en verstoren de integratie van het Über-Ich als geheel. Het gebrekkig geïntegreerde Über-Ich werkt negatief op de integratie van het Ego en leidt dan, net zoals splitsing, tot Ik-zwakte.

9.4 Veranderingen in Kernbergs theorie

In 1976 geeft Kernberg opnieuw een weergave van zijn objectrelatietheorie. Hierbij volgt hij voor het overgrote deel zijn artikel uit 1966, maar op sommige plaatsen geeft hij een ander theoretisch standpunt. Deze wijzigingen noemt hij overigens niet expliciet; ze worden in de tekst meer als een nadere toelichting van eerdere standpunten gepresenteerd. Doordat hij niet expliciet de veranderingen in zijn theoretische opvattingen heeft gemarkeerd, is het vaak niet meer duidelijk wat zijn positie nu precies is.

Mogelijk in reactie op kritiek van onder andere Paula Heimann (1966), die de vraag stelt of vroege introjecten kunnen leiden tot interne objectrelaties, omdat er nog geen sprake is van een zelf-object afgrenzing, gaat Kernberg (1976) verder op dit punt in. Hij presenteert nu een tijdpad voor de diverse stadia van de ontwikkeling van de objectrelaties. Hierbij geeft hij aan dat differentiatie van zelf- en objectrepresentaties plaatsvindt vanaf de derde maand en rond de zesde tot negende maand wordt voltooid. Voor de derde maand spreekt Kernberg van ongedifferentieerde zelf-objectrepresentaties. In een ander hoofdstuk (1976, p. 38) stelt Kernberg echter het volgende:

112

‘Object relations are seen as an essential ego organizer long before self and objects are differentiated.’

Dit impliceert onzes inziens dat Kernberg toch enige differentiatie tussen het zelf en het object aanneemt, aangezien hij anders toch niet kan spreken van objectrelaties. Eén bladzijde verder stelt Kernberg (1976, p. 39) dat hij een differentiatie vanaf het begin van het leven tussen innerlijke realiteit en externe realiteit afwijst. De verwarring omtrent Kernbergs standpunt neemt onzes inziens nog verder toe als hij (1976, p. 87) aangeeft dat de vroege zelf-object-affect units een integratie zijn van affectieve constellaties en percepties van onder meer *environmental changes*. Het spreken over het waarnemen van veranderingen in de omgeving impliceert dat er in zekere mate een zelf-objectdifferentiatie moet zijn. In dezelfde zin stelt Kernberg echter:

‘Perceptions within which the “self” and “non-self” components are as yet undifferentiated.’

Het lijkt dat Kernberg enerzijds uitgaat van het concept van Melanie Klein van de interne objecten die gebaseerd zijn op aangeboren cognitieve structuren (onbewuste fantasieën), en dit concept anderzijds weer afwijst met het centraal stellen van autonome Ik-functies als geheugen en waarnemen. Onzes inziens is dit een voorbeeld van het modificeren van een bestaande theorie zonder dat Kernberg expliciet zijn eigen standpunt uiteen zet.

Kernberg (1976, p. 64) beschrijft dat het proces van de integratie van positieve en negatieve introjecten grotendeels gelijk loopt aan Mahlers separatie-individuatiefase. Hij merkt in een bijzin op dat Mahler benadrukt dat borderline conditions gerelateerd zijn aan de pathologische oplossing van de rapprochement-subfase. Zoals wij bij Mahler hebben besproken, geeft zij juist aan dat er geen directe relatie kan worden gelegd tussen een bepaalde ontwikkelingsfase en de borderline-pathologie. Ook hier zien wij een voorbeeld van hoe Kernberg theoretische noties van andere auteurs inweeft in zijn eigen betoog maar er tegelijkertijd – impliciet – een andere betekenis aan geeft.

In zijn artikel uit 1966 maakt Kernberg geen duidelijk onderscheid tussen affecten en driftderivaten. In 1975 en 1976 (p. 87) geeft hij aan dat de affecten het primair motivationele principe vormen. Lustvolle ervaringen geven positieve affecten; onlustvolle ervaringen leiden tot negatieve affecten. De agressieve en libidineuze driftderivaten verbinden zich met respectievelijk de negatieve en positieve affectieve disposities.

In 1992 werkt Kernberg het onderscheid tussen affect en drift verder uit. Affecten zijn biologisch bepaalde psychofysiologische patronen bestaande uit een subjectieve beleving van lustvol of pijnlijk, een musculaire en neurovegetatieve activiteit. Daarbij heeft een affect een cognitief aspect in de betekenis van een waardering van de perceptuele constellatie als 'goed' of 'slecht'. De verschillende typen affecten vormen een organisatieprincipe voor de driftontwikkeling. Zo worden bijvoorbeeld de libidineuze driftderivaten uit de orale en anale fase door lustvolle affecten met elkaar verbonden. Op deze wijze zijn de affecten de bouwstenen van de driften. Een affect activeert echter ook een type interne objectrelatie wanneer er sprake is van een intrapsychisch conflict; parallel aan de activatie van de interne objectrelatie is er een actualisering van het corresponderende driftderivaat. Onzes inziens probeert Kernberg met deze constructie zowel aan zijn (aan Fairbairn ontleende) uitgangspunt vast te houden dat driften niet als zelfstandige psychische inhouden bestaan, maar altijd gerelateerd zijn aan objectrelaties, als het klassieke driftconflictmodel te behouden. Het onderscheid tussen affecten en driften vervaagt onzes inziens echter weer op het moment dat Kernberg (1992, p. 20) bij de samenvatting van zijn ideeën opeens spreekt over de *affecten* liefde en haat. Het onderscheid tussen het affect liefde en libidineuze driftderivaten en tussen haat en agressieve driftderivaten is niet helder.

9.5 Samenvatting van Kernbergs theorie

Als wij nu Kernbergs zeer abstracte theorie samenvatten, komen wij tot het volgende beeld. Het ontstaan van psychische structuren berust

geheel op het internaliseren van objectrelaties. Het vroege Ego bestaat uit twee typen introjecten: introjecten die tot stand zijn gekomen onder invloed van lustvolle ervaringen en introjecten die ontstaan zijn onder invloed van onlustvolle belevingen. De introjecten krijgen hierdoor respectievelijk een positieve en een negatieve affectieve waarde. Agressieve en libidineuze driftderivaten verbinden zich met respectievelijk de positieve en negatieve affectieve disposities. Kernberg kent aan de introjecten de functie toe om autonome Ik-functies, zoals de waarneming en het geheugen, te integreren. De introjecten zijn als het ware de zandkorrels waaraan autonome Ik-functies verbonden raken en Ego-kernen gaan vormen. Aan deze kernen wordt vervolgens de capaciteit tot differentiëren van stimuli en de integratie van ervaringen toegekend. Naast dit proces vindt een fusie plaats van introjecten met dezelfde valentie. De verschillende typen introjecten blijven afzonderlijk bestaan omdat de integratieve capaciteit van het Ego tekortschiet; deze toestand is een normale ontwikkelingsfase. Hierna maakt Kernberg een conceptuele sprong en gaat hij, zonder de ontwikkeling hiertoe te beschrijven, het Ego als dynamische structuur opvatten: negatieve introjecten bedreigen de positieve introjecten en de verschillende typen introjecten worden nu 'actief' uit elkaar gehouden. Nu is het splitsen van het Ego een afweermechanisme geworden. Er komt een verdere differentiatie van het Ego tot stand doordat positieve introjecten, bestaande uit gefuseerde zelf- en objectbeelden, de kern van het Ego vormen. Deze kern is een purified pleasure ego en alle negatieve introjecten worden 'uitgestoten'. Een deel van de externe realiteit wordt in nauwere relatie met het purified pleasure ego libidineus bezet. Een ander deel van de externe realiteit wordt verbonden met de negatieve introjecten. Hierbij speelt het projecteren van negatieve introjecten op de buitenwereld een rol. Kernberg beschrijft hiermee dat zelf- en objectbeelden zich nu binnen deze context differentiëren. Er zijn zelfbeelden die verbonden zijn met het positieve purified pleasure ego en objectbeelden met de positieve externe realiteit. Andere zelfbeelden worden geassocieerd met de negatieve introjecten en objectbeelden met een negatieve externe realiteit. Hierbij bepaalt het driftderivaat waaronder de interactie plaatsvindt de indeling van het introject in één van deze twee typen.

Door de ontwikkeling van de synthetische functie kunnen positieve en negatieve introjecten niet meer gescheiden worden gehouden en vindt een integratie plaats. Door het bij elkaar komen van de positieve en negatieve valenties van de introjecten vindt een neutralisatie van agressieve driftderivaten plaats die de energie levert voor het functioneren van de verdringingsbarrière. Er ontstaan meer realistische zelfbeelden en een ideaal-Ik, en objecten kunnen als ambivalent worden beleefd. De affecten verliezen het primitieve karakter en er ontstaat een breder affectief spectrum. De synthese van de introjecten is niet

volledig; hierdoor kunnen negatief gekleurde introjecten blijven bestaan die onverdraaglijk zijn voor de kern van het Ego. Door de toenomen structuur van het Ego kunnen deze introjecten worden verdrongen.

Bij een pathologische ontwikkeling kan integratie van de verschillende introjecten niet plaatsvinden. Het gevolg is dat een splitsing van het Ego blijft bestaan waarbij binnen de persoonlijkheid twee compartimenten voorkomen, bestaande uit negatieve en positieve introjecten; hierdoor is er sprake van tegenstrijdige zelf- en objectbeelden. Interacties worden aan de hand van de twee compartimenten gecategoriseerd. Het uiteindelijke resultaat is dat een object alleen aan één van de twee compartimenten wordt toegekend. Wisseling van een compartiment is echter zeer wel mogelijk onder invloed van het actualiseren van een ander type driftderivaat en het object wordt dan in het andere compartiment gecategoriseerd.

De oorzaak van het pathologisch persisteren van splitsing bij de borderline-patiënt ligt met name in een kwantitatieve overmaat aan negatieve introjecten, hetzij op basis van constitutionele factoren, hetzij als resultaat van het overmatig frustreren van het kind. Door deze overmaat aan negatieve introjecten kan bovenstaande integratie niet plaatsvinden vanwege de dreiging dat deze vormen voor de positieve introjecten.

9.6 Kritiek op het concept splitsing

De eerste die Kernbergs objectrelatietheorie bekritiseerde was Paula Heimann (1966). Zij stelt de vraag of vroege introjecten wel kunnen leiden tot interne objectrelaties omdat er nog geen sprake kan zijn van een zelf-object afgrenzing. Volgens haar dragen positieve introjecten bij tot de ontwikkeling van (secundair) autonome Ego-functies. Over introjecten met negatieve valentie geeft ze aan dat hier geen sprake is van een actief internalisatieproces, maar van een passieve intrusie van het kind door een afwijzende moeder waardoor een substructuur ontstaat in het psychisch apparaat die vervolgens de drie psychische instanties (van het structurele model) beïnvloedt. Deze substructuur leidt tot een identificatie met een afwijzende moeder. Verder is voor Heimann verdringing een mechanisme dat reeds vanaf de eerste negatieve lichamelijke sensaties optreedt. Dit betekent dus dat zij zich niet kan vinden in Kernbergs opvatting dat splitsing voorafgaat aan verdringing.

Robbins (1976) wijst erop dat Kernberg uitgaat van de duale drifttheorie, waarbij libido en agressie reeds gescheiden optreden, voorafgaand aan de zelf-objectdifferentiatie. Tevens wijst hij erop dat Kernberg het concept interne objectrelatie gebruikt op een moment in de

psychische ontwikkeling waarbij zelf nog niet is gedifferentieerd van niet-zelf. Hij werkt deze kritiek verder uit in relatie tot de opvattingen van Melanie Klein. Ook zij baseert haar splitsingsconcept op de duale driftheorie die leidt tot de paranoïde-schizoïde positie, die blijft bestaan totdat het kind de capaciteit ontwikkelt voor het ontwikkelen van gehele objectrelaties waarna de depressieve positie kan optreden. Wij wijzen erop dat Kernberg (1966, p. 246) zelf de parallel trekt tussen zijn concept van integratie van de introjecten met Kleins depressieve positie:

'At the same time, the negative, aggressively determined affects and the positive, libidinally determined affects are also brought together, and a typical situation arises which probably corresponds to what Klein (1934, 1940) has described as the "depressive position".'

Ook Kernbergs concept van 'goede' en 'slechte' interne objecten is mede gebaseerd op Kleins concept van de interne objecten. Bij Klein berusten deze interne objecten echter op vanaf de geboorte aanwezig zijnde onbewuste fantasieën, terwijl Kernberg de nadruk legt op de interactie van het kind met zijn omgeving. Zowel Klein als Kernberg gaan echter uit van een – onbewezen – vermogen van het zeer jonge kind tot het vormen van cognitieve structuren: bij Klein gaat het om aan het psychische leven richting gevende fantasieën; bij Kernberg om cognitief opgeslagen percepties betreffende geïntegreerde constellaties van affectieve gedrags- en omgevingsaspecten. Robbins (1976) heeft bezwaar tegen de term interne objectrelaties omdat er nog geen afgrenzing bestaat van zelf en niet-zelf. Zijn voorstel is alleen te spreken van interne objectrelaties vanaf het moment dat het kind het vermogen heeft ontwikkeld tot het aangaan van gehele objectrelaties waarbij het stadium van objectconstantie is bereikt.

Robbins wijst er verder op dat Kernberg een uitbreiding maakt van Kleins splitsingsconcept. Bij Melanie Klein worden de driften gesplitst; bij Kernberg is er tevens sprake van polarisatie van de affecten. Afgezien van de vraag of er bij het jonge kind al sprake is van een differentiatie van de driften, is er volgens Robbins niet een directe correspondentie aan te nemen tussen lust- en onlustgevoelens enerzijds en manifestaties van libidineus of agressief bepaald gedrag of fantasieën anderzijds. Anders gezegd: een introject onder invloed van een agressief driftderivaat leidt niet zonder meer tot een negatief (onlustvol) affect. Robbins stelt dat men een keuze moet maken tussen drift of affect als onderliggend organisatieprincipe van splitsing. Hij geeft aan dat Kernbergs (1975, 1976) latere werk meer aansluit bij dat van Mahler en McDevitt (1968) die uitgaan van de vorming van 'goede' en 'slechte' affectieve centra tijdens de vroege autistische fase. Kernberg gaat, zoals wij reeds beschreven, in zijn latere werk meer uit van een

primair motivationele organisatie, bestaande uit affectieve lust- en onlustconstellaties en secundair hieraan de ontwikkeling van de drift-differentiatie. De driften zijn nu dus epigenetisch georganiseerd aan de affecten en er bestaat niet meer een driftmatige preformatie. Het primaat van de organisatie van de zelf-object units komt bij de affecten lust en onlust te liggen. Hiermee neemt Kernberg afstand van Melanie Klein, die de drifttheorie als uitgangspunt neemt. Deze conceptuele verschuiving heeft voor hem echter geen modificatie ingehouden betreffende het afweermechanisme splitsing.

Robbins wijst splitsing als organisatieprincipe af omdat dit niet past bij het algemene organisatieprincipe van mentale processen van synthese, integratie en differentiatie. Voor hem blijft de mogelijkheid bestaan dat de mentale inhoud bij de pasgeborene wordt georganiseerd in 'goed' en 'slecht'. Deze organisatie vereist echter niet de aanname dat deze is ontstaan door het mechanisme splitsing en het daarmee samenhangende concept van introjecten. Robbins wijst in dit verband op Freuds (1938a) beschrijving van het primitieve psychische apparaat als gericht op het creëren van een purified pleasure ego en een afzonderlijk gevoel van *badness* door het gebruik maken van de mechanismen projectie en introjectie. Gezien Robbins' afwijzing van splitsing als organisatieprincipe is voor hem splitsing van representaties als afweermechanisme niet aannemelijk.

Dorpat (1979) ziet de door Kernberg beschreven vignetten van geactualiseerde ego states als een descriptieve entiteit die te begrijpen zijn vanuit de activiteit van loochening en projectie. Zo kan een patiënt de agressie van een ander loochenen en zichzelf identificeren met deze agressie. Hierdoor kan hij de ander idealiseren. Tegelijkertijd kan echter weer de projectie van de agressie op het object volgen waardoor het geïdealiseerde object verandert in een 'bad' object. De hierdoor ontstane tegenstrijdigheid wordt afgeweerd door middel van loochening. Wij bespraken reeds eerder dat Dorpat het gehele begrip splitsing afwijst.

Meissner (1984) bekritiseert de centrale rol die Kernberg aan agressie toeschrijft bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie. Kernberg legt de nadruk op een overmaat aan pregenitale, met name oraal-agressieve, strevingen. Genitale strevingen raken gecontamineerd met deze oraal-agressieve driftderivaten en dit leidt tot een premature oedipale ontwikkeling. Hierdoor zijn seksuele relaties later verweven met agressie. De nadruk ligt bij Kernberg op de heredo-congenitale verworvenheid van de overmaat aan agressie, waarbij daarnaast omgevingsfactoren een rol kunnen spelen. Meissner vindt dat hiermee te eenzijdig het accent komt te liggen op economisch-energetische factoren. Het is de vraag of agressie een primair gegeven is bij het pasgeboren kind.

Meissner (1984) geeft verder aan dat splitsing niet als discriminatief

criterium kan worden gebruikt, want het komt zowel bij psychotische en borderline-stoornissen voor als bij relatief gezonde neurotici. Verder zou het overheersen van splitsing bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie een stagnatie inhouden van de ontwikkeling naar hogere afweerfuncties. Dit zou betekenen dat de borderline-persoonlijkheidsorganisatie in principe niet over postoedipale afweermechanismen zou kunnen beschikken. Dit staat in tegenstelling tot de klinische realiteit dat borderline-patiënten juist als kenmerk hebben het naast elkaar bestaan van pre- en postoedipale afweermechanismen.

Verder stelt Meissner de vraag in hoeverre een specifieke afweerconstellatie zoals splitsing in relatie kan worden gebracht met een primitief ontwikkelingsniveau. Meissner geeft aan dat het niet duidelijk is hoe splitsing als afweermechanisme binnen Kernbergs theorie tot stand komt. De sprong van het los van elkaar bestaan van de positieve en negatieve introjecten op grond van een tekortschietende integratie naar splitsing als afweermechanisme is voor hem niet helder. Meissner geeft aan dat zo'n sprong niet kan worden gemaakt zonder uit te gaan van een initiële Ego-capaciteit en -functies die samenhangen met een grotere mate van psychische rijping en intrapsychische differentiatie op het moment van het ontstaan van het afweermechanisme splitsing dan Kernberg aanneemt. Hij verwijt Kernberg hier een te nauwe blik door alleen te theoretiseren vanuit Ego-functies en daarbij te weinig aandacht te geven aan de ontwikkelingspsychologische context waarbinnen deze functies tot stand komen. Kernberg leest als het ware de splitsing bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie terug naar de splitsing als organisatieprincipe van het vroege Ego. Voor Meissner hangt deze onhelderheid samen met het aan elkaar relateren van het structurele model en de objectrelatietheorie. Hij wijst erop dat de conceptualisering van het structurele tripartite model en de samenhangende Ik-functies ontwikkeld is vanuit de behoefte klinische data te kunnen begrijpen als uiting van een intrapsychisch conflict. Het structurele model is dus niet ontwikkeld als begrippenkader om vroege, prestructurele fenomenen te kunnen plaatsen. Het lijkt ons dat Meissner hier aansluit bij de kritiek zoals gegeven door Calef en Weinshel (1979), die Kernberg bekritisieren vanwege het samenstellen van zijn model uit verschillende andere theorieën.

Stern (1985) maakt bezwaar tegen de dichotomie in de beleving van het jonge kind in lustvolle, positieve affecten en onlustvolle, negatieve affecten waarbij deze affectieve constellaties elkaar niet zouden beïnvloeden. Stern geeft aan dat men zich een dergelijke dichotomie van de beleving alleen zou kunnen voorstellen indien het kind slechts twee ervaringen met de moederborst zou hebben: lustvol en onlustvol. Een kind heeft uiteraard vele ervaringen per dag met de moeder en elke ervaring verschilt weer voor een deel met de voorgaande. Stern geeft aan dat een kind onder andere 'kennis' over de wereld verkrijgt door-

dat de wereld affectief beleefd kan worden in allerlei gradaties. Voor hem is het, mede op grond van zijn ervaringen opgedaan met onderzoek naar de ontwikkeling bij zeer jonge kinderen, zeer onwaarschijnlijk dat een spectrum aan affectieve belevingen discontinu zou worden beleefd. Een dergelijke dichotomie is voor hem een arbitraire indeling die de affectieve eenheid van de beleving van het kind fragmenteert. Voor Stern kan een dergelijke dichotomie ook geen adaptieve waarde hebben, omdat een signaal van het ene affectieve compartiment niet herkenbaar is als behorend tot hetzelfde object vanuit de beleving van het andere compartiment.

Uitgaande van de dichotomie van de belevingswereld stelt Stern de vraag hoe men zich een 'goede' en een 'slechte' deel-zelfrepresentatie moet voorstellen voordat er een (geïntegreerd) zelf tot stand is gekomen. Onzes inziens is dit een belangrijk kritiekpunt omdat hieruit volgt dat deze deel-representaties niet met elkaar kunnen conflicteren. Wij zullen hier verder op ingaan bij de discussie (paragraaf 9. 7).

Stern (1985) wijst er verder op dat Kernberg spreekt over 'goede' en 'slechte' representaties op een tijdstip, vanaf ongeveer drie maanden, dat een kind niet in staat is dergelijke intenties aan zijn belevingen te onderscheiden; zo kan het kind een lustvolle beleving nog niet de betekenis van 'goed' toekennen. De kwalificaties 'goed' en 'slecht' houden een symbolisatie van de beleving in waartoe het kind pas later in staat is. Pas in een later stadium kan het kind de aan de interacties verbonden affecten categoriseren als 'goed' of 'slecht'. Hierbij gaat het niet om een dichotomie in de beleving maar juist om het samenbrengen van een aantal belevingen die gelijkenis vertonen in kwaliteit en kwantiteit van het affect. Zo kunnen bepaalde interactiepatronen met moeder in de beleving geclusterd worden tot een 'slecht' of juist tot een 'goed' moederbeeld. Deze clustering van belevingen geeft op descriptief niveau het beeld van splitsing van het moederbeeld, maar het komt niet tot stand op basis van splitsing maar juist door integratie naar een hoger niveau van categoriseren van belevingen.

Kramer (1988) geeft aan dat het klinisch beeld dat Kernberg als manifestatie van het afweermechanisme splitsing beschouwt eenvoudiger is te begrijpen als een uiting van een ambivalentieconflict. Hij doet verslag van een studiebijeenkomst met Kernberg betreffende diens theorie. Hierbij werd een casus gepresenteerd waarbij Kernberg aanvankelijk aangaf dat er sprake was van het afweermechanisme splitsing, maar na een discussie met de studiegroep toegaf niet te kunnen uitsluiten dat de psychopathologie berustte op een pathologische regressie als gedeeltelijke oplossing van oedipale conflicten. Het aannemen van een dergelijke regressie staat haaks op zijn theorie dat er bij splitsing sprake is van een pathologische fixatie. We zullen in de volgende paragraaf ingaan op de opvatting dat men de klinische fenomenen die worden aangeduid als manifestatie van splitsing kan

opvatten als een regressie bij een ambivalentieconflict.

Christopher e.a. (1992) gaan in op het begrip valentie bij Kernberg. Introjecten met dezelfde valentie fuseren en vormen 'goede' of 'slechte' interne objecten. Introjecten met verschillende valentie worden door splitsen actief uit elkaar gehouden. Nadat de synthetische functie van het Ego is toegenomen fuseren de introjecten met tegengestelde valentie. De hierbij beschikbaar gekomen energie wordt aangewend bij het vormen van de verdringingsbarrière. Christopher e.a. vinden dit een mechanistisch concept waarbij de term valentie een verklarend concept lijkt waar het alleen een descriptieve term is. Valentie is een begrip uit de scheikunde dat de verschillende elektrische ladingen van de atomen aangeeft. Atomen met dezelfde valentie fuseren niet en bij fusie van atomen met tegengestelde valentie wordt geen 'neutrale' energie geproduceerd. Valentie kan als metafoor bij Kernberg niet inzichtelijk maken dat introjecten met dezelfde valentie zouden fuseren en dat er bij een synthese van tegengestelde introjecten energie beschikbaar zou komen ten behoeve van de verdringingsbarrière. We merken hierbij op dat Kernbergs idee van het beschikbaar komen van energie is afgeleid van Hartmanns begrip van het neutraliseren van agressie. Bij Hartmann is geen sprake van een fusie van libidineuze en agressieve driftderivaten, maar vindt de neutralisatie van agressie plaats door de Ik-functies. Dit is een voorbeeld van de wijze waarop Kernberg een begrip uit een bepaalde theorie, in dit geval de Ego-psychologie, modificeert en inbouwt in zijn eigen theorie.

Naast het bezwaar tegen het begrip valentie hebben Christopher e.a. (1992) kritiek op Kernbergs wijze van het leggen van een relatie tussen klinische gegevens en zijn metapsychologische opvattingen. Kernbergs uitgangspunt is de waarneming van tegengestelde affecten en gedrag bij zijn patiënten die hij opvat als manifestaties van ego states, die berusten op splitsing van interne objectrelaties. De op descriptief niveau tegengestelde affecten en gedragingen worden gereïficeerd tot manifestaties van gesplitste interne objectrelaties. Wat zich op descriptief niveau voordoet als een tegenstrijdigheid wordt gelijk gesteld aan een splitsing op metapsychologisch niveau.

Reich (1995) gaat ook in op de relatie tussen actuele psychopathologie en de conceptuele beschrijving hiervan. Hij geeft aan dat de pathologie van een volwassene niet gelijk te stellen is met psychische processen tijdens de vroege ontwikkeling; alsof de pathologie een uiting is van een soort ingeblikte vroegkinderlijke ontwikkelingsfase. Kernberg gaat uit van een lineaire relatie tussen klinische gegevens als tegengestelde ego states en de vroege mentale processen. We wezen reeds eerder op Mahlers (1971) opvatting dat borderline-pathologie niet kan worden gerelateerd aan fixatie of regressie naar één eenvoudige ontwikkelingsfase. Psychopathologie is niet eenvoudig een

replica van een ontwikkelingsstadium uit de preverbale tijd; er vindt namelijk altijd tijdens de latere ontwikkeling beïnvloeding plaats door de Ik-ontwikkeling.

Reich (1995) betreft ook de gegevens van het onderzoek naar de ontwikkeling van het jonge kind bij zijn kritiek op het begrip 'splitsen' van Kernberg. Hij haalt Dornes (1993), Lichtenberg (1989) en Stern (1985) aan die allen aangeven dat zuigelingen vanaf de geboorte allerlei schakeringen zouden kennen ten aanzien van onderscheiden affecten en er geen dichotomie bestaat in lust versus onlust. De affecten blijven niet op zichzelf bestaan maar beïnvloeden elkaar en voeren zo tot nieuwe onderscheidingen.

9.7 Discussie

Kernbergs theorie vertoont een merkwaardige combinatie van zeer complexe en abstract geformuleerde psychische processen en één enkelvoudig principe, te weten dat de psychische structuren worden opgebouwd uit introjecten. Deze introjecten bevatten een zelf- en objectbeeld en worden verbonden door een affect. Door complexe processen als fuseren, projectie, reïntrojectie en metabolisering ontstaan uiteindelijk de psychische instanties van het tripartite structurele model. Men kan zich voorstellen dat bepaalde psychische functies goed te beschrijven zijn aan de hand van het concept van de interne objectrelaties, bijvoorbeeld de vorming van het Über-Ich, maar Kernberg beschrijft het ontstaan van vrijwel de gehele persoonlijkheidsstructuur aan de hand van dit concept. De vraag die zich hierbij opdringt is in hoeverre het concept van interne objectrelaties bij Kernberg bestand is tegen kritiek. We noemden reeds de kritiek op het aannemen van de capaciteit bij het zeer jonge kind tot het vormen van interne objectrelaties, wat immers impliceert dat het kind een onderscheid tussen zelf en niet-zelf kan maken.

Een ander aspect betreffende Kernbergs theorie van interne objectrelaties is de vraag of bij introjectie een vaste relatie tussen zelf- en objectbeeld aannemelijk is. Zoals we reeds hebben genoemd heeft Heimann (1966) de opvatting dat positieve en negatieve introjecten niet tot hetzelfde type psychische structuur leiden. Waarom zouden objecten niet op zichzelf geïnternaliseerd kunnen worden en zou dit altijd vast verbonden dienen te zijn aan een zelfbeeld? Kernbergs hypothese van een dergelijke onverbreekelijke relatie is gebaseerd op Fairbairns objectrelatietheorie. Zoals we eerder in deze studie beschreven, gaat Fairbairn uit van het primaat van de objectgerichtheid van het Ego en neemt hij afstand van Freuds drifttheorie met het afwijzen van het Es als zelfstandige psychische structuur. In onze kritiek op Fairbairn gaven we aan dat bij zijn concept van interne objectrelaties sterk de

indruk bestaat dat aan het jonge kind ontwikkelingsmogelijkheden uit een later rijpingsstadium worden toegeschreven. Hetzelfde ziet men onzes inziens bij Kernberg. Hij gaat uit van wat hij waarneemt bij zijn patiënten en vat het tegenstrijdige gedrag en beleven op als een uiting van conflicterende pathologische interne objectrelaties die hij vervolgens zonder moeite als een fixatie opvat van de interne objectrelatie-ontwikkeling van het jonge kind. De (pathologische) interne objectrelaties van de borderline-patiënt zijn dezelfde als de negatieve en positieve introjecten die het jonge kind niet heeft kunnen integreren en door het afweermechanisme splitsing zijn blijven bestaan. Zoals auteurs als Reich (1995) en Mahler (1971) aangeven, wordt hierbij volledig voorbijgegaan aan de invloed van de latere Ik-ontwikkeling op psychische processen uit de kinderleeftijd.

In hoofdstuk 8 bespraken we hoe Mahler de ontwikkeling van lustvolle en pijnlijke zelf- en objectbeelden beschrijft aan de hand van een streven naar spanningsreductie door het kind en een proces van differentiatie. Hierbij is geen sprake van het internaliseren van objectrelaties en dit betekent ook dat de aanwezigheid van tegenstrijdige deelobjectrepresentaties niet noodzakelijk gekoppeld hoeft te zijn aan het bestaan van tegengestelde zelfrepresentaties (Mahler & McDevitt 1968). Bij Kernberg dient splitsing van de zelfrepresentaties altijd gepaard te gaan met splitsing van de objectrepresentaties. Het klinische gegeven dat men niet altijd splitsing van de deelrepresentaties van een object aantreft bij een individu waarbij wel sprake is van splitsing van de zelfrepresentaties, verklaart Kernberg met de aanname dat één pool van de splitsing is geprojecteerd naar een ander object zodat het ene object 'all good' en het andere 'all bad' is. Kernberg gaat niet in op de vraag welke omstandigheden er voor zouden zorgen dat splitsing binnen één object zou liggen en wanneer er projectie van de twee polen van de interne objectrelatie over twee objecten plaatsvindt. Mutatis mutandis geldt dit voor de splitsing van de zelfrepresentaties: soms ligt de splitsing van de zelfrepresentaties binnen de persoon zelf; soms wordt één van de deel-zelfrepresentaties op een object geprojecteerd en beleeft het individu zichzelf bijvoorbeeld als onnipotent en ontbreekt de slechte deel-zelfrepresentatie. Kernberg schrijft het niet aantreffen van gesplitste deel-zelf- en deel-objectrepresentaties binnen zichzelf en binnen één object toe aan het optreden van allerlei projectie- en reintrojectiemechanismen, zodat als het ware de rekensom dat er uiteindelijk vier tegengestelde deel-representaties moeten zijn altijd uitkomt. Hierbij gaat hij voorbij aan de vraag of het uitgaan van een vaste koppeling tussen zelf- en objectrepresentaties wel aannemelijk is.

Kernberg geeft aan dat de negatieve introjecten actief door splitsing gescheiden worden gehouden van de positieve introjecten om de goede deel-zelf- en deel-objectrepresentaties te beschermen. Wij wij-

zen erop dat er niets gesplitst wordt. De deel-representaties van zowel het zelf als objecten worden apart van elkaar opgebouwd. Als er bij een object sprake is van splitsing betekent dit dat soms de objectrepresentatie wordt toegewezen aan het positieve en soms aan het negatieve compartiment. Kernberg (1967, p. 667) spreekt over 'keeping apart'. Hierbij brengt het uitgangspunt van de duale drifttheorie met zich mee dat er vanaf de geboorte twee onderscheiden typen driftderivaten zijn; op deze manier is de indeling in twee typen introjecten reeds gegeven.

Een ander probleem vormt het door Kernberg gepostuleerde afweermecanisme splitsing waardoor tegengestelde deel-zelf- en deel-objectrepresentaties door het vroege Ego actief uit elkaar worden gehouden. Wij wezen erop dat Kernberg eerst het naast elkaar bestaan van positieve en negatieve introjecten aanneemt op grond van een tekortschietende integratie en dan een conceptuele sprong maakt en aan het Ego een afweercapaciteit toekent; we spraken in dit verband van een cirkelredenering. Onze opvatting is congruent aan Meissners (1984) kritiek dat een dergelijke afweercapaciteit van het Ego een grotere mate van psychische rijping en intrapsychische differentiatie vereist dan Kernberg op dat moment aanneemt. Het opvatten van tegengesteld gedrag en beleven betreffende zelf- en objectbeelden als afweer gaat uit van het idee dat er een conflict is tussen de diverse beelden. Onzes inziens is dit pas mogelijk wanneer een voldoende Ego-ontwikkeling heeft plaatsgevonden zodat de mogelijkheid bestaat tot het vormen van in zekere mate ambivalente beelden omtrent zichzelf en de ander. Bij een dergelijke ontwikkeling kan psychopathologie worden gezien aan de hand van het driftconflictmodel. Zoals Meissner (1984) aangeeft, relateert Kernberg het driftconflict(neurose)model aan het model van de objectrelatietheorie. Hierdoor worden ook vroegkindelijke processen beschreven vanuit de optiek van het conflictmodel. Gedo en Goldberg (1973) hebben aangegeven dat er verschillende modellen nodig zijn om de verschillende ontwikkelingsstadia en de verschillende vormen van psychopathologie te kunnen begrijpen. Niet alle psychopathologie is dus met een overkoepelende theorie, zoals het driftconflictmodel, te beschrijven (zie ook Hummelen 1992, 1995a, 1995b). Er zijn verscheidene, elkaar opeenvolgende, modellen nodig die elk worden gekenmerkt door specifieke concepten en organisatieprincipes. Er is zo sprake van een epigenetische hiërarchie van modellen. Deze modellen kunnen niet met elkaar gecombineerd worden zoals Kernberg doet met zijn 'integratie' van het driftconflictmodel en de objectrelatietheorie.

Het is tevens de vraag waarom tegengestelde deel-zelf- en deel-objectrepresentaties zouden behoeven te worden afgeweerd. Waarom zou een conflict ontstaan als negatieve deel-zelfrepresentaties in contact zouden komen met positieve deel-zelfrepresentaties? De reden die

Kernberg hiervoor vanuit een driftconflictmodel aangeeft, is dat de positieve introjecten beschermd dienen te worden tegen de negatieve introjecten. Maar in hoeverre kan een positief deel-zelfbeeld bedreigd worden door een negatief deel-zelfbeeld als er nog geen geheel zelfbeeld bestaat? Wij noemden dit punt reeds bij de kritiek van Stern (1985) op Kernberg. Het positieve deel-zelfbeeld ontstaat onafhankelijk van een negatief deel-zelfbeeld en men kan stellen dat een positief deel-zelfbeeld een negatief deel-zelfbeeld in het geheel niet zal 'herkennen' als een psychische inhoud die enige verwantschap vertoont. Zo lang er niet enige integratie van de deel-zelfrepresentaties heeft plaatsgevonden tot een geheel zelfbeeld kunnen de positieve en negatieve deel-zelfbeelden niet worden beleefd als een reflectie van de eigen persoon en kunnen zij ook geen bedreiging voor elkaar vormen. Onzes inziens geeft Kernberg (1967) dit zelf ook impliciet aan – zonder dit misschien te beseffen – als hij spreekt over het kunnen beleven van depressieve en schuldgevoelens. Deze gevoelens treden pas op nadat een integratie van tegengestelde deel-zelfbeelden is opgetreden zodat de eigen agressie kan worden erkend (Kernberg 1967, p. 673). Dit betekent onzes inziens ook dat een negatief deel-zelfbeeld pas als een negatief zelfbeeld kan worden erkend nadat de integratie van tegengestelde deel-zelfrepresentaties heeft plaatsgevonden. Wij concluderen dat het afweermechanisme splitsing pas zou kunnen optreden *nadat* enige integratie van tegengestelde zelf- en objectbeelden heeft plaatsgevonden. Dit betekent tevens dat splitsing als afweermechanisme niet kan optreden voordat in enige mate het stadium van ambivalentie is bereikt. Het door Kernberg postuleren van splitsing als een afweermechanisme voor het bereiken van het stadium dat (enige) integratie heeft plaatsgehad, is onzes inziens inconsistent.

Wij kunnen ons voorstellen dat na het bereiken van een zekere mate van ambivalentie (sterke) agressieve impulsen jegens een object of jegens zichzelf worden afgeweerd door regressie. Door deze regressie ontstaan affectief van elkaar verschillende zelf- of objectbeelden die naast elkaar kunnen blijven bestaan. Zo kunnen zelfbeelden die gerelateerd zijn aan een agressief driftderivaat bestaan naast libidineus gerelateerde zelfbeelden. De tegenstrijdigheid wordt hierbij geloochend. De regressie van het Ego met het voor een deel opgeven van de synthetische capaciteit faciliteert deze loochening. Naarmate de integratie van de verschillende representaties minder hecht is, kan regressie eerder optreden. Zoals wij ook bij de bespreking van de theorie van Margaret Mahler hebben opgemerkt zou een dergelijke regressie sneller kunnen optreden bij stoornissen in de vroege ontwikkeling omdat hier de integratie van de diverse zelf- en objectbeelden zwakker is. Mahler e.a. (1975, p. 112) geven expliciet aan dat het bereiken van objectconstantie geen onomkeerbaar eindresultaat is van een psychologisch proces maar een reversibel integratieniveau.

We bespraken in hoofdstuk 8 dat bij het ontwikkelen van objectconstantie vele factoren een rol spelen, zoals een optimale symbiotische fase, de hoeveelheid aangeboren driftenergie, het vermogen van het Ich tot neutralisatie van agressie, de realiteitstoetsing en frustratie- en angsttolerantie. Het betreft hier deels conflictueuze, deels primair conflictvrije factoren. Dit betekent dat bij vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten in de regel de mate waarin de objectconstantie en de constantie van het zelfbeeld tot stand komen minder hecht zal zijn dan bij latere stoornissen. Conflicten rondom ambivalentie leiden in een dergelijke situatie relatief snel tot regressie. In principe kunnen alle factoren die het integratievermogen aantasten, bijvoorbeeld een toename van het angstniveau, op zich reeds leiden tot deze regressie. Het optreden van deze regressie beperkt zich ook niet tot vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten maar kan in principe bij elk individu optreden. Het is deze regressie als afweer die overeenkomt met wat Kernberg beschrijft als het afweermechanisme splitsing. Vanuit deze opvatting wordt de vraag of bij een patiënt sprake is van een vroege ontwikkelingsstoornis niet beantwoord op grond van de aanwezigheid van tegengestelde zelf- of objectbeelden – hoewel het optreden hiervan wel een aanwijzing kan vormen voor een vroege stoornis –, maar op grond van het geheel van de persoonlijkheidskenmerken als afweerformatie, objectrelaties en Ik-sterkte.

9.8 Splitsing en dissociatie

Kernberg gebruikt de termen dissociatie en splitsing in zijn werk naast elkaar. Ook in de literatuur betreffende dissociatieve stoornissen worden deze termen soms naast elkaar gebruikt (zie Marmer 1991). De overeenkomst ertussen is dat beide verwijzen naar een gescheiden zijn van mentale inhouden. Verder wordt in de literatuur beschreven dat sommige dissociatieve stoornissen, zoals de *multiple personality disorder*, voor een deel een overlap vormen met de *borderline personality disorder* (Kluft 1991). Ook blijkt uit onderzoek dat bij veel *borderline*-patiënten, net als bij patiënten met een dissociatieve stoornis, sprake te zijn van een vroege traumatisering (Herman e.a. 1989). Door deze bevindingen lijkt het onderscheid tussen dissociatie en splitsing in de klinische praktijk verder te vervagen.

Onzes inziens is het echter zinvol om de begrippen dissociatie en splitsing van elkaar te onderscheiden. Elk van deze begrippen hangt samen met een eigen referentiekader. Zoals wij reeds in hoofdstuk 2 bespraken, heeft het concept bewustzijn bij de dissociatietheorie een andere betekenis dan binnen de psychoanalytische theorie. Dissociatie is een begrip dat samenhangt met de adaptatie aan de externe realiteit. Dissociatieve stoornissen ontstaan in samenhang met een trauma of

heftige emotie waardoor deze adaptatie wordt belast (Putnam 1989). Bij een dissociatieve stoornis is sprake van een verandering in het bewustzijn die gepaard gaat met psychofysiologische karakteristieken (Van der Kolk & Van der Hart 1989).

Splitsing is binnen de psychoanalytische theorie naar onze opvatting, zoals hierboven besproken, gerelateerd aan ambivalentieconflicten. Het begrip is bijgevolg gerelateerd aan het driftconflictmodel. Hierbij gaat het om de ontwikkeling en integratie van affecten en driftderivaten. Deze integratie dient plaats te vinden in relatie tot het bewustzijn; conflicten tussen verschillende affecten kunnen hierbij leiden tot afweerprocessen. Dit model is gebaseerd op de driftontwikkeling en de effecten van een mogelijk trauma worden binnen dit model getransponeerd naar de invloed die hiervan kan uitgaan op de affecten en driftderivaten.

Aangezien dissociatie en splitsing verwijzen naar verschillende betekenissen kan de psychopathologie bij een patiënt soms tegelijkertijd op deze verschillende wijzen worden beschreven. Anders gezegd: bij een patiënt met een dissociatieve stoornis, bijvoorbeeld een multiple personality disorder, kan tevens sprake zijn van splitsing. De aanduiding multiple personality disorder verwijst naar de reactie op een trauma en de daarbij optredende veranderingen in het bewustzijn; splitsing verwijst naar de wijze waarop de patiënt de verschillende affecten en driftimpulsen in zijn ontwikkeling heeft gehanteerd.

9.9 Conclusie

Op grond van ons theoretisch onderzoek komen wij tot de volgende conclusies.

- 1 Kernberg gebruikt de term interne objectrelatie op een moment in de mentale ontwikkeling waarvan hij tegelijkertijd aangeeft dat nog geen differentiatie heeft plaatsgevonden in zelf en niet-zelf. Dit is terminologisch onhelder. Kernberg blijft verder onduidelijk over hoe men zich in deze fase de vorming van 'objectbeelden' moet voorstellen.
- 2 Kernberg heeft als uitgangspunt dat er altijd een bepaalde vaste samenhang is tussen zelf- en objectbeelden. Hij ziet deze samenhang bevestigd in het tegenstrijdige gedrag en beleven van zijn patiënten, dat hij opvat als een manifestatie van een fixatie van een pathologische objectrelatie-ontwikkeling uit de kindertijd. Het leggen van een dergelijke directe relatie tussen psychopathologie en vroege mentale processen, met het daarbij voorbijgaan aan de invloed van de latere Ik-ontwikkeling, dient men echter af te wijzen. Onzes inziens maakt Kernberg zijn uitgangspunt dat de psychische ontwikkeling berust op introjecten bestaande uit samenhangende zelf- en objectbeelden niet aannemelijk.

- 3 Indien, zoals Kernberg aangeeft, de positieve en negatieve deel-representaties afzonderlijk van elkaar tot stand komen, kan geen sprake zijn van een conflict tussen deze introjecten omdat de negatieve en positieve deel-representaties niet de betekenis kunnen genereren dat zij beide gerelateerd zijn aan één en dezelfde persoon. Kernbergs concept van splitsing als afweermechanisme is in deze inconsistent.
- 4 Waar Kernberg spreekt van splitsing gaat het niet om een proces waarbij een mentale inhoud wordt gesplitst, maar om mentale inhouden die afzonderlijk zijn ontstaan en van elkaar gescheiden blijven.
- 5 Kernbergs theoretiseren vertoont twee soorten problemen. Het eerste betreft het veelvuldig toepassen van concepten uit andere theorieën die vervolgens gemodificeerd worden waarbij onduidelijk is wat Kernberg zelf onder het desbetreffende begrip verstaat. Het tweede probleem berust op Kernbergs (impliciete) uitgangspunt alle psychopathologie te willen beschrijven met één overkoepelende theorie.

9.10 Samenvatting

Kernberg gaat in zijn theorie uit van het internaliseren van objectrelaties waardoor introjecten ontstaan die bestaan uit zelf- en objectrepresentaties en die verbonden worden door een affect, hetzij positief of negatief. De psychische structuur van het Ego wordt gevormd door deze introjecten. Aanvankelijk blijven de negatieve en positieve introjecten afzonderlijk van elkaar bestaan tengevolge van een tekortschietend integratievermogen. Kernberg spreekt hier van splitsing van het Ego als een normale ontwikkelingsfase. Na de vorming van de Ego-kern (purified pleasure ego) worden positieve en negatieve introjecten actief uit elkaar gehouden; Kernberg spreekt nu van splitsing van het Ego als afweermechanisme. In de normale ontwikkeling worden positieve en negatieve introjecten geïntegreerd; dit levert de energie voor de verdringingsbarrière. Bij onder meer borderline-patiënten vindt deze integratie niet plaats vanwege een overmaat aan agressieve introjecten en blijft het splitsen als afweermechanisme bestaan. In onze kritiek bespreken we onder meer de (on)mogelijkheid van het kind om interne objectrelaties te vormen, het toeschrijven aan het jonge kind van Ego-capaciteiten uit een latere ontwikkeling en de invloed van de latere Ik-ontwikkeling op psychische processen uit de kinderleeftijd waardoor pathologie uit de volwassen leeftijd niet opgevat kan worden als een directe manifestatie van een fixatie van vroegkinderlijke processen. Onzes inziens is Kernbergs opvatting dat splitsing als afweermechanisme wordt gebruikt bij het vroege Ego voordat een

integratie van negatieve en positieve introjecten heeft plaatsgehad, niet houdbaar. De reden hiervoor is dat het uit elkaar houden van negatieve of positieve deel-zelf- of deel-objectrepresentaties niet als conflict kan worden geconceptualiseerd aangezien er nog geen integratie tot zelf- of objectbeeld heeft plaatsgevonden. Wij zijn van mening dat splitsing als afweermecanisme pas mogelijk is nadat een ambivalent object- of zelfbeeld is ontstaan. We vatten splitsing als afweermecanisme op als een gevolg van regressie als afweer van ambivalentieconflicten waardoor tegengestelde zelf- en objectbeelden ontstaan. De begrippen dissociatie en splitsing hangen elk samen met een eigen referentiekader; men dient ze daarom van elkaar te onderscheiden.

10 Beschouwing en conclusies

10.1 Splitsing als actief proces of als toestand?

Zoals met de meeste psychoanalytische terminologie het geval is, is het begrip splitsing het eerst door Freud gehanteerd. Freud volgt aanvankelijk sterk de dissociatietheorie van Janet maar gaat zich hier later tegen afzetten. Het gaan gebruiken van de term splitsing wordt mede bepaald door Freuds ontwikkeling van een eigen theoretisch model. Freud gaat in zijn topografisch model aan het bewustzijn een dynamische functie toekennen. In de context van deze dynamische functie gaat hij spreken van splitsing in plaats van dissociatie. Hierbij verstaat hij onder splitsing dat twee gescheiden mentale inhouden zijn ontstaan door een actief mechanisme. Dit gescheiden zijn formuleert hij binnen een theoretisch model dat sterk gebruik maakt van ruimtelijke metaforen die het mentale apparaat onderverdelen in meerdere structuren. Aangezien splitsing een ruimtelijke connotatie heeft, past deze term goed binnen een dergelijk model, maar leidt tegelijkertijd tot veel onduidelijkheid. De term splitsing suggereert een verklarend begrip te zijn, wat echter bij nader toezien niet het geval blijkt te zijn. Steeds blijft onduidelijk van welke instantie of functie de actie tot splitsing uitgaat en of met het woord splitsing het splitsingsproces zelf wordt bedoeld of het eindresultaat van een dergelijk proces.

Bij de meeste door ons besproken psychoanalytische theoretici lijkt het woord splitsing een actief mechanisme aan te geven. Bij nadere analyse blijkt echter geen sprake te zijn van een splitsingsproces, maar blijken van meet af aan reeds twee onderscheiden mentale inhouden te zijn gepostuleerd. Het betreft hierbij met name auteurs die van het duale driftmodel uitgaan. De term splitsing wordt hierbij gebruikt om aan te geven dat mentale inhouden die onder invloed van agressieve of libidineuze driftderivaten tot stand zijn gekomen van elkaar gescheiden blijven. Het woord splitsing suggereert dat een scheiding heeft plaatsgevonden, doch binnen het duale driftmodel zijn de hieraan gerelateerde mentale inhouden voorheen niet met elkaar verbonden geweest.

Doordat bij de term splitsing vaak geen onderscheid wordt gemaakt tussen het veronderstelde proces en het eindresultaat van dit proces, wordt vaak onvoldoende onderscheid gemaakt tussen psy-

chopathogenese en psychopathologie. Wanneer men op descriptief niveau tegenstrijdigheden in de persoonlijkheid aantreft, worden deze frequent toegeschreven aan splitsing. Zo spreekt Freud bij de fetisjist over Ichspaltung terwijl het om een onvolledig integratieproces lijkt te gaan. Wat zich ogenschijnlijk laat aanzien als een splitsing is in wezen een onvoldoende integratie. Deze onhelderheid hangt samen met het impliciete uitgangspunt dat de persoonlijkheidsstructuur als een eenheid zou dienen te bestaan. Indien bij een persoon deze eenheid niet wordt aangetroffen, dient dit vervolgens verklaard te worden; hierbij maakt men gebruik van het begrip splitsing. Indien men echter niet uitgaat van een persoonlijkheid die te allen tijde als eenheid dient te functioneren, maar juist het optreden van inconsistenties binnen de persoonlijkheidsstructuur beziet als mogelijkheid voor een optimale adaptatie, is het begrijpelijk dat een dergelijke eenheid nooit bereikt wordt. Elke nieuwe situatie stelt weer andere eisen aan een persoon, waarbij een sterke eenheid binnen de persoonlijkheidsstructuur belemmerend zou werken op het zich kunnen instellen op een specifieke situatie. Uiteraard zal een zekere eenheid in de persoonlijkheidsstructuur aanwezig dienen te zijn. Een dergelijke eenheid houdt echter niet in dat er geen inconsistenties of tegenstrijdigheden binnen één persoon kunnen optreden. De eenheid binnen de persoon kan berusten op het besef dat in elke situatie weer andere functioneringsmogelijkheden worden geactualiseerd. Een dergelijke erkenning, die tegelijkertijd tot op zekere hoogte een integratie inhoudt op hoger niveau van de binnen de persoonlijkheidsstructuur optredende inconsistenties, zal gepaard gaan met een gevoel van continuïteit betreffende zichzelf. Bij een dergelijk uitgangspunt hoeven tegenstrijdigheden niet specifiek verklaard te worden; ze hangen zowel samen met de eis tot adaptatie aan de omgeving als met het bereikte integratieniveau.

10.2 Splitsing als organisatieprincipe?

Een pasgeborene zal onderscheidingen in zijn belevingswereld dienen aan te brengen teneinde zich aan de externe realiteit te kunnen aanpassen. Het is de vraag of splitsing bij het aanbrengen van deze onderscheidingen kan functioneren als een fundamenteel organisatieprincipe. Anders gezegd: ordent het kind zijn belevingen in dichotome categorieën als 'goed' versus 'slecht' of lustvol versus onlustvol? Bij de beantwoording van deze vraag lijkt ons de opvattingen zoals die vigeren binnen het onderzoek naar de ontwikkeling bij zeer jonge kinderen van belang. Diverse auteurs binnen dit onderzoeksveld geven aan dat het zeer onaannemelijk is dat een kind zijn belevingen zou dichotomiseren. Onzes inziens is hierbij de opvatting van Stern (1985) van belang die aangeeft dat een dergelijke dichotomie van de beleving geen adap-

tieve functie kan inhouden. Het opdelen van de belevingswereld in van elkaar gescheiden compartimenten maakt dat verschillende belevingen niet herleidbaar zijn tot behorend tot eenzelfde object. Een dergelijke dichotomie fragmenteert de belevingswereld van het kind. Het feit dat het kind geen continuïteit in zijn belevingen onderkent, zou de adaptatie bemoeilijken.

Wij gaven in navolging van Robbins (1976) aan dat het proces waarmee een kind onderscheidingen aanbrengt in zijn belevingswereld beter aan de hand van de begrippen differentiatie en integratie kan worden beschreven. Het mentale apparaat is, mede op grond van rijpingsmogelijkheden, in staat verschillen in de belevingswereld waar te nemen. Binnen al deze verschillen worden op grond van gelijksoortige belevingskwaliteiten sommige ervaringen tezamen gebracht en gecategoriseerd. Aanvankelijk zullen de onderscheiden categorieën vooral een globaal karakter hebben, bijvoorbeeld meer of minder lustvol of onlustvol. Dit globale karakter berust echter niet op het splitsen van de belevingswereld maar juist op het samenvoegen van gelijksoortige belevingen in de context van een affectief spectrum. De door differentiatie tot stand gekomen onderscheidingscategorieën zullen, parallel aan de ontwikkeling van de Ik-functies, zich verder verfijnen. Hierbij kunnen verschillende onderscheidingscategorieën worden geïntegreerd waardoor nieuwe betekenissen kunnen worden gegeneereerd. Dit proces van differentiatie en integratie heeft een continu karakter waarbij de aangebrachte onderscheidingen in de belevingswereld met elkaar in verbinding staan en niet, zoals bij splitsing het geval is, van elkaar gescheiden worden gehouden.

Wanneer splitsing, zoals bij Kernberg, als fundamenteel organisatieprincipe van het mentale apparaat wordt gepresenteerd, wordt eraan voorbijgegaan dat voor een volwassene eenvoudige onderscheidingen als bijvoorbeeld 'goed' of 'slecht' in wezen helemaal niet zulke eenvoudige onderscheidingen zijn. Er zijn vele ervaringen en relatief ontwikkelde cognitieve functies nodig voordat een kind interacties met een persoon kan onderscheiden in 'goed' en 'slecht'. Stern (1985) wijst erop dat deze kwalificaties een vermogen tot symbolisatie vereisen dat het kind zich pas na ongeveer het tweede jaar zou kunnen verwerven. Deze discrepantie tussen de werkelijke en de aan het kind toegeschreven ontwikkelingsmogelijkheden laten zien dat bij het hantieren van het begrip splitsing de vroege ontwikkeling vaak wordt terug gelezen vanuit de latere ontwikkeling.

10.3 De theorie van Kernberg

Het concept splitsing bij Kernberg is onderhevig aan ernstige kritiek. Veel van deze kritiek hangt samen met de wijze waarop Kernberg

theoretiseert en zijn streven scherpe onderscheidingen aan te brengen tussen verschillende psychische processen. Kernbergs theorie berust voor een groot deel op theoretische noties van andere auteurs, met name Melanie Klein, Fairbairn en Hartmann, die hij voor een deel overneemt en voor een deel (impliciet) modificeert. Het resultaat is een zeer abstracte theorie waarbij regelmatig onduidelijk is wat Kernberg precies bedoelt, waarin inconsistenties voorkomen en waarbij de relatie met de klinische data vaak verloren lijkt te gaan.

Bij de bespreking van het concept splitsing van Kernberg concluderen wij dat het aannemen van een conflict tussen 'goede' en 'slechte' deel-representaties voordat enige integratie heeft plaatsgevonden op theoretische gronden niet houdbaar is. Indien, zoals Kernberg aangeeft, de positieve en negatieve deel-representaties afzonderlijk van elkaar tot stand komen, kan geen sprake zijn van een conflict tussen deze introjecten omdat de negatieve en positieve deel-representaties niet de betekenis kunnen genereren dat zij beiden gerelateerd zijn aan één en dezelfde persoon. Conflicten tussen tegenstrijdige zelf- of objectbeelden is onzes inziens slechts mogelijk nadat in enige mate het stadium van ambivalentie is bereikt. De klinische verschijnselen die volgens Kernberg samenhangen met het persisteren van het afweermechanisme splitsing vatten wij op als een gevolg van regressie als afweer van ambivalentieconflicten. Onze opvatting houdt tevens in dat splitsing geen vaste karakteristiek vormt van een bepaald type persoonlijkheidsorganisatie. Ambivalentieconflicten kunnen in principe bij elk individu optreden; wel kan het optreden hiervan eerder verwacht worden bij vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten, aangezien hierbij de integratie van zelf- en objectbeelden relatief zwak is.

11 Uitgangspunten bij het onderzoek

11.1 Inleiding

In het theoretische gedeelte van deze studie beschreven wij de kritiek die kan worden gegeven op de term splitsing bij het beschrijven van mentale processen. In het bijzonder gingen wij hierbij in op het concept splitsing in Kernbergs persoonlijkheidstheorie. Kernberg (1966) ontwikkelt aanvankelijk zijn concept splitsing op grond van bij zijn patiënten gedane waarnemingen die hij *ego states* noemde. Daarna beschrijft hij het mechanisme als een centraal organisatieprincipe tijdens de psychologische ontwikkeling. Onze kritiek richtte zich met name op deze ontwikkelingspsychologische theorie. We zouden echter het kind met het badwater weggooien indien we met deze kritiek ook de waarnemingen betreffende de *ego states* en Kernbergs conceptualisatie hiervan als het afweermechanisme splitsing zouden negeren. Bij de bespreking van het concept splitsing bij Kernberg gaven wij aan dat onzes inziens dergelijke *ego states* op te vatten zijn als een resultaat van regressie als afweer van een conflict rondom ambivalentie waarbij de integratie van zelf- en objectbeelden wordt opgegeven. We gaven ook aan dat het bij vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten aannemelijk is dat deze integratie weinig hecht zal zijn en regressie bijgevolg relatief snel zal optreden. Indien we de klinische verschijnselen die Kernberg benoemt als berustend op het afweermechanisme splitsing met een voldoende mate van overeenstemming zouden kunnen vaststellen, dan zou dit een empirische verankering geven aan een klinische constellatie die een aanwijzing kan vormen voor het bestaan van een vroege stoornis. Indien deze psychische fenomenen echter niet met een voldoende mate van overeenstemming zouden kunnen worden vastgesteld, verliest Kernbergs concept splitsing zijn klinische relevantie.

Ons onderzoek beoogt de mate van test-hertest tussenbeoordelaars-overeenstemming te bepalen waarmee het afweermechanisme splitsing kan worden vastgesteld. We zullen de keuze beargumenteren voor het structurele interview als onderzoeksinstrument waarmee we de onderzochte populatie zullen beoordelen op het voorkomen van splitsing. Verder zullen we het afweermechanisme splitsing operationaliseren. Alvorens nader in te gaan op deze aspecten zal eerst rele-

vant empirisch onderzoek betreffende Kernbergs concept splitsing worden besproken. Hierna zullen we het door ons gebruikte onderzoeksinstrument, het structurele interview, en de hieraan ten grondslag liggende structurele diagnostiek nader bespreken.

11.2 Eerder empirisch onderzoek

De uitgebreidheid van de psychoanalytische literatuur over het afweermecanisme splitsing staat in schril contrast tot het empirisch onderzoek naar dit mechanisme. Ons is geen betrouwbaarheidsonderzoek bekend, en zeker niet in het Nederlands taalgebied, naar splitsing waarbij dit afweermecanisme is geoperationaliseerd volgens de beschrijving van Kernberg. Navraag bij Kernberg (persoonlijke mededeling 1995) maakt duidelijk dat ook hij niet bekend is met een dergelijke onderzoek. Wij zullen nu enkele onderzoeken bespreken betreffende het afweermecanisme splitsing, maar geen van deze onderzoeken zal blijken te voldoen aan de eis dat het afweermecanisme is onderzocht conform de beschrijving van Kernberg.

134

Wanneer wij het afweermecanisme splitsing conform de theorie van Kernberg operationaliseren, dient er sprake te zijn van tegengestelde zelf- en/of objectbeelden, waarbij deze deel-representaties een motorische, affectieve en ideationele component hebben, de patiënt de tegenstrijdigheden cognitief bewust is, maar waarbij er geen emotionele integratie optreedt. Kernberg beschrijft wel dat bij splitsing een object en een zelfbeeld op zichzelf geheel 'goed' of geheel 'slecht' kan worden beleefd, maar dit berust op het aannemen van andere, toegevoegde psychische processen, met name van projectie van deel-representaties. Hierbij wordt uitgegaan van een dubbele hypothese: er is in eerste instantie sprake van splitsing en daarna ook nog van projectie. In een dergelijke situatie is het niet goed mogelijk te spreken van een tegenstrijdigheid in de beschrijving van zichzelf of de ander; zo is het beschrijven van een persoon als 'all good' en een ander persoon als 'all bad' op zich niet tegenstrijdig te noemen. Juist het aanwezig zijn van een tegenstrijdigheid in de deel-representaties die vervolgens geloofwaardig wordt, is een essentieel aspect van splitsing; deze tegenstrijdigheid en loochening zijn de manifestaties van wat Kernberg splitsing van het Ego noemt.

Er zijn in de literatuur drie methoden van onderzoek naar het afweermecanisme splitsing beschreven: onderzoek aan de hand van projectieve testen, zelfbeoordelingsvragenlijsten en klinische interviews (Vaillant 1986; Skodol & Perry 1993). Bij de projectieve testen gaat het met name om de Rorschach en wordt het afweermecanisme splitsing vastgesteld wanneer bij de respons twee menselijke figuren worden beschreven met een duidelijk tegengestelde affectieve kwaliteit, of

wanneer in een persoon één kant als 'goed' en een andere kant als 'slecht' wordt beschreven (Leichsenring 1991; Lerner & Lerner 1982).

De meest gebruikte zelfbeoordelingslijst betreffende afweermechanismen is de *Defense Style Questionnaire* (Andrews e.a. 1993; Bond e.a. 1983). Deze lijst bevat 88 items waarbij de respondent op een negenpuntsschaal dient aan te geven of de uitspraak niet of zeer sterk op hem van toepassing is. Deze lijst kent twee items die als kenmerkend voor splitsing worden gezien. Het betreft de uitspraak: 'Soms denk ik dat ik een duivel ben, en op een ander moment denk ik dat ik een engel ben', en de uitspraak: 'Voor mij zijn mensen of goed of slecht'. De zelfbeoordelingslijst gaat ervan uit dat de respondent zich bewust is van zijn gedrag of beleven; dit is uiteraard bij afweermechanismen juist niet altijd het geval. Onderzoek met deze vragenlijst is onder andere gedaan door Bond (1990), Sammallahiti en Aalberg (1995) en Bond e.a. (1994).

Een andere zelfbeoordelingslijst betreft de veertien items omvattende de *splitting scale* van Gerson (1984). Hierbij is gepoogd de concepten van Kernberg en Kohut betreffende splitsing te operationaliseren. Hierbij wordt splitsing omschreven als: 'Ik heb vaak het gevoel dat ik de verschillende delen van mijn persoonlijkheid niet kan samenbrengen zodat er één Ik ontstaat'. Deze omschrijving geeft onzes inziens juist een aspect aan dat niet bij splitsing hoort: de patiënt heeft weet van tegenstrijdige belevingen met betrekking tot zijn zelfbeeld en dit leidt tot een gevoel dat er eigenlijk een geïntegreerd zelfbeeld zou dienen te bestaan. Het besef dat een dergelijk zelfbeeld bestaat, is op zich juist een teken van integratie van de verschillende deel-zelfbeelden. Onderzoek met deze lijst vindt men bij Glassman (1986), Greene (1993) en Critelli e.a. (1992).

Bij zowel beoordelingen aan de hand van Rorschach-responsen als bij zelfbeoordelingslijsten ontbreekt de mogelijkheid de patiënt te confronteren met tegenstrijdigheden tussen de verschillende beschrijvingen en te onderzoeken of er alsnog integratie tot stand komt. Dit kan in principe wel bij een klinisch interview. Perry (1986) heeft een lijst opgesteld met de operationalisatie van 22 verschillende afweermechanismen: de *Clinical Defense Mechanism Rating Scales*. Aan de hand van materiaal dat een interviewer verzamelt, wordt de aanwezigheid van afweermechanismen beoordeeld op een drie-puntsschaal: niet aanwezig, waarschijnlijk aanwezig en zeker aanwezig. De interviewer beoordeelt niet zelf het materiaal, aangezien de patiënt hem te veel zou kunnen beïnvloeden. Daarom beoordelen andere beoordelaars het materiaal, hierbij gebruik makend van een video-opname van het interview. Splitsing wordt geoperationaliseerd als: 'Het individu heeft tegenstrijdige beelden en gevoelens over zichzelf of een ander die niet in een coherent geheel kunnen worden geïntegreerd'. Er wordt reeds voldaan aan het criterium van het afweermechanisme splitsing indien een indi-

vidu zichzelf of een ander alleen als geheel 'goed' of juist geheel 'slecht' beschrijft. Bij deze operationalisatie is niet vereist dat de patiënt met de tegenstrijdigheid in zijn belevingswereld geconfronteerd moet worden om te onderzoeken of er alsnog integratie plaatsvindt. Daarbij kan de tegenstrijdigheid beperkt blijven tot gevoelens en hoeft de beschrijving van deel-beelden niet tevens motorische en ideationele elementen te omvatten. Op deze wijze voldoet iemand die tegengestelde fantasieën over zichzelf heeft reeds aan het criterium van de tegenstrijdigheid. In de studies (Perry & Cooper 1986, 1989) die met dit instrument zijn uitgevoerd, wordt over het interview opgemerkt dat het gaat om een psychodynamisch georiënteerd interview verricht door een ervaren clinicus. Niet duidelijk is hoe psychodynamisch dit interview eigenlijk is verlopen. Hierbij bestaan er vragen als:

- is de patiënt systematisch geconfronteerd met mogelijke conflicten;
- kan de patiënt zich cognitief bewust zijn of worden gemaakt van mogelijke tegenstrijdigheden in de beschrijving van zichzelf en/of anderen;
- is de mogelijkheid om alsnog tot integratie te komen systematisch onderzocht?

Zo zullen de meeste personen tegenstrijdige gevoelens of gedachten over zichzelf (kunnen) rapporteren die echter bij nadere confrontatie hiermee meestal geïntegreerd kunnen worden. Behalve dat het afweermechanisme splitsing onzes inziens onvoldoende is geoperationaliseerd, wordt verder ook niet beschreven hoe deze operationalisatie dient te worden toegepast tijdens het interview. Dit laatste aspect blijkt ook uit het feit dat Perry en Cooper (1989) naast een klinisch interview ook *life vignettes* gebruiken als gegevensbron. Deze vignettes bestaan uit descriptieve informatie betreffende de emotionele reacties en *coping* mechanismen van een patiënt ten aanzien van significante *life events*. Deze descriptieve informatie, verkregen aan de hand van een semi-gestructureerd interview, werd getranscribeerd en deze verslagen dienden als database. Duidelijk is dat op deze wijze splitsing niet als psychodynamisch mechanisme kan worden onderzocht.

Samengevat kunnen wij stellen dat bij eerdere onderzoeken naar het afweermechanisme splitsing de operationalisatie niet conform de beschrijving van Kernberg is en het in wezen geheel onduidelijk is of de bevindingen wel iets zeggen over dit afweermechanisme.

Mogelijk dat in de nabije toekomst meer onderzoek naar het afweermechanisme splitsing wordt gedaan doordat dit afweermechanisme een onderdeel is van de *Defensive Functioning Scale* (DFS) van de DSM-IV (American Psychiatric Association 1994). Deze DFS is een eerste poging om binnen het DSM-classificatiesysteem de door de patiënt gehanteerde afweermechanismen op een aparte as te kunnen vastleggen.

11.3 Het structurele interview als onderzoeksinstrument

De tot nu toe uitgevoerde betrouwbaarheidsstudies betreffende afweermechanismen hebben betrekking op data zoals video-opnamen, transcripten en life vignettes die nogal ver afstaan van de klinische praktijk (Skodol & Perry 1993). In de klinische praktijk gaat het vooral om de betrouwbaarheid van uitspraken van een diagnosticus over een patiënt op grond van klinische gegevens. Men verwijst bijvoorbeeld een patiënt naar een andere behandelaar met als diagnostische uitspraak dat de psychopathologie wordt gekenmerkt door het afweermechanisme splitsing. Om een dergelijk voor de klinische praktijk relevant type betrouwbaarheid te kunnen vaststellen, zal het afweermechanisme in een test-hertestopzet dienen te worden onderzocht in de setting van een klinisch interview. Een dergelijk interview dient erop gericht te zijn de afweerformatie, waaronder het afweermechanisme splitsing, tijdens het gesprek te actualiseren. Kernberg (1984, p. 7) geeft aan dat de verschillende persoonlijkheidsorganisaties niet van elkaar te onderscheiden zijn op symptoomniveau. Hij geeft verder aan dat ook een psychodynamisch georiënteerd interview te weinig gericht is op het identificeren van de afweerformatie. Voor het vaststellen van de persoonlijkheidsorganisatie, waaronder inbegrepen de dominante afweermechanismen, dient bij de te onderzoeken persoon een voldoende spanningsniveau te worden geactualiseerd.

Kernberg (1977, 1981, 1984) ontwikkelde, in samenwerking met S. Bauer, R. Blumenthal, A. Carr, E. Goldstein, H. Hunt, L. Pessar en M. Stone, een interview gericht op het vaststellen van de structurele karakteristieken waaronder de dominante afweermechanismen van de verschillende typen persoonlijkheidsorganisatie. Dit structurele interview actualiseert de afweerformatie en onderzoekt de realiteits-toetsing door het zich steeds weer richten op symptomen, conflicten of moeilijkheden zoals de patiënt die presenteert en in het bijzonder hoe deze zich voordoet in de hier-en-nu interactie met de interviewer. Juist dit gericht zijn op (mogelijke) uitingen van conflicten in de interactie verhoogt het spanningsniveau en actualiseert de afweermechanismen tijdens het interview.

Als we de mate van overeenstemming willen onderzoeken waarmee het afweermechanisme splitsing kan worden vastgesteld, dienen we een onderzoeksinstrument te hebben dat:

- 1 het afweermechanisme splitsing tijdens het gesprek kan actualiseren;
- 2 het actualiseren van dit afweermechanisme zo systematisch mogelijk gebeurt.

Deze twee criteria leiden tot de keuze van het structurele interview als onderzoeksinstrument. Zoals beschreven wordt hierbij, mits goed toegepast, voldoende spanning geïnduceerd om in principe aan het eer-

ste criterium te kunnen voldoen. Het tweede criterium zou idealiter een volledig gestandaardiseerd interview inhouden teneinde ervoor te zorgen dat de verschillende interviewers hun beoordeling stelen op dezelfde informatie. Door de noodzaak zich te richten op de actuele interactie tijdens het interview teneinde de afweermechanismen te actualiseren, zou een geheel gestructureerd interview op gespannen voet staan met het eerste criterium. Een gestructureerd interview geeft de geïnterviewde snel een gevoel van controle over de situatie. Hij weet wat van hem verwacht wordt, namelijk het inhoudelijk beantwoorden van de gestelde vragen. Hierdoor zal het spanningsniveau te gering zijn en kunnen conflicten te gemakkelijk uit de interactie worden gehouden. In wezen is dit de situatie bij het medisch georiënteerde klassieke psychiatrisch onderzoek. Aan het tweede criterium kan dus niet volledig voldaan worden; het structurele interview is een onderzoeksinstrument dat een compromis vormt tussen het eerste criterium en de mate van replicerbaarheid.

Nu we de keuze van het structurele interview als onderzoeksinstrument hebben beargumenteerd, zullen we eerst een nadere beschrijving van dit interview en de er aan ten grondslag liggende structurele diagnostiek geven. Hierbij volgen we hoofdzakelijk de uiteenzetting die we in een eerder stadium gaven (Derksen, Hummelen & Bouwens 1988). Deze publicatie berust deels op het werk van Derksen (1986) die het structurele interview binnen het Nederlandse taalgebied introduceerde.

11.4 Structurele diagnostiek en structurele criteria

Kernberg (1975, 1977, 1981, 1984) onderscheidt drie typen structurele organisaties: de neurotische, de borderline- en de psychotische persoonlijkheidsorganisatie. Elk individu kan in principe binnen één van deze categorieën geplaatst worden. De structurele diagnostiek is erop gericht deze dieptestructuren van de persoonlijkheid te beschrijven. Kernberg sluit voor wat betreft het begrip structurele organisatie aan bij Hartmann e.a. (1946) en Rapaport en Gill (1959) met betrekking tot de opvatting betreffende het Ego als een structuur bestaande uit configuraties die de functie hebben mentale processen te kanaliseren. Zo bestaan in het Ego verschillende configuraties als cognitieve functies en afweerconstellaties. Voor Kernberg vormen geïnternaliseerde objectrelaties tevens substructuren binnen het Ego. Volgens hem bepaalt de kwaliteit van de objectrelaties in belangrijke mate tot welk ontwikkelingsniveau zich de substructuren van afweermechanismen en cognitieve functies hebben ontwikkeld. Daarbij ziet hij de ontwikkeling in de organisatie van de substructuren van het Ego niet als een lineair, maar als een discontinu proces. Er zijn volgens zijn theorie diverse kwalitatief van elkaar ver-

schillende niveaus van organisatie van het Ego te onderscheiden. Elk niveau van organisatie – door Kernberg structurele organisatie genoemd –, wordt geconstitueerd door de dynamische integratie van het substructuren. Kernberg (1984) onderscheidt, zoals reeds gezegd, drie van dergelijke organisatieniveaus binnen het Ego. Een dergelijke organisatie heeft een mediërende functie gericht op stabilisatie tussen etiologische factoren enerzijds en gedragsmanifestaties anderzijds. Etiologische factoren, zoals genetische en ontwikkelingspsychologische factoren, reflecteren zich uiteindelijk in een niveau van structurele organisatie van het Ego. Deze organisatie vormt de matrix van waaruit de symptomen zich ontwikkelen. Het afweermechanisme splitsing is binnen Kernbergs theorie gerelateerd aan het niveau van functioneren van het Ego en maakt deel uit van twee van dergelijke organisaties: de borderline- en psychotische persoonlijkheidsorganisatie.

Binnen de structurele diagnostiek overheersen drie structurele karakteristieken die tezamen de neurotische, borderline- en psychotische organisatie differentiëren:

- 1 aanwezigheid versus afwezigheid van een stoornis in de realiteitstoetsing;
- 2 ontwikkelde versus primitieve afweermechanismen;
- 3 identiteitsintegratie versus identiteitsdiffusie.

Individueen met een neurotische persoonlijkheidsstructuur laten een geïntegreerde identiteit zien, in tegenstelling tot personen met een borderline- of psychotische structuur. Bij individuen met een neurotische persoonlijkheidsorganisatie is de afweerformatie gecentreerd rond verdringing en andere ontwikkelde afweermechanismen. Individueen met een borderline- of psychotische structuur hanteren vooral primitieve afweermechanismen, met als belangrijkste het afweermechanisme splitsing. De realiteitstoetsing blijft bij de neurotische en borderline-persoonlijkheidsorganisatie gehandhaafd, maar is gestoord bij de psychotische organisatie.

Tabel 11.1

	<i>Gestoorde realiteitstoetsing</i>	<i>Primitieve afweermechanismen</i>	<i>Identiteits- diffusie</i>
neurotische organisatie	-	-	-
borderline-organisatie	-	+	+
psychotische organisatie	+	+	+

+ = aanwezig, - = afwezig

11.4.1 Realiteitstoetsing

Een van de substructuren van het Ego omvat de functie van de realiteitstoetsing. Kernberg past bij dit structurele criterium de inzichten van Frosch (1964, 1970, 1983) toe die onder meer een onderscheid maakt in de volgende aspecten (zie ook Derksen 1986).

- 1 De relatie tot de realiteit. Dit betreft de mate waarin binnen de persoonlijkheid een differentiatie is bereikt tussen zelf en niet-zelf. Een stoornis in deze relatie treft met name de affectieve perceptie van de realiteit.
- 2 Het vermogen om de realiteit te toetsen. Dit betreft de capaciteit om realistisch de eigen affecten, gedragingen en gedachteninhouden, mede in termen van de vigerende sociale normen, te evalueren en eventueel te corrigeren. Hierbij staat de mogelijkheid centraal om onjuiste percepties omtrent de interne en externe realiteit te corrigeren op grond van observaties en cognitieve processen.

Iedereen heeft soms min of meer ernstige stoornissen in de relatie tot de realiteit; bij projectie schrijft men bijvoorbeeld (aanvankelijk) gevoelens toe aan een ander in plaats van deze binnen zichzelf te plaatsen. Bij het terugnemen van de projectie corrigeert men op grond van cognitieve processen de aanvankelijk affectief gepercipieerde realiteit. Het onderscheid tussen de relatie tot de realiteit en het vermogen om de realiteit te toetsen is ook bepalend om te beoordelen of er sprake is van een waan of hallucinatie. Indien een patiënt zegt een stem te horen die hem vertelt dat hij Jezus is, mag men niet zonder meer concluderen dat er sprake is van een hallucinatie. Men dient eerst de vraag te beantwoorden of de patiënt bezorgd is over dit fenomeen, met andere woorden: of het ego-dystoon is. Met bezorgd wordt bedoeld dat de patiënt zijn beleving kan ervaren als niet overeenkomstig de realiteit en er zich daarom zorgen over blijft maken. Hiermee verdwijnt niet de vooral affectief gekleurde perceptie; de patiënt hoort nog steeds de stem maar blijft vanuit de cognitieve functies twijfelen aan het realiteitskarakter.

Kernberg (1977, 1981, 1984) stelt klinisch een intacte realiteitstoetsing vast indien:

- 1 er in de actualiteit geen sprake is van wanen of hallucinaties;
- 2 er in het verleden wanen of hallucinaties zijn geweest maar de patiënt in de actualiteit in staat is deze realistisch te evalueren;
- 3 de diagnosticus tijdens het interview inadequate of bizarre affecten, gedachteninhouden, of gedragingen vaststelt, maar de patiënt empathie kan opbrengen voor de perceptie door de interviewer. Indien de patiënt begrip op kan brengen voor de evaluatie van zijn gedrag door de interviewer betekent dit dat hij een onderscheid kan maken tussen interne en externe realiteit. Een dergelijk begrip zal in de regel gepaard gaan met een verheldering door de patiënt van zijn gedrag. Een voorbeeld hiervan is de patiënt die tijdens een inter-

view met twee rijzwepen in zijn laars verschijnt waarna de interviewer hem confronteert met het opvallende hiervan. De patiënt reageert hier op door te zeggen dat hij zich deze verbazing wel kan voorstellen, maar dat het rondlopen met de zwepen hem een gevoel van macht en veiligheid geeft en hij het daarom blijft doen, ook al begrijpt hij dat andere mensen dit vreemd zullen vinden.

11.4.2 Afweermechanismen

Afweermechanismen beschermen het Ich tegen angsten die kunnen optreden als er een conflict bestaat tussen wensen en eisen afkomstig uit het Es, Über-Ich en de realiteit. Kernberg maakt een onderscheid tussen primitieve en ontwikkelde afweermechanismen. Bij primitieve afweermechanismen staat de splitsing van het Ego centraal. Bij ontwikkelde afweermechanismen is de splitsing overwonnen en staat het afweermechanisme verdringing centraal. Andere ontwikkelde afweermechanismen in combinatie met verdringing zijn onder meer: isolatie van het affect, reactievorming, rationalisatie en projectie. Afweermechanismen worden primitief genoemd omdat ze door het vroege en weinig autonome Ego worden gehanteerd. Ontwikkelde afweermechanismen verwijzen naar een ontwikkelingsniveau van het Ego waarbij het reeds in staat is conflicten buiten het bewustzijn te houden.

Onder primitieve afweermechanismen vallen de mechanismen splitsing, loochening, primitieve idealisatie, devaluatie en projectieve identificatie. Dit type afweermechanisme valt meer op in het contact dan de ontwikkelde mechanismen doordat de buitenwereld opvallender in de afweerconstellatie wordt betrokken. De diagnosticus voelt zich hierdoor vaak minder vrij en in een bepaalde rol gedrongen. Hij wordt bijvoorbeeld niet benaderd als een individu met allerlei eigenschappen en kwaliteiten, maar wordt gemaakt tot iemand die alwetend is of juist niets begrijpt waarbij hetgeen niet met dit beeld overeenstemt, wordt geloofchend. Als interviewer kan men de aanwezigheid van deze primitieve afweermechanismen bemerken doordat men bij zichzelf de neiging bespeurt bepaalde onderwerpen te vermijden.

Patiënten met een psychotische of borderline-persoonlijkheidsorganisatie zouden volgens Kernberg (1975) overheersend gebruik maken van primitieve afweermechanismen. Individuen met een neurotische persoonlijkheidsorganisatie daarentegen zouden deze volgens hem slechts zeer incidenteel gebruiken. Bij het structurele interview gaat het erom vast te stellen welke van de twee typen afweerformaties domineert.

11.4.3 Identiteit

Onder de Ego-identiteit verstaat Kernberg (1966, p. 242) de algehele organisatie van introjecten en identificaties onder invloed van de synthetische functie van het Ego. Hierbij sluit hij dicht aan bij Erikson

(1950, 1968), die beschrijft hoe het Ego erop gericht is een eenheid te vormen in de diverse zelfrepresentaties, waarbij deze eenheid zich reflecteert in het zelfconcept van de persoon. Het geïntegreerde zelfconcept en de eraan gerelateerde integratie van de objectrepresentaties vormen samen de Ego-identiteit. Een patiënt met een identiteitsdiffusie heeft een slecht geïntegreerd concept van zichzelf waardoor deze tegenstrijdige beelden over zichzelf presenteert en inconsistent gedrag vertoont. Ook beschrijvingen van anderen zijn tegenstrijdig of lijken karikaturaal. Klinisch-diagnostisch verstaat Kernberg (1984) onder de identiteitsdiffusie dat de interviewer zich geen geïntegreerd beeld kan vormen van en zich niet kan invoelen in het beeld dat de patiënt van zichzelf en/of van voor hem belangrijke anderen geeft.

Het tot stand gekomen zijn van de Ego-identiteit houdt in dat de organisatie van introjecten en identificaties heeft geleid tot een consolidatie van de Ego-structuren waardoor het zelfconcept een gevoel van continuïteit door de tijd heen inhoudt. Verder bestaat dan een consistent beeld van de 'wereld van objecten' en een gevoel van herkenning van het eigen patroon van interacties met deze objecten. De verankering van de eigen consistentie in interacties wordt versterkt door de perceptie dat anderen dit patroon herkennen.

Kernberg geeft aan dat het verschil tussen introjecten en identificaties enerzijds en de Ego-identiteit anderzijds eruit bestaat dat de eerste structuren zijn van het psychisch apparaat in zijn algemeenheid en de laatste alleen een structuur is van het Ego die tot stand is gekomen door de synthetische functies. Introjecten en identificaties kunnen zich bijvoorbeeld ook afspelen op andere terreinen dan het Ego, zoals het Ich en het Über-Ich.

Kernberg (1966) beschouwt de Ego-identiteit als dat deel van het Ego, dat zich bewust is van en controle heeft over de driftderivaten die het Ego ter beschikking staan. De Ego-identiteit is het hoogste organisatie-niveau van de objectrelaties. De objectrelaties worden na internalisatie voor een deel gedepersonifieerd (Jacobson 1964) en geïntegreerd in hogere Ik-functies, zoals het Ik-ideaal en karakter-constellaties. Tegelijkertijd worden de geïnternaliseerde objectrelaties georganiseerd in permanente object- en zelfbeelden. Indien een fixatie is opgetreden van vroege objectrelaties door het pathologisch persisteren van het afweermechanisme splitsing blijven er 'niet-gemetaboliseerde vroege introjecten bestaan' (Kernberg 1966, p. 243). Deze niet-gemetaboliseerde introjecten kunnen niet gedepersonifieerd en aldus niet geïntegreerd worden tot de vorming van hogere Ik-structuren en interfereren met de integratie van de object- en zelfbeelden.

Dit betekent onzes inziens dat bij het persisteren van het afweermechanisme splitsing per definitie een stoornis in de Ego-identiteit moet optreden. Anders gezegd: het is op theoretische gronden niet mogelijk dat bij een individu primitieve afweermechanismen domineren en er

geen identiteitsdiffusie zou zijn en mutatis mutandis bij een identiteitsdiffusie ontwikkelde afweermechanismen zouden domineren. Dit betekent dat de identiteitsintegratie als theoretisch concept niet de status heeft van structureel diagnostisch criterium. Dit blijkt ook uit het feit dat de drie verschillende persoonlijkheidsorganisaties van elkaar te differentiëren zijn zonder gebruik te maken van het al dan niet aanwezig zijn van identiteitsintegratie als criterium. Wij hebben het criterium identiteitsintegratie/-diffusie dan ook niet gebruikt bij ons onderzoek. Het klinisch-diagnostische begrip identiteitsdiffusie, zoals hierboven geformuleerd, kan in zekere mate wel zinvol zijn om bij een individu de aanwezigheid van het afweermechanisme splitsing op het spoor te komen. Met andere woorden: indien een gebrekkige identiteitsintegratie bestaat, dient men extra alert te zijn op het detecteren van het daaronder liggende mechanisme splitsing.

Wij zullen nu overgaan tot de beschrijving van de wijze waarop de structurele criteria worden geëvalueerd binnen het structurele interview.

11.5 Het structurele interview

Kernberg heeft het structurele interview in 1977 voor het eerst beschreven. De hierna volgende publicaties over dit onderwerp uit 1981 en 1984 zijn vrijwel letterlijk identiek aan de eerste beschrijving. We zullen als uitgangspunt bij onze beschrijving de versie uit 1984 nemen. Het structurele interview richt zich op de evaluatie van de structurele criteria: realiteitstoetsing, type afweerformatie en identiteitsintegratie zoals deze verschijnen in de hier-en-nu interactie met de interviewer. De interviewer is er steeds op gericht symptomen, conflicten, afweermechanismen en realiteitsverstoringen in de interactie met de patiënt te benaderen met de interventies verheldering, confrontatie en interpretatie. De interviewer tracht zijn interpretaties met name te baseren op overdrachtsreacties tijdens het interview.

Bij verheldering gaat het erom samen met de patiënt onduidelijkheden in het materiaal te exploreren. Hierbij wordt het materiaal niet ter discussie gesteld maar wordt getracht op cognitief niveau alle implicaties van het gepresenteerde in beeld te brengen. Op deze manier sluit de interviewer aan bij de mate waarin de patiënt zich bewust is van de betekenis van zijn ervaringen. Bij confrontatie als interventie wijst hij de patiënt op aspecten in het materiaal die inconsistenties vertonen en tracht hij de patiënt bijgevolg bewust te maken van de aanwezigheid van conflictueus materiaal. Hierbij kan hij soortgelijke conflicten op andere terreinen betrekken bij die welke in de actuele interactie worden bewerkt. Op deze wijze worden meerdere op descriptief niveau van elkaar verschillende symptomen in verband gebracht met

één onderliggend conflict. Bij een interpretatie wordt het bewuste materiaal gerelateerd aan veronderstelde onbewuste conflicten en afweermechanismen. Bij interpretatie van overdrachtsreacties worden de optredende gedragsmanifestaties in de actuele interactie gezien als onbewuste herhalingen van conflictueuze relaties van de patiënt met belangrijke anderen uit het verleden.

Zoals boven beschreven, zijn deze interventies erop gericht het spanningsniveau te verhogen en zodoende conflicten en de afweerconstellatie te actualiseren. Het gaat er echter zeker niet om bij de patiënt op een ongerichte wijze angst te induceren. Indien men dit zou doen, zal de patiënt in de regel reageren met het zich geheel afsluiten van de interviewer, zodat de onderliggende conflicten niet zichtbaar kunnen worden. Het gaat erom dat men met de patiënt een werkrelatie probeert te vormen, gericht op het zo goed mogelijk samen onderzoeken waaruit de problematiek van de patiënt bestaat en hoe deze hiermee omgaat. Dit betekent dat de interviewer een appel doet op het *observing ego* van de patiënt. De interviewer zal door tactvol optreden en het respecteren van de emotionele realiteit van de patiënt de werkrelatie trachten te versterken. Men tracht deze werkrelatie zo sterk mogelijk te maken omdat dit een voorwaarde is voor het kunnen opvoeren van het spanningsniveau met betrekking tot de conflicten, zonder dat het contact met de patiënt afbreekt. Hierdoor wordt het interview meestal ervaren als een moeilijk maar vruchtbaar gesprek waarin men meer over zichzelf te weten is gekomen.

Het interview bestaat, naast het steeds toepassen van de bovenbeschreven interventies, uit het evalueren van het materiaal aan de hand van een aantal kernvragen. Deze kernvragen zijn weer onder te brengen in een aantal fasen, respectievelijk betreffende:

- 1 symptoomverheldering;
- 2 onderzoek naar pathologische karaktertrekken, te weten:
  - integratie van zelfrepresentaties;
  - integratie van objectrepresentaties;
- 3 beëindiging van het interview.

11.5.1 Fase 1: symptoomverheldering

Het interview begint met het tegelijkertijd stellen van een aantal vragen. Als het interview, zoals bij ons onderzoek, wordt afgenomen in een klinische setting kunnen deze vragen als volgt worden geformuleerd: 'Zou u kunnen vertellen wat de aard is van uw probleem, waarvoor u hier bent opgenomen, wat u verwacht van de behandeling en hoever u in dit opzicht bent?' De interviewer kan door deze vragen een eerste indruk krijgen van de problematiek op descriptief niveau, het bewustzijn en inzicht van de patiënt in zijn problematiek en het realiteitsgehalte van de verwachtingen omtrent de behandeling. Door het gelijktijdig stellen van een aantal vragen onderzoekt men de capa-

citeit van de patiënt om meerdere vragen tegelijk te onthouden en te begrijpen. Zodoende krijgt men een indruk van de aandachtsfunctie, het geheugen en hieraan gerelateerde cognitieve functies. Indien de patiënt niet op alle vragen is ingegaan, stelt men aan de patiënt de volgende vraag: 'Heeft u het gevoel dat u op alle vragen bent ingegaan?' Indien een patiënt aangeeft niet meer alle gestelde vragen te weten, reageert de interviewer met de vraag of dit te maken heeft met de actuele situatie. Op een dergelijke wijze wordt het focus op de hier-en-nu interactie gericht.

De interviewer neemt in het begin van deze fase een 'afwachtende' houding aan, dat wil zeggen dat er slechts spaarzaam interventies worden gedaan, gericht op het aangeven dat de patiënt alle ruimte heeft materiaal over zichzelf te produceren. In deze fase kenmerkt het structurele interview zich door een psychoanalytisch georiënteerde opstelling bestaande uit het aanhouden van neutraliteit door de interviewer en het achterwege laten van het structureren van het materiaal. Door deze opstelling wordt de verwachting van de patiënt van een klassiek patroon van vraag en antwoord doorbroken en wordt het initiatief sterk aan de patiënt overgelaten. Hierdoor wordt deze beperkt in zijn mogelijkheid de controle over de interactie te vestigen. De patiënt blijft geruime tijd in het ongewisse hoe de interviewer inhoudelijk op zijn materiaal zal ingaan. Dit is één van de wijzen waarop een verhoging van het spanningsniveau bij de patiënt wordt geïnduceerd, waaraan ook reeds het tegelijkertijd stellen van meerdere vragen bijdraagt.

In deze beginfase krijgt de interviewer een beeld van de problematiek op descriptief niveau en kunnen in gedachten hypothesen worden gevormd over onderliggende conflicten. Deze hypothesen zullen pas in de tweede helft van de eerste fase bij de interactie worden betrokken. Vroegtijdige confrontaties en interpretaties hebben als risico dat de patiënt de productie van materiaal afbreekt. Zoals hierboven beschreven, zal men eerst een werkrelatie met de patiënt willen opbouwen, onder meer door zich aanvankelijk in het begin van de eerste fase te beperken tot het vragen om verheldering.

In de tweede helft van de eerste fase wordt ook nadrukkelijk het criterium realiteitstoetsing geëvalueerd. Indien men realiteitsverstoringen waarneemt, zal de interviewer eerst trachten deze verstoringen zo goed mogelijk in beeld te krijgen door vragen om verheldering. Als bijvoorbeeld een patiënt zegt weleens een stem te horen die hem vertelt dat hij Jezus is, zal men vragen gaan stellen zoals: 'Wie verzendt die boodschappen', 'Hoe worden deze verzonden', 'Kan zoiets ook andere mensen overkomen', et cetera. Anders gezegd: de interviewer voegt zich geheel in de 'psychotische realiteit' en onderzoekt hoe ver deze realiteit zich bij de patiënt uitstrekt. De ervaring leert dat hierdoor de patiënt veel uitgebreider zijn 'psychotische' realiteit naar voren gaat

brenge. Dit hangt samen met het feit dat door het invoegen van de interviewer de patiënt voor een deel de mogelijkheid wordt ontnomen zijn belevingen te toetsen aan de realiteitsperceptie van anderen. Dit is ook de reden dat men niet te snel de realiteitstoetsing moet onderzoeken, aangezien men de patiënt hierdoor juist weer de gelegenheid geeft zijn ervaringen cognitief te evalueren. Pas nadat de 'psychotische' belevingen zo duidelijk mogelijk zijn vastgesteld, bijvoorbeeld: 'Dus als ik u goed begrijp, heeft de stem die zegt dat u Jezus bent niet iets te maken met uw verbeelding maar wordt deze door een "macht" van buiten aan u doorgegeven', volgt de evaluatie van de realiteitstoetsing met de vraag: 'Hoe weet u zo zeker dat deze stem niet met uw verbeelding samenhangt?' Op deze wijze onderzoekt men in hoeverre de patiënt toch bezorgdheid vertoont over zijn belevingen en deze uiteindelijk herleidt als behorend tot de eigen binnenwereld.

Het is belangrijk niet te snel genoegen te nemen met het antwoord van de patiënt dat hij bezorgd is over zijn belevingen. De patiënt kan immers overtuigd zijn van de werkelijkheid van zijn ervaringen, maar zich schijnbaar toch conformeren aan het oordeel van de buitenwereld om te voorkomen dat hij zou worden afgewezen. Het kan in dit verband zinvol zijn om na te gaan welke consequenties een patiënt trekt uit zijn belevingen aangezien dit iets zegt over het werkelijkheidskarakter dat deze hieraan toeschrijft. Zo vertelde een patiënte ons dat zij in huis steeds dezelfde grijze rat zag die haar ook op straat achtervolgde. Bij nadere exploratie gaf zij aan dit gek te vinden van zichzelf; onze gedachten gingen daardoor uit naar een ernstige verstoring in de relatie met de realiteit doch een intacte realiteitstoetsing, totdat zij vertelde rattenvallen te hebben gekocht om in haar huis te plaatsen ter liquidering van deze rat. Hiermee gaf patiënte aan uiteindelijk toch overtuigd te zijn van haar waarnemingen.

In ons onderzoek stellen we aan het eind van de eerste fase tevens de vraag: 'Heeft u weleens visioenen of hoort u stemmen?' Op deze wijze wordt nog eens expliciet naar verstoringen van de realiteitstoetsing gevraagd. Onze ervaring is dat de patiënt op deze vraag soms een bevestigend antwoord geeft terwijl de interviewer uit het gepresenteerde materiaal in het geheel niet de indruk had gekregen dat er mogelijk psychotische symptomatologie aanwezig was. Onze indruk is dat in een dergelijke situatie het geïnduceerde hogere spanningsniveau de patiënt ertoe brengt realiteitsverstoringen niet meer uit de interactie te houden wanneer de interviewer er expliciet naar vraagt. Uiteraard blijft onverminderd de noodzaak aanwezig te onderzoeken in hoeverre de realiteitstoetsing bij deze realiteitsverstoringen uiteindelijk toch intact is.

Hoewel de realiteitstoetsing nadrukkelijk aan de orde komt in de eerste fase van het interview betekent dit niet dat later optredende realiteitsverstoringen niet geëvalueerd zouden kunnen worden. De

reden om de toetsing in de eerste fase te evalueren is dat men zo een indruk krijgt van de betrouwbaarheid van later door de patiënt gegeven informatie; ook kan men in een vroeg stadium het risico van (verdere) desintegratie inschatten en het interview zo nodig voortijdig afbreken.

Kernberg (1984, p. 19) geeft aan dat de reactie van een patiënt op een interpretatie van de primitieve afweermechanismen een diagnostisch criterium inhoudt met betrekking tot de realiteitstoetsing. Patiënten met een psychotische persoonlijkheidsorganisatie zouden op interpretaties reageren met een verslechtering van de realiteitstoetsing en een regressie in het direct functioneren. De borderline-persoonlijkheidsorganisatie zou op grond van de steviger Ik-grenzen de interpretaties kunnen integreren en dit leidt tot een directe verbetering van het functioneren. Onzes inziens is dit criterium op theoretische gronden noch op praktische gronden bruikbaar. Theoretisch kan men stellen dat elke confrontatie en interpretatie een verhoging van het angstniveau met zich meebrengt, waaraan altijd het risico van het reageren met regressie is verbonden, zowel bij de borderline- als bij de psychotische persoonlijkheidsorganisatie. Praktisch is het criterium niet bruikbaar omdat Kernberg niet aangeeft waar het beter of slechter functioneren concreet uit zou moeten blijken; het criterium is niet geoperationaliseerd. Is bijvoorbeeld een patiënt die stil valt nu slechter gaan functioneren of is het juist een uiting van het realiseren van de reikwijdte van zijn problematiek? Wij vinden dit diagnostisch criterium niet bruikbaar en hebben het daarom ook niet toegepast.

11.5.2 Fase 2: onderzoek naar pathologische karaktertrekken

In deze fase staat het onderzoek naar respectievelijk zelf- en objectrepresentaties centraal. Dit is met name voor ons onderzoek van belang omdat aan de hand van de zelfbeschrijving en de beschrijving van belangrijke anderen onderzocht wordt met welke mate van overeenstemming het afweermechanisme splitsing kan worden vastgesteld. Hierbij dient men wel te bedenken dat ook materiaal uit de eerste fase bij het onderzoek naar de pathologische karaktertrekken kan worden betrokken. We zullen later ingaan op de operationalisatie van het afweermechanisme splitsing. Op deze plaats zullen wij de opstelling van de interviewer bespreken bij het onderzoek naar de pathologische karaktertrekken.

Deze fase begint met de vraag: 'U heeft mij over uw probleem verteld; nu zou ik graag meer over uzelf willen horen als persoon. Kunt u zichzelf beschrijven, uw karakter, zodat ik een goed beeld van u als persoon kan krijgen?' De interviewer wacht hierna de reactie van de patiënt af. Wanneer de patiënt niet meer verder komt in zijn beschrijving moedigt de interviewer de patiënt aan de beschrijving van zichzelf uit te breiden en merkt daarbij op dat de patiënt hierbij ook de ter-

reinen kan betrekken van studie en/of werk, familie, sociale activiteiten, seksualiteit, culturele en politieke belangstelling en vrijetijdsbesteding. Hierbij is het niet noodzakelijk dat de patiënt zichzelf op al deze terreinen dient te beschrijven, maar het maakt wel duidelijk dat de gevraagde zelfbeschrijving zodanig uitgebreid dient te zijn dat de interviewer zich een goed beeld van hem kan vormen. Nadat de patiënt zichzelf op deze wijze heeft beschreven, zal de interviewer hem vragen op relevante terreinen de beschrijving aan te vullen met hoe deze zichzelf hierbij voelt. Met andere woorden: de interviewer schenkt expliciet aandacht aan de affectieve betekenis van de diverse elementen van de zelfbeschrijving. Al naar gelang de uitgebreidheid van de beschrijving kan de interviewer nog als aanvullende vraag stellen: 'Kunt u mij vertellen hoe u denkt dat anderen u zien?' Indien de interviewer zich nog geen beeld heeft kunnen vormen van de kwaliteit van de objectrelaties kan de vraag: 'Kunt u nog wat meer vertellen over hoe u met anderen omgaat?' worden gesteld.

De kwaliteit van de objectrelaties – volgens Kernberg een onderdeel van de identiteitsintegratie –, gaat men na door de stabiliteit van de relaties te onderzoeken. Hierbij kan men onderzoeken of gratificaties in de relatie makkelijk leiden tot geïdealiseerde afhankelijkheidsrelaties die omslaan in het tegendeel als er frustraties en conflicten optreden. Verder onderzoekt men of de objectrelaties worden gekenmerkt door kwaliteiten als warmte, empathie, betrokkenheid en tact of dat deze vooral worden gekenmerkt door karikaturale en vlakke of chaotische gevoelens. In ons onderzoek zijn deze aspecten van de objectrelaties, zoals bovenstaand reeds genoemd, alleen gebruikt als indicatoren voor de onderzoeker om extra attent te zijn op de aanwezigheid van het afweermechanisme splitsing.

De interviewer probeert vervolgens inconsistenties in de zelfbeschrijving te identificeren en zal met vragen om verheldering trachten na te gaan of er sprake is van conflicten; deze zullen verder bewerkt worden door middel van confrontaties en interpretaties. Bij de bewerking van de conflicten zal de interviewer steeds trachten het dominante afweermechanisme te identificeren.

De interviewer beziet of de inconsistenties te ordenen zijn tot tegenstrijdigheden en tracht zich een beeld te vormen van de aan de tegenstrijdigheid ten grondslag liggende objectrelaties. Hij zal trachten deze objectrelaties verder te actualiseren door zo mogelijk een relatie te leggen met vastgestelde overdrachtsreacties, zoals die tijdens het interview in de interactie zichtbaar zijn geworden. Nadat op deze wijze afzonderlijke elementen van de tegenstrijdigheid in de zelfbeschrijving zijn verhelderd, confronteert men de patiënt met de tegenstrijdigheid tussen deze elementen. Vervolgens vraagt men hoe de patiënt ten opzichte van deze tegenstrijdigheid staat. Men beziet daarna in hoeverre de patiënt alsnog tot een integratie komt ten aanzien van de tegenstrijdige aspecten.

Nadat de integratie van de zelfrepresentaties is onderzocht, stelt de interviewer de vraag wie op dit moment de twee belangrijkste mensen zijn in het leven van de patiënt en vervolgt met: 'Kunt u deze beschrijven op zo'n manier dat ik me van elk een duidelijk beeld kan vormen?' Hierna wordt op dezelfde manier als beschreven bij het onderzoek naar de zelfrepresentaties ingegaan op de afzonderlijke elementen van een beschrijving. Na de vraag om verheldering worden zo mogelijk inconsistenties in de beschrijving van een ander vastgesteld en conflicten benaderd met confrontaties en interpretaties. De interviewer onderzoekt de affectieve beleving van de onderdelen van de beschrijving door te vragen naar het gevoel dat de patiënt heeft over de gepresenteerde eigenschappen van de ander. Nu kan het zijn dat een persoon die als inconsistent in zijn gedrag wordt beschreven dit gedrag in de realiteit daadwerkelijk vertoont. Het essentiële is echter niet hoe het gedrag in de werkelijkheid is, maar welke voorstelling de patiënt van de ander heeft, oftewel hoe dit gedrag in de objectrepresentatie wordt geïntegreerd. Een voorbeeld van een objectrepresentatie waarbij het afweermechanisme splitsing actief is, is het volgende. Een patiënte beschrijft hoe haar vader – die haar jarenlang seksueel heeft misbruikt – als enige aandacht en zorg voor haar had zodat zij hem daardoor erg waardeert. De interviewer confronteert de patiënte vervolgens met het gegeven dat haar beschrijving van haar vader sterk positieve elementen bevat terwijl er nogal wat is voorgevallen tussen hen beiden. Zij reageert hierop met het schetsen van een beeld van haar vader waarin hij als een tiran naar voren komt die de meest afschuwelijke perversiteiten met haar heeft bedreven. Als de interviewer de patiënte confronteert met deze geheel tegengestelde eigenschappen van haar vader die zij respectievelijk waardeert en verafschuwt en haar vraagt hoe deze tegenstrijdigheden met elkaar te rijmen zijn, antwoordt zij dat het misschien voor de onderzoeker vreemd klinkt, maar dat zij het ook niet weet hoe dit kan. De in dit voorbeeld beschreven vader kan dit tegengestelde gedrag hebben vertoond. De patiënte heeft dit gedrag echter niet geïntegreerd tot een ambivalent beeld van haar vader als iemand met goede en slechte eigenschappen, waarbij zij in haar waardering voor hem onzeker is.

Men laat de patiënt bij voorkeur personen beschrijven met wie hij in de actualiteit een emotioneel betekenisvolle relatie heeft teneinde de mogelijkheid te vergroten om tijdens het structurele interview pathologische objectrelaties te actualiseren. Meestal betreft het daarom één van de ouders en de partner.

11.5.3 Fase 3: beëindiging interview

Bij de derde fase van het interview wordt de vraag gesteld: 'Zijn er nog dingen die ik u niet gevraagd heb maar die u wel van belang vindt om te vertellen?' Hiermee krijgt de patiënt de gelegenheid enige controle

over het gesprek te krijgen. De interviewer zal in de regel het gegeven materiaal niet meer psychodynamisch bewerken maar er op realiteitsniveau op ingaan. Hierdoor wordt het regressieniveau weer beperkt en de integratie versterkt waardoor de patiënt emotioneel niet 'open ligt' bij het afsluiten van het interview.

11.6 Kritiek op de structurele diagnostiek en het structurele interview

Nu wij de structurele diagnostiek en het structurele interview hebben besproken, willen wij ingaan op de kritiek die hierop is geleverd. Calef en Weinshel (1979) wijzen op het relatief ontbreken van een kritische evaluatie van Kernbergs ideeën binnen de literatuur tot dan toe. Dit gebrek aan kritiek staat in scherp contrast met de enorme invloed die Kernbergs borderline-concept binnen de psychoanalytische wereld heeft gekregen. Calef en Weinshel (1979) vinden dat zijn invloed niet louter verklaard kan worden uit zijn theoretische bijdrage aan het psychoanalytisch gedachtegoed en spreken van een sociologisch fenomeen dat op veel manieren lijkt op een cultus binnen de wetenschappelijke gemeenschap.

Ze zijn verder kritisch over de gedachte van Kernberg dat de borderline-persoonlijkeitsorganisatie een goed af te grenzen entiteit is. Hoewel Kernberg aangeeft dat de uiteindelijke diagnose borderline-stoornis dient te berusten op een structurele analyse van het Ego en niet op descriptieve symptomen, geeft hij een uitgebreide lijst descriptieve symptomatologie waarbij de aanwezigheid van twee en in het bijzonder drie symptomen sterk wijzen op de mogelijkheid van een borderline-stoornis. Kernberg (1975, pp. 8-21) noemt dan onder meer de symptomen angst, fobicën, dwangsymptomen, conversiesymptomen, dissociatieve reacties, hypochondrie, paranoïde trekken, seksuele stoornissen met perverse trekken, impulsdoorbraken zoals alcoholisme, drugsverslaving, sommige vormen van psychogene obesitas en kleptomanie. Daarnaast noemt hij nog de aanwezigheid van hysterische, infantiele, narcistische persoonlijkheidstrekken en een depressief/masochistische karakterstructuur als aanwijzingen voor een onderliggende borderline-persoonlijkeitsorganisatie. Calef en Weinshel vinden deze lijst van *presumptive diagnostic signs* erg uitgebreid en geven aan dat welhaast elke patiënt aan twee of drie van deze criteria voldoet; het onderscheidend vermogen is derhalve bijzonder beperkt.

Verder zijn Calef en Weinshel sceptisch over de door Kernberg aangegeven mogelijkheid door middel van wat in 1975 nog een structurele analyse en later het structurele interview heet, de diagnose borderline-persoonlijkeitsorganisatie in principe in het eerste of tweede interview te kunnen stellen. Zij vragen zich af of een dergelijk inter-

view betrouwbaar uit te voeren is. Dit sluit aan bij het onderwerp van ons onderzoek waarbij de tussenbeoordelaarsovereenstemming van het vaststellen van het mechanisme splitsing in de context van het structurele interview centraal staat. Het lijkt echter ook dat Calef en Weinshel de validiteit van zo'n structurele analyse in twijfel trekken. Zij geven aan dat belangrijke data van een patiënt pas in de loop van een therapie naar voren komen onder invloed van het therapeutisch werk. Deze data zijn dus nog niet in het eerste of tweede interview beschikbaar. Kernbergs replek op deze kritiek zou misschien luiden dat het met name gaat om het type afweerconstellatie en het criterium realiteitstoetsing en dat deze relatief los staan van een therapeutisch proces. Toch lijkt het onzes inziens dat Calef en Weinshel wel een belangrijk punt van kritiek raken als zij aangeven dat het meestal volstrekt onduidelijk is aan welke context Kernberg zijn klinische vignetten heeft ontleend. Komen deze – meestal zeer beknopt beschreven – vignetten uit het eerste deel, het midden of het eind van een psychotherapie of misschien uit een psychoanalyse? In dit verband is het belangrijk op te merken dat Kernberg veel gewicht toekent aan de manifestaties van de overdrachtsreacties in het diagnostisch proces. De manifestaties van deze reacties houden onzes inziens toch ook verband met de duur van een therapeutische relatie. Hoewel niet expliciet aangegeven, lijken de klinische vignetten in Kernbergs fundamentele artikel uit 1966, betreffende de overdrachtsrelaties van een borderlinepatiënt, niet te berusten op een eerste of tweede contact, maar op het verdere verloop van een therapie. Kernberg (1966, p. 237) zegt hierover alleen het volgende:

'(...) and early, conflict-laden object relationships are activated prematurely in the transference in connection with ego states that are split off from each other.'

Deze voortijdige ontwikkeling van de overdracht staat hier in contrast met de geleidelijke ontwikkeling bij neurotische patiënten. Anders gezegd: de overdracht van de borderline-patiënt komt abrupt op, wat echter nog niet wil zeggen dat hiervoor niet een langer durende relatie dient te bestaan dan één of twee gesprekken.

Calef en Weinshel gaan ook in op Kernbergs punt dat interpretaties van primitieve afweermechanismen bij de borderline-patiënt tot een direct verbeteren van de sociale adaptatie en bij een psychotische persoonlijkheidsorganisatie tot verdere regressie in het functioneren leiden. Ze trekken het vermogen in twijfel een dergelijke voorspelling te doen op basis van de reactie op een interpretatie. Ze geven aan dat meestal niet duidelijk is wat een patiënt oppakt van een interpretatie. Om de reactie van een patiënt te kunnen beoordelen is meestal de evaluatie nodig van een langer durend deel van een therapie. We beschre-

ven reeds bij het structurele interview dat het effect betreffende het doen van een interpretatie op theoretische noch op praktische gronden bruikbaar is als diagnostisch criterium.

Fundamentele kritiek leveren Calef en Weinshel op Kernbergs betoog dat de drie typen persoonlijkheidsorganisaties voor wat betreft de Ego-structuur geen continuüm vormen maar kwalitatief van elkaar zijn afgegrensd. Zo vormt het criterium realiteitstoetsing het onderscheid tussen een psychotische en borderline-organisatie. Zij beschrijven hoe Kernberg in zijn werk steeds weer uitzonderingen moet maken op dit criterium teneinde zijn theoretische indeling klinisch geen geweld aan te doen. Calef en Weinshel (1979, p. 227) wijzen erop dat Kernbergs borderline-concept uitgaat van 'een belangrijke groep psychopathologische constellaties die alle berusten op een *specifieke en stabiele* Ego-structuur'. Met de woorden specifiek en stabiel wordt een goed te onderscheiden psychologische structuur aangeduid, die door middel van accuraat diagnostisch onderzoek (het structurele interview) kan worden vastgesteld. Deze aanname van een specifieke pathologische Ego-structuur die afgegrensd kan worden van andere (neurotische en psychotische) persoonlijkheidsorganisaties leidt ertoe dat psychopathologische condities die een overlap vormen tussen de verschillende persoonlijkheidsorganisaties geforceerd in één, en wel met name de borderline-structuur, moeten worden ingepast. Hierdoor wordt het borderline-concept steeds meer uitgebreid en minder specifiek. Een voorbeeld hiervan is het criterium realiteitstoetsing dat door Kernberg bij borderline-patiënten als intact wordt aangenomen. Op diverse plaatsen in zijn werk geeft hij hier uitzonderingen op. Het geforceerd indelen van psychopathologie om het concept van de drie te onderscheiden persoonlijkheidsstructuren te kunnen handhaven en het daarna weer moeten nuanceren van deze indeling om de klinische praktijk geen geweld aan te doen, is een hoofdoorzaak van veel onduidelijkheid in zijn werk. Calef en Weinshel zien Kernbergs streven om alles in te delen in scherp afgegrensde diagnostische categorieën als een soort terugval op het Kraepeliaanse denken contrair aan het actuele besef dat psychische processen zich afspelen binnen een continuüm. Zo schrijft Kernberg over de *borderline personality organization* (1975, p. 4):

'These patients usually maintain their capacity for reality testing, *except* under these special circumstances – severe stress, regression induced by alcohol or drugs, and a transference psychosis.' (Cursivering door Calef en Weinshel)

De vraag is of deze uitzonderingen niet passen bij de gedachte dat elke persoonlijkheidsorganisatie in principe kwetsbaar is voor verlies van realiteitstoetsing; deze kwetsbaarheid neemt toe naarmate men dichter

bij de psychotische structuur komt. Calef en Weinshel citeren in dit verband nog meer van Kernbergs uitspraken omtrent de realiteitstoetsing bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie. Zo schrijft Kernberg (1975, p. 36) over de kenmerken van de borderline personality organization het volgende:

'Sufficient delimitation between self and objects (stability of ego boundaries) is maintained to permit a practical, immediate adaptation to the demands of reality, *but* deeper internalization of the demands of reality, especially social reality, is made impossible by the interference of these non-integrated self and object images with superego integration.' (Cursivering door Calef en Weinshel)

De essentie van dit citaat is dat Kernberg eerst een duidelijke uitspraak lijkt te doen ('realiteitstoetsing is intact') om direct daarna dit af te zwakken. Kernberg presenteert tegelijkertijd nog een bredere betekenis van het woord realiteitstoetsing waarbij hij het aspect van de sociale realiteit betreft. Wanneer de interviewer inadequate affecten of gedragingen waarneemt, dient de patiënt bij een intacte realiteitstoetsing in staat te zijn empathie te kunnen opbrengen voor de perceptie door de interviewer van deze affecten of gedragingen. De zaak wordt helemaal ondoorzichtig met Kernbergs opmerking dat de realiteitstoetsing in strikte zin niet een belangrijke prognostische factor is. Kernberg (1975, p. 136) stelt het volgende:

'The frequency and intensity of temporary loss of reality testing are not, in themselves, important prognostic indicators.'

Hiermee geeft Kernberg aan dat het essentiële criterium dat de psychotische van de borderline-organisatie differentieert geen consequenties zou hebben voor de prognose. De vraag die hierbij opkomt, is waarom een onderscheid tussen psychotische en borderline-organisatie dan nog nodig is. Het verlies van realiteitstoetsing blijft bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie beperkt tot tijdelijke perioden en is reversibel en responsief op adequate interventies, aldus Kernberg. Calef en Weinshel geven aan dat dit impliciet betekent dat de psychotische stoornis zou worden gekenmerkt door een permanent irreversibel en therapieresistent verlies van realiteitstoetsing. Dit is uiteraard niet conform de klinische realiteit.

Calef en Weinshel wijzen ook op een theoretisch probleem bij Kernberg met betrekking tot het mechanisme projectieve identificatie in relatie tot de realiteitstoetsing. Projectieve identificatie treedt op door een combinatie van een overmaat aan negatieve introjecten en een algemene Ik-zwakte, waardoor de Ik-grenzen vervagen. Tegelijkertijd draagt de projectieve identificatie op haar beurt weer bij tot de desta-

bilisering van de Ik-grenzen en kan hierdoor onder andere leiden tot het ontstaan van een overdrachtspsychose. Wanneer de overmaat aan agressieve introjecten, zoals Kernberg stelt, het kenmerk is van de borderline-persoonlijkheidsorganisatie, moet dit gepaard gaan met een massaal gebruik van het mechanisme projectieve identificatie en bijgevolg de realiteitstoetsing steeds verder ondermijnen. Deze consequentie staat op gespannen voet met Kernbergs uitgangspunt dat de borderline-persoonlijkheidsorganisatie 'in principe' een intacte realiteitstoetsing heeft.

Reich en Frances (1984) geven in hun kritiek op het structurele interview aan dat het toestandsbeeld van een patiënt de beoordeling van de persoonlijkheidsstructuur in één gesprek kan beïnvloeden. Verder noemen zij het feit dat de interventies door de interviewer sterk bepaald worden door de overdrachtreacties van de patiënt waardoor de betrouwbaarheid van de beoordeling afneemt.

Kramer (1988) geeft aan dat Kernbergs theorie nauwelijks empirisch is onderbouwd. Kernberg geeft op veel plaatsen op een algemene wijze aan dat zijn theorie betreffende de borderline-persoonlijkheidsorganisatie gebaseerd is op de resultaten van het *Menninger foundation's psychotherapy research project* (Kernberg e.a. 1972). Bij nader inzien blijkt nauwelijks een specifieke relatie te bestaan tussen de bevindingen van deze studie en Kernbergs hypothese betreffende de borderline-persoonlijkheidsorganisatie. Ook bekritiseert Kramer Kernbergs gebruik van klinische vignettes bij het ondersteunen van zijn beweringen. Deze vignettes zijn zeer beknopt en nadere gegevens, zoals betreffende de voorgeschiedenis en het beloop van de gehele behandeling, ontbreken vrijwel altijd. Hierdoor kunnen de beweringen van Kernberg niet getoetst worden aan zijn klinisch materiaal. Eigen langdurige klinische ervaring heeft Kramer tot de conclusie gebracht dat Kernbergs borderline-concept niet bestaat als een afgegrensde psychopathologische entiteit. Voor Kramer vormt psychopathologie een continuüm en hij spreekt dan ook over ernstige karakterpathologie in plaats van borderline-persoonlijkheidsorganisatie om het kwantitatieve aspect met betrekking tot de psychopathologie te benadrukken. Zowel patiënten met een ernstige karakterpathologie als neurotische patiënten hanteren naast ontwikkelde ook primitieve afweermechanismen.

Een ander aspect betreft de constructvaliditeit van de aan het structurele interview ten grondslag liggende diagnostiek (zie ook Derksen, Hummelen & Bouwens 1988). Volgens deze diagnostiek zijn er vaste relaties tussen de diverse structurele criteria. Een gestoorde realiteitstoetsing zal gepaard dienen te gaan met primitieve afweermechanismen. Bij het domineren van ontwikkelde afweermechanismen zal de realiteitstoetsing in tact dienen te zijn. In de praktijk komt men echter patiënten tegen bij wie deze samenhang tussen de structurele criteria

ontbreekt. Zo troffen wij bij een patiënt met een monosymptomatische waan geen primitieve afweermechanismen aan. Men zou hier tegenin kunnen brengen dat een dergelijke patiënt erin geslaagd is een goede adaptatie te bereiken maar dat bij voldoende belasting de primitieve afweer alsnog aan de oppervlakte zou zijn getreden. Het probleem dat hierbij aan het licht komt, betreft de vraag wanneer de mogelijke aanwezigheid van conflicten voldoende is onderzocht. Kernberg geeft hierover weinig duidelijkheid; hij merkt alleen op dat men steeds moet doorgaan met het bewerken van mogelijke conflicten totdat het materiaal zodanig helder is dat het structurele criterium kan worden geëvalueerd. De vraag blijft uiteraard hoe lang men moet doorgaan als een criterium onhelder te evalueren is door de aard van het materiaal. Kernberg (1981) geeft alleen aan dat het structurele interview in de regel zo'n anderhalf tot twee uur duurt. Deze tijdsduur hangt echter ook weer erg af van de individuele kenmerken van de patiënt. Het argument dat bij een inconsistente samenhang van de structurele criteria conflictueus materiaal niet voldoende is geactualiseerd, is ook niet falsifieerbaar. Derksen (1986) oppert de mogelijkheid dat een dergelijke inconsistente samenhang zou kunnen berusten op organisch bepaalde beelden waarbij de fundamentele persoonlijkheidsstructuur deels intact blijft. Kernberg onderkent overigens voor een deel het probleem ten aanzien van de constructvaliditeit van de structurele diagnostiek bij de groep patiënten die in het verleden langdurig psychotisch zijn geweest, maar tijdens een remissie onderzocht worden met het structurele interview en een borderline- of neurotische persoonlijkheidsorganisatie presenteren. Volgens Kernberg (1984) is dan sprake van wat hij benoemt als *sealing over* en is de psychotische structuur in de diepte desalniettemin nog steeds aanwezig. Met deze uitspraak relativeert Kernberg de sensitiviteit van het structurele interview.

Bovenstaande kritiek op de structurele diagnostiek en het structurele interview is fundamenteel van aard. Alle structurele criteria zijn onderhevig aan kritiek: een gestoorde realiteitstoetsing blijkt zich niet altijd te beperken tot de psychotische persoonlijkheidsorganisatie, primitieve afweermechanismen zouden ook voorkomen bij neurotische stoornissen en identiteitsdiffusie is geen structureel criterium maar een gevolg van het afweermechanisme splitsing. Het criterium realiteitstoetsing is verder gecompliceerd doordat Kernberg er ook onder verstaat dat het individu empathie kan opbrengen voor de criteria van de sociale realiteit. Ter sprake komt de tendens van Kernberg om scherpe onderscheidingen te willen aanbrengen ten aanzien van psychische processen, terwijl de klinische praktijk meer lijkt aan te geven dat men deze processen beter als continuüm kan opvatten. Er wordt verder gewezen op het vrijwel ontbreken van een empirische onderbouwing van Kernbergs uitgangspunt dat bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie sprake zou zijn van een afgegrensde en specifieke

psychische constellatie, waarbij vervolgens dan ook een specifieke therapeutische benadering vereist zou zijn. De vraag is gerezen of deze structurele criteria wel in één gesprek, het structurele interview, kunnen worden vastgesteld of dat hier een langduriger contact voor nodig is. Verder is de vraag besproken wanneer de interviewer het materiaal voldoende bewerkt zou hebben om de structurele criteria te kunnen evalueren.

Bij al deze kritiek merken wij op dat ons onderzoek zich beperkt tot de tussenbeoordelaarsovereenstemming ten aanzien van het beoordelen van het afweermechanisme splitsing en niet een onderzoek beoogt te zijn dat de gehele structurele diagnostiek omvat. Bij ons onderzoek maken we gebruik van het structurele interview omdat dit volgens Kernberg de primitieve afweer, waaronder splitsing, manifest zou kunnen maken. Door het toepassen van het structurele interview zijn wij in de gelegenheid het criterium realiteitstoetsing en de andere afweermechanismen in ons onderzoek te betrekken. Aangezien wij deze criteria niet verder geoperationaliseerd hebben en ons beperkt hebben tot de beschrijving zoals Kernberg (1984) die in deze geeft, zullen onze bevindingen aangaande deze criteria slechts een tentatief karakter kunnen hebben.

Wij zullen nu verder enkele patiëntgebonden problemen met de afname van het structurele interview bespreken en daarna de operationalisatie van het afweermechanisme splitsing nader omschrijven.

11.7 Patiëntgebonden problemen bij het structurele interview

- *Psychofarmaca*

Het detecteren van het type afweerformatie bij een patiënt kan worden bemoeilijkt wanneer deze psychofarmaca gebruikt. Meestal beogen deze psychofarmaca het angstniveau te verminderen. Hierdoor neemt de noodzaak voor de patiënt zijn afweerformatie te actualiseren af en wordt het bijgevolg moeilijker deze tijdens het structurele interview te onderzoeken. Dit geldt gezien de angstreducerende werking vooral voor neuroleptica en benzodiazepines en minder voor antidepressiva.

- *Intelligentie*

Bij de vraag naar een zelfbeschrijving en een beschrijving van belangrijke anderen doet men een beroep op het vermogen van de patiënt gedragingen te abstraheren tot karakteromschrijvingen. Bij een lage intelligentie blijven deze beschrijvingen soms beperkt tot het noemen van enkele concrete activiteiten. Dit betekent dat de patiënt over een normale begaafdheid dient te beschikken om een structureel interview adequaat af te kunnen nemen.

- *Aandacht en concentratie*

Om een structureel interview af te kunnen nemen dient de patiënt uiteraard het onderwerp van gesprek te kunnen vasthouden. Dit betekent dat gedesorïenteerde patiënten, maar ook diep depressieve patiënten, niet adequaat geïnterviewd kunnen worden.

Wij zullen verder bij de uitvoering van ons onderzoek op grond van deze problemen exclusie-criteria formuleren.

11.8 Operationalisatie van het afweermechanisme splitsing

In onze studie onderzoeken we het optreden van het afweermechanisme splitsing aan de hand van de vraag naar de integratie van de zelfrepresentaties en objectrepresentaties van twee belangrijke anderen. Informatie uit de eerste fase van het structurele interview is zeker te betrekken bij het onderzoek naar de pathologische karaktertrekken, maar de vraag of er sprake is van splitsing van zelfrepresentaties en objectrepresentaties wordt pas beantwoord op grond van de reactie van de patiënt op de vragen uit de tweede fase. De opstelling van de interviewer en de formulering van deze vragen zijn hierboven reeds beschreven. Wij zullen ons nu bezighouden met de vraag aan welke criteria het gegeven materiaal moet voldoen alvorens de onderzoeker kan besluiten tot de aanwezigheid van het afweermechanisme splitsing.

Uitgaande van het concept splitsing als afweermechanisme kan men van splitsing spreken als aan alle volgende criteria is voldaan.

- 1 In de beschrijving van zichzelf (zelfrepresentatie) of van een ander (objectrepresentatie) zijn deel-representaties van tegengestelde affectieve kwaliteit aanwezig. Hieronder wordt verstaan het tegelijkertijd aanwezig zijn van zowel een deel-representatie met een bevredigend/positief beleefd (lustgevend) affect, als van een deel-representatie met een onbevredigend/negatief beleefd (onlustgevend) affect.
- 2 Elke deel-representatie omvat een ideationele, affectieve en motorische component die alle tegelijkertijd bewust van of in het verleden tegelijkertijd toegang hebben gehad tot het bewustzijn.
- 3 De deel-zelfrepresentaties beschouwt de patiënt als behorend tot de eigen persoon (ego-syntoon).
- 4 De patiënt kan zich cognitief bewust zijn of, door confrontaties gegeven door de interviewer, bewust worden gemaakt van de tegenstrijdigheid van de deel-representaties.
- 5 Aan het cognitief bewust zijn (criterium 4) wordt geen emotionele betekenis verbonden. De tegengestelde affecten worden, ook bij vragen om verheldering door de interviewer, niet op belevingsniveau met elkaar in verbinding gebracht.

11.8.1 Vaststellen van splitsing bij de zelfrepresentatie

- *Ad 1*

Pas nadat de gehele zelfbeschrijving zo volledig mogelijk door de patiënt is uitgewerkt, zal de interviewer verder ingaan op enkele aspecten die in de zelfbeschrijving naar voren zijn gekomen en waarvan hij denkt dat hier sprake is van deel-representaties met tegengestelde affectieve kwaliteit. De interviewer onderzoekt expliciet de affectieve kwaliteit van een deel-representatie door te vragen hoe de patiënt deze eigenschap ervaart. Als iemand zichzelf bijvoorbeeld als lui beschrijft, zal men de vraag stellen: 'Hoe vindt u het dat u zichzelf als lui beschrijft?' In het geval van een negatief affectieve kwaliteit zal de patiënt bijvoorbeeld antwoorden dat hij deze eigenschap slecht vindt. In het geval van een positieve of indifferente affectieve kwaliteit zal de patiënt bijvoorbeeld zeggen: 'Ik vind het wel goed als de mens af en toe kan luieren.' De interviewer kan ook een ordening qua affect-beleving in de zelfbeschrijving trachten aan te brengen door aan de patiënt te vragen welke van de beschreven eigenschappen hij als positief beschouwt; nadat de interviewer het antwoord van de patiënt nader heeft onderzocht, kan hij vervolgens vragen welke aspecten hij van zichzelf als negatief beschouwt.

- *Ad 2*

Elke deel-representatie dient naast een affectieve component – die reeds is beschreven onder ad 1 – ook tegelijkertijd een ideationele component te omvatten. Hieronder verstaan we een bijpassend gedachtenpatroon. Bovendien dient een deel-representatie een motorische component te bevatten, die eruit bestaat dat de patiënt zich ook handelend overeenkomstig affect en gedachten heeft opgesteld. Al deze componenten dienen tegelijkertijd bewust te zijn of in het verleden tegelijkertijd toegang tot het bewustzijn te hebben gehad. Met dit laatste bedoelen we dat aan dit criterium ook wordt voldaan als de patiënt zichzelf beschrijft op een manier die in het verleden voor hem actueel was, maar nu schijnbaar niet meer het geval is. Indien de patiënt een eigenschap beschrijft die alleen in het verleden actueel was, bestaat de vraag of hier sprake is van een normale ontwikkelingsgroei of van het actief zijn van het afweermechanisme splitsing. Indien sprake is van ontwikkelingsgroei dient de patiënt in staat te zijn aan het verdwijnen van deze eigenschap een betekenisvolle verklaring te geven. Indien de beschrijving op splitsing berust, wordt niet duidelijk welke ontwikkeling ervoor gezorgd heeft dat deze eigenschap niet meer actueel zou zijn. Dit aspect wordt expliciet getoetst bij criterium 5.

- *Ad 3*

De deel-representaties beschouwt de patiënt als behorend tot de eigen persoon. Hiermee bedoelen we dat het complex van eigenschappen

zoals de patiënt beschreven heeft niet door hem wordt beleefd als iets dat in feite niet echt bij hem hoort, bijvoorbeeld zoals kan optreden tijdens een *fugue*. De interviewer zal dit bij onzekerheid hierover onderzoeken door de vraag te stellen: 'Is wat u nu beschrijft als eigenschap van uzelf, iets wat echt tot uzelf behoort?'

- *Ad 4*

De interviewer presenteert aan de patiënt een samenvatting van die deel-representaties die hij als tegenstrijdig heeft vastgesteld en vraagt aan de patiënt of hij deze onderhavige eigenschappen als tegenstrijdig met elkaar beschouwt. Voorbeeld: 'U beschrijft uzelf enerzijds als iemand die weinig voor anderen te betekenen heeft, u isoleert zich dan ook van anderen, en anderzijds beschrijft u hoe u soms vrijwilligerswerk doet en zich dan ook gewaardeerd voelt en het terecht vindt dat u dan de leiding heeft over andere vrijwilligers. Vindt u niet dat deze twee eigenschappen met elkaar tegenstrijdig zijn?'. Indien de patiënt geen en de interviewer wel tegenstrijdigheden tussen de eigenschappen ervaart, zal de interviewer de patiënt vragen hem uit te leggen waarom deze eigenschappen niet tegenstrijdig met elkaar zouden zijn. Het kan zijn dat een patiënt blijft aangeven geen tegenstrijdigheid in de beschrijvingen te zien terwijl deze voor de interviewer wel blijft bestaan. Een dergelijke situatie kan optreden bij sommige fors psychotische patiënten die de tegenstrijdigheid blijven loochenen. Bij dit type loochening wordt de externe realiteit, inclusief logische ordeningen hierbinnen, ontkend. Deze loochening verschilt van de loochening bij splitsing waarbij de externe realiteit wel erkend wordt en de patiënt de tegenstrijdigheid bewust kan zijn maar de hieruit voortvloeiende noodzaak tot emotionele integratie wordt geloofchend. Indien een patiënt uiteindelijk de tegenstelling cognitief niet erkent, kan men het vijfde criterium niet evalueren; bijgevolg kan niet tot het aanwezig zijn van splitsing worden besloten.

- *Ad 5*

Aan het cognitief bewust zijn van de tegenstrijdigheid van de eigenschappen wordt geen emotionele betekenis verbonden. Hiermee bedoelen we dat de patiënt niet in staat is deze tegenstrijdige eigenschappen op een hoger niveau met elkaar te integreren. Hierbij stelt de interviewer de vraag: 'Hoe zijn deze tegenstrijdige eigenschappen met elkaar te rijmen?' Indien de patiënt de eigenschappen kan integreren, verdwijnt ook de tegenstrijdigheid. Bij de hierboven (onder ad 4) beschreven patiënt kan deze bijvoorbeeld de tegenstrijdige eigenschappen integreren door te zeggen: 'In wezen ben ik altijd bang dat ik niet voldoe aan de verwachtingen van anderen en soms ga ik dan enorm mijn best doen om dat gevoel kwijt te raken. Ik kan de taken als vrijwilliger ook wel uitvoeren en word dan ook gewaardeerd, maar

uiteindelijk helpt het toch niet tegen het gevoel weer tekort te schieten.' Indien sprake is van het afweermechanisme splitsing reageert de patiënt in de zin van: 'Ik zie wel dat dit tegengestelde eigenschappen zijn, maar ik weet eigenlijk niet wat ik er verder van moet vinden; het is gewoon zo.' Door de aanwezigheid van de loochening is de patiënt dan ook niet werkelijk bezorgd over de inconsistentie binnen zichzelf.

11.8.2 Vaststellen van splitsing bij de objectrepresentatie

Bij het vaststellen van splitsing bij de objectrepresentatie blijven dezelfde criteria gelden als bij vaststelling van het afweermechanisme splitsing bij de zelfrepresentatie, behoudens uiteraard het derde criterium betreffende de ego-syntoniciteit. Bij de beoordeling van de affectieve kwaliteit van een eigenschap gaat het er niet om hoe het object deze eigenschap zou waarderen, maar hoe de onderzochte patiënt deze eigenschap affectief beoordeelt. Voorbeeld: bij een patiënte die haar moeder als erg gericht op de uiterlijke schijn beschrijft, stelt de interviewer de vraag: 'Wat vindt u van dat gedrag van u moeder?'

160

Bij ons onderzoek hebben wij alleen tot aanwezigheid van het afweermechanisme splitsing geconcludeerd indien binnen één object twee tegengestelde deel-representaties worden beschreven. Wanneer bijvoorbeeld de moeder als geheel 'goed' (primitieve idealisatie) en de vader als geheel 'slecht' (devaluatie) beschreven wordt, leidt dit niet tot de conclusie dat er sprake is van het afweermechanisme splitsing. Kernberg beschouwt primitieve idealisatie en devaluatie wel als aan splitsing verwante afweermechanismen, maar het betreft hier dan een vorm van splitsing waarbij een pool van de deel-representaties op een ander object wordt geprojecteerd. In een dergelijke situatie is het niet mogelijk de patiënt met de tegenstrijdigheid van de deel-representaties binnen een object op cognitief niveau te confronteren, en kan ook niet het vermogen tot emotionele integratie worden onderzocht. Met andere woorden: het afweermechanisme loochening, dat onderdeel uitmaakt van het afweermechanisme splitsing, is niet goed te onderzoeken in een dergelijke situatie.

11.9 Overige primitieve afweermechanismen

We hebben bij ons onderzoek wel de andere primitieve afweermechanismen betrokken maar deze niet geoperationaliseerd. We hebben bij deze afweermechanismen volstaan met de beschrijving die Kernberg (1984, pp. 16-17) geeft en de volgende indeling gemaakt.

1 Primitieve idealisatie: het beschouwen van externe objecten of zichzelf als geheel 'goed' door het kunstmatig en pathologisch toeschrijven van goede eigenschappen. Wij hebben hierbij het afweermechanisme onnipotentie niet als afzonderlijk afweermechanisme

onderscheiden, maar dit gerekend tot het afweermechanisme primitieve idealisatie dat Kernberg alleen noemt met betrekking tot externe objecten. Wanneer een object als geheel 'slecht' wordt beschreven, wordt dit door ons gerekend tot het afweermechanisme devaluatie.

- 2 Devaluatie: het zichzelf of externe objecten op overtrokken wijze beschrijven als alleen beschikkend over slechte eigenschappen.
- 3 Projectieve identificatie:
  - hierbij schrijft de patiënt aan de ander gevoelens en strevingen toe die hij niet bij zichzelf kan tolereren;
  - de patiënt tracht daarbij tevens de ander te controleren om te vermijden dat hetgeen hij niet in zichzelf kan verdragen hem toch weer bereikt.

Het eerste aspect van projectieve identificatie bevindt zich op intrapsychisch niveau; het tweede uit zich op interactioneel niveau.

11.10 Samenvatting

In dit hoofdstuk komen eerdere onderzoeken betreffende het afweermechanisme splitsing aan de orde. Hierbij komen we tot de conclusie dat bij geen enkel van deze onderzoeken het afweermechanisme splitsing is geoperationaliseerd volgens de theorie van Kernberg. We bargumenteren allereerst het gebruik van het structurele interview van Kernberg als onderzoeksinstrument bij ons onderzoek naar de mate van overeenstemming bij het vaststellen van het afweermechanisme splitsing. Vervolgens bespreken we het afnemen van het structurele interview en de aan dit interview ten grondslag liggende structurele diagnostiek. We komen tot de conclusie dat identiteitsdiffusie een gevolg is van het afweermechanisme splitsing. Het structurele criterium identiteitsintegratie/-diffusie gebruiken we dan ook niet bij ons onderzoek. De kritiek op de structurele diagnostiek en het structurele interview worden besproken. Verscheidene auteurs bekritisieren Kernbergs uitgangspunt dat de borderline personality organization wordt gekenmerkt door een specifieke psychische constellatie die scherp is afgegrensd van andere psychopathologie. De mogelijkheid wordt betwijfeld om reeds in een eerste gesprek, zoals bij het structurele interview, belangrijke data, waaronder manifeste overdrachtsreacties, vast te stellen. Verder komen de patiëntgebonden problemen bij de afname van een structureel interview ter sprake. Hierbij bespreken we de invloed van psychofarmaca, de intelligentie en van het aandachts- en concentratievermogen. Tot slot beschrijven we de wijze waarop wij het afweermechanisme splitsing hebben geoperationaliseerd.

12.1 Inleiding

162

Bij een tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheidsonderzoek gaat het om de mate waarin beoordelaar A dezelfde beoordeling zou hebben gemaakt als beoordelaar B indien hij het betreffende onderzoek zou hebben gedaan op het moment dat beoordelaar A dat deed (Van de Brink 1989). Indien de beoordeling antwoordcategorieën betreft met categorale kenmerken spreken we van de mate van overeenstemming; indien het dimensionale antwoordcategorieën betreft, wordt het de mate van betrouwbaarheid genoemd. Bij overeenstemming gaat het om de mate waarin de verschillende behandelaars dezelfde antwoordcategorieën scoren; bij betrouwbaarheid gaat het niet om de absolute overeenstemming tussen de beoordelaars maar om de relatieve overeenstemming (Kraaijkamp 1992). Bij betrouwbaarheid wordt rekening gehouden met de grootte van verschillen in beoordelingen. Men kan twee methoden gebruiken voor het onderzoek van de tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid bij het vaststellen van psychiatrische symptomatologie aan de hand van een interview. Een methode betreft de combinatie interviewer-observator. Hierbij neemt één onderzoeker het interview af bij de patiënt en de ander is daarbij aanwezig, zit achter een *one way screen* of beoordeelt op grond van een video-opname het interview. Bij deze opzet geschiedt de beoordeling aan de hand van hetzelfde materiaal. Een nadeel van deze methode betreft de mogelijkheid dat de observator bij zijn oordeel wordt beïnvloed door de interviewer die bijvoorbeeld met meer nadruk ingaat op een bepaald symptoom.

Een andere methode betreft de test-hertestopzet. Hierbij nemen twee interviewers onafhankelijk van elkaar bij dezelfde patiënt een interview af. In deze situatie is het mogelijk dat het materiaal waarop de onderzoekers hun oordeel baseren niet hetzelfde is doordat tussentijdse veranderingen bij de patiënt zijn opgetreden. Een dergelijke verandering kan de psychopathologie van de patiënt betreffen of te maken hebben met de beïnvloeding van de patiënt door de afname van het eerste interview. De patiënt weet immers hierna, althans in grote lijnen, wat het tweede interview gaat inhouden; men zou dit als een leereffect kunnen aanduiden. Een andere bron van onbetrouw-

baarheid bij een test-hertestopzet bestaat uit de mogelijkheid dat de interviewers verschillend materiaal aan de patiënt ontlokken en hun oordeel bijgevolg niet op hetzelfde materiaal baseren. Rooymans (1987) geeft aan dat door de hierboven genoemde verschillen de betrouwbaarheid bij de interviewer-observatormethode kan worden overschat en die bij de test-hertestmethode kan worden onderschat. Doordat er bij de test-hertestmethode meer mogelijke bronnen van onbetrouwbaarheid zijn, blijkt steeds weer bij onderzoek dat bij toepassing van deze methode de betrouwbaarheid duidelijk lager uitvalt dan bij de interview-observatormethode (Van de Brink 1989; Zimmerman 1994; Pen e.a. 1977).

Bij de keuze van de methode bij het onderzoek naar de overeenstemming met betrekking tot het vaststellen van het afweermechanisme splitsing speelden onze ervaringen mee met een eerder door ons uitgevoerd tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheidsonderzoek van het structurele interview (Derksen, Hummelen & Bouwens 1989; een gemodificeerde versie van dit artikel verscheen in 1994 in het *Journal of Personality Disorders*). Bij ander onderzoek (Carr e.a. 1979; Kernberg e.a. 1981; Nelson e.a. 1985) betreffende het structurele interview stond vooral de vraag centraal hoeveel overeenstemming er tussen dit interview en andere diagnostische methoden bestaat en was de betrouwbaarheid van het interview zelf niet systematisch onderzocht. In ons onderzoek uit 1989 is bij 37 klinische en poliklinische psychiatrische patiënten een structureel interview afgenomen. Drie onderzoekers in een interview-observatoropzet namen deze interviews in wisselende samenstelling af. Hieraan ging een trainingsfase vooraf bestaande uit bestudering van de relevante literatuur van Kernberg en het gezamenlijk bestuderen van vijf op video opgenomen structurele interviews. De onderzochte tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid betrof de toewijzing van een patiënt aan een type persoonlijkheidsorganisatie (psychotisch, borderline, neurotisch of onbeslist). Als betrouwbaarheidsmaat werd gebruik gemaakt van een modificatie van *Cohens kappa* (Cohen 1960; Popping 1983). Kappa drukt de mate van overeenstemming uit nadat gecorrigeerd is voor de toevalskans op overeenstemming. Bij een maximale overeenstemming is de waarde van kappa 1; bij een overeenstemming gelijk aan de toevalskans bedraagt deze waarde 0; negatieve waarden betreffen een overeenstemming die minder is dan op grond van het toeval verwacht mag worden. Bij het hier gerefereerde onderzoek werd de gewogen kappa (K_w) als betrouwbaarheidsmaat toegepast om tot uitdrukking te brengen, dat wanneer beoordelaar A een patiënt toeweest aan de categorie psychotische persoonlijkheidsorganisatie en beoordelaar B de patiënt aan de categorie neurotische persoonlijkheidsorganisatie, dit sterker afweek dan de rest van de mogelijke verschillen. Aan deze grootte van verschil in beoordeling werd als gewicht een 2 toegekend.

We vonden een gewogen kappa voor de betrouwbaarheid tussen interviewer en observator van 0,53. Hierbij dient te worden aangetekend dat de observator bij het interview aanwezig was en de mogelijkheid had aan het eind van het door de interviewer verrichte interview aanvullende vragen te stellen en interventies te doen. Pas hierna beoordeelden interviewer en observator de patiënt onafhankelijk van elkaar ten aanzien van het type persoonlijkheidsorganisatie. Daarna bediscussieerden interviewer en observator hun bevindingen en werd een consensus gemaakt (consensus X). De derde onderzoeker scoorde op grond van een gemaakte video-opname van het interview. De betrouwbaarheid tussen de beoordeling door de interviewer en de conclusie op basis van de video-opname bedroeg $K_w = 0,68$. De betrouwbaarheid tussen observator en video-opname bedroeg $K_w = 0,60$. De betrouwbaarheid tussen consensus X en de video-opname bedroeg $K_w = 0,71$.

Na afloop van alle interviews werden alle beoordelingen met elkaar vergeleken en hebben de drie beoordelaars een consensus vastgesteld (consensus Y). Hierbij keken zij meestal nogmaals gezamenlijk naar delen van de video-opnamen. De gewogen kappa-waarden voor de interviewer en observator met betrekking tot consensus Y werd voor de eerste reeks interviews (de eerste negentien patiënten) en de tweede reeks berekend. Deze gewogen kappa-waarden waren respectievelijk 0,53 en 0,53 en voor de tweede reeks 0,77 en 0,71. We concludeerden indertijd dat sprake was van een aanzienlijk trainingseffect. Overigens dient men bij de beoordeling van deze gewogen kappa-waarden en de hierbij gevonden verschillen in dit onderzoek voorzichtig te zijn gezien de relatief geringe omvang de onderzochte populatie. Tevens werd de kappa-waarde berekend van de beoordeling op grond van de video-opname ten opzichte van de consensus Y; deze bedroeg $K_w = 0,90$.

Wat leerde dit eerdere onderzoek ons nu ten aanzien van het voorliggende onderzoek betreffende de mate van tussenbeoordelaarsovereenstemming bij het vaststellen van het afweermechanisme splitsing? Dit onderzoek betrof de tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid met betrekking tot de toewijzing aan een type persoonlijkheidsorganisatie en had niet het vaststellen van het afweermechanisme splitsing tot onderwerp. In dit eerdere onderzoek was het afweermechanisme splitsing ook niet geoperationaliseerd zoals wij dat hierboven hebben beschreven. Dit eerdere onderzoek geeft wel zicht op de betrouwbaarheid van het structurele interview dat wij als onderzoeksinstrument gebruiken. Met betrekking tot deze betrouwbaarheid valt op dat er een verschil was van de kappa-waarde tussen interviewer en observator ($K_w = 0,53$) enerzijds en de kappa-waarde tussen interviewer respectievelijk observator ten opzichte van de beoordeling op basis van de video-opname ($K_w = 0,68$ en $K_w = 0,60$). Men zou kunnen beargu-

menteren dat de overeenstemming tussen de videobeoordeling ten aanzien van interviewer en observator hoger was doordat men bij de videobeoordeling niet emotioneel betrokken hoefde te zijn bij de patiënt, er minder sterke tegenoverdrachtsgevoelens waren en men in staat was een meer afgewogen oordeel te geven dan bij de situatie waarin beide beoordelaars in de aanwezigheid van de patiënt waren. Wanneer men deze gedachtengang volgt rijst de vraag op grond van welk materiaal en welke overwegingen de beoordelaar van de video-opname tot zijn oordeel kwam. Beoordeelde hij nu het materiaal van de patiënt of beoordeelde hij de wijze waarop de interviewer te werk ging en waarin impliciet het oordeel van de interviewer lag besloten. Bij de vaststelling van splitsing zal de interviewer bijvoorbeeld eerst trachten tegengestelde deel-representaties uit de zelfbeschrijving vast te stellen en daarop doorgaan totdat het materiaal voor hem helder is. Door de aard en sequentie van de vragen van de interviewer was zowel de observator als de beoordelaar van de video-opname in aanzienlijke mate geïnformeerd over de overwegingen van de interviewer met betrekking tot zijn oordeel. De observator kon hierop aansluitend zelf nog vragen aan de patiënt stellen en de actuele interactie bewerken met interventies. De beoordelaar van de video-opname kon niet op deze wijze interveniëren en moest afgaan op het beschikbare materiaal. Hierbij was het mogelijk dat deze laatste beoordelaar zijn oordeel vooral liet leiden door zijn interpretatie van de interactie tussen interviewer en patiënt. Het overgrote deel van de video-opname liet immers de interactie zien tussen interviewer en patiënt en slechts een klein deel werd in beslag genomen door de interventies door de observator. Deze gedachtengang past bij het gegeven dat de kappa-waarde tussen de beoordelaar op grond van de video-opname en interviewer ($K_w = 0,68$) hoger was dan tussen de eerste en observator. Deze veronderstelling wordt verder versterkt door de zeer hoge kappa-waarde van 0,90 tussen videobeoordeling en consensus Y aan het eind van het gehele onderzoek. De consensus Y werd meestal gesteld na het opnieuw bezien van (een deel van) de video-opname. Bij de vaststelling van deze consensus Y was uiteraard ook degene aanwezig die in eerste instantie onafhankelijk de video-opname had beoordeeld. Deze hoge kappa-waarde lijkt ons tot stand gekomen te zijn doordat het accent van de beoordeling was verschoven van het materiaal van de patiënt naar het gepresenteerde interactiepatroon tussen interviewer en patiënt en de daarbij door de interviewer gehanteerde sequentie van de interventies. Een dergelijke veronderstelling zou ook kunnen passen bij de toename van de gewogen kappa-waarde tussen interviewer en observator enerzijds en consensus Y anderzijds tijdens het gehele onderzoekstraject. We hebben dit eerder geïnterpreteerd als een trainingseffect. Men kan echter ook redeneren dat de consensus juist moet afnemen naarmate men verder verwijderd raakt van de geza-

menlijke training omdat iedere interviewer zich steeds meer laat bepalen door zijn eigen interpretaties betreffende de afname van het structurele interview en de beoordeling van het materiaal. Overigens bestaat ook nog de mogelijkheid dat in de tweede reeks andersoortige, (betrouwbaarder vast te stellen) pathologie domineerde – met name psychotische en borderline-structuren –, dan in de eerste reeks waarbij relatief veel patiënten als neurotische persoonlijkheidsorganisaties werden beoordeeld. Het lijkt ons echter dat de toename van de gewogen kappa-waarde vooral veroorzaakt werd doordat de nadruk steeds meer kwam te liggen op de beoordeling van het interviewpatroon als zijnde datgene wat het meest houvast gaf bij de toewijzing ten aanzien van het type persoonlijkheidsorganisatie.

Aangezien wij bij het vaststellen van het afweermechanisme splitsing het structurele interview als onderzoeksinstrument gebruiken, zijn bovengenoemde overwegingen voor onze onderzoeksopzet relevant. Door de aard van het onderzoeksinstrument zal bij een interviewer-observatoropzet een grote mate van beïnvloeding van de observator plaatsvinden met als gevolg een sterke overschatting van de tussenbeoordelaarsovereenstemming. Niet zozeer de overeenstemming betreffende het vaststellen van het afweermechanisme splitsing wordt dan onderzocht, maar voor een deel de mate waarin de observator het interviewpatroon, waarmee volgens onze operationalisatie splitsing dient te worden vastgesteld, herkent. Dit betekent dat wij gekozen hebben voor het uitvoeren van het onderzoek in een test-hertestopzet. Het nadeel van een dergelijke opzet is dat de situatie van de patiënt in de tussen de twee interviews liggende periode kan veranderen. Dit is de reden waarom bij dit type betrouwbaarheidsonderzoek vaak gekozen wordt voor een korte tussenliggende periode, bijvoorbeeld één tot vijf dagen (Rooymans 1987; Penn e.a. 1977). Door het tijdsbestek tussen de twee interviews kort te houden vermindert de kans op veranderingen van het toestandsbeeld, maar bestaat de mogelijkheid dat de patiënt zich de vragen uit het eerste interview kan herinneren waardoor het mogelijke leereffect weer groter wordt. Hierbij willen we opmerken dat aan de invloed van de verandering van het toestandsbeeld bij een overeenstemmingsonderzoek op descriptief niveau een andere betekenis dient te worden toegekend dan bij een onderzoek betreffende afweermechanismen. Het gaat bij afweermechanismen namelijk om een construct dat als minder veranderlijk wordt beschouwd dan een toestandsbeeld. Bij de structurele diagnostiek is het niet goed denkbaar dat een patiënt bijvoorbeeld in een tijdsbestek van veertien dagen zou veranderen in de zin dat het domineren van primitieve afweermechanismen zou hebben plaats gemaakt voor ontwikkelde afweermechanismen. Wel kunnen zich in deze tussenliggende periode veranderingen hebben voorgedaan waardoor het angstniveau wordt beïnvloed, bijvoorbeeld de boodschap aan een patiënt van zijn partner dat deze van

hem gaat scheiden. Strikt geredeneerd vanuit de optiek van de structurele diagnostiek zou men zelfs bij een dergelijke beïnvloeding van het angstniveau kunnen stellen dat bij een adequaat uitgevoerd structureel interview in beide situaties de onderliggende structurele organisatie, waaronder het type afweerformatie, vastgesteld zou moeten kunnen worden. Een dergelijke redenering gaat echter uit van een grote mate van sensitiviteit van het structurele interview die niet is aangetoond. Wij hebben er bij de opzet van ons onderzoek naar gestreefd optredende interfererende factoren in het interval met betrekking tot het angstniveau van de patiënt zo veel mogelijk uit te sluiten. In de volgende paragraaf zullen we de vraagstelling nader formuleren van ons onderzoek.

12.2 Vraagstelling

Op grond van bovenstaande overwegingen was onze vraagstelling als volgt: *Kunnen we de aan- respectievelijk afwezigheid van het afweermechanisme splitsing met een voldoende mate van overeenstemming vaststellen via een test-hertestonderzoek?*

167

Dit test-hertestonderzoek geschiedde in de context van het structurele interview. Dit interview hebben wij als onderzoeksinstrument gekozen omdat Kernberg aangeeft dat het met dit interview mogelijk is het afweermechanisme splitsing te actualiseren.

De mate van overeenstemming werd vastgesteld door middel van de bereikte kappa-waarden. Voor de beoordeling van kappa-coëfficiënten bestaan geen absolute criteria. Zoals in de vorige paragraaf beschreven, is het aantal bronnen van niet-overeenstemming in een test-hertestopzet groter dan in een interviewer-observatoropzet. Bij de beoordeling van de kappa-waarden dient men met deze verschillen in onderzoeksofzet rekening te houden. Kraaijkamp (1992) geeft voor een test-hertestopzet de volgende richtlijnen ten aanzien van het beoordelen van kappa-coëfficiënten:

- 0,20 – 0,29: slecht;
- 0,30 – 0,39: matig;
- 0,40 – 0,49: redelijk;
- 0,50 – 0,59: goed;
- $\geq 0,60$: zeer goed.

De richtlijnen betreffende de beoordeling van kappa-waarden bij een interviewer-observatoropzet zijn:

- 0,40 – 0,49: slecht;
- 0,50 – 0,59: matig;
- 0,60 – 0,69: redelijk;
- 0,70 – 0,79: goed;
- $\geq 0,80$ zeer goed.

Op grond van deze richtlijnen beschouwen wij een kappa-waarde groter dan of gelijk aan 0,40 als een voldoende mate van overeenstemming bij ons test-hertestonderzoek.

12.3 Training

Voorafgaand aan het test-hertestonderzoek werden de beoordelaars getraind in het structurele interview en de beoordeling ten aanzien van de aan- of afwezigheid van het afweermecanisme splitsing.

De trainingsfase had tevens de doelstelling om te onderzoeken of bij de onderzoekspopulatie het afweermecanisme splitsing, gemeten aan de consensus-diagnose, in een zodanige mate voorkwam dat statistische bewerking van de bevindingen mogelijk was. Het zou immers in principe mogelijk zijn dat het geoperationaliseerde afweermecanisme niet of nauwelijks zou kunnen worden vastgesteld bij de onderzoekspopulatie.

168

12.3.1 Procedure

Aan de training in het afnemen van het structurele interview deden vijf onderzoekers mee die allen verbonden waren aan het Psychiatrisch Centrum De Wellen. Drie hiervan waren psychiater en goed bekend met het psychoanalytische referentiekader. Eén onderzoeker was psycholoog die in de klinische praktijk vooral werkt vanuit het gedragstherapeutische referentiekader, maar die wel op de hoogte was met het psychoanalytische referentiekader. Eén onderzoeker was een arts-assistent psychiatrie aan het eind van zijn tweede jaar basisopleiding die voor zijn opleiding vier jaar in de psychiatrie werkzaam was geweest en goed bekend was met het psychoanalytische referentiekader. De training in het afnemen van het structurele interview werd gegeven door de auteur dezes die in het kader van het bovenbeschreven eerdere onderzoek ruime ervaring had opgedaan met het afnemen van het structurele interview. De auteur dezes was destijds zelf getraind door J.J.L. Derksen die op zijn beurt het afnemen van het interview had geleerd van Kernberg.

Voorafgaand aan de training zelf werden drie bijeenkomsten besteed aan bestudering van de hoofdstukken 'Structural diagnosis' en 'The structural interview' uit het boek *Severe personality disorders* van Kernberg (1984). Verder werd hierbij de operationalisatie besproken van het afweermecanisme splitsing zoals hierboven beschreven. Vervolgens werd bij 28 patiënten een structureel interview afgenomen. De werkwijze hierbij was als volgt. Deze patiënten waren allen opgenomen in de kliniek voor acute psychiatrie en psychiatrische behandeling of de kliniek voor psychotherapie voor persoonlijkheidsstoornissen en psychotische stoornissen. De trainer benaderde behande-

laars van de twee klinieken met het verzoek of zij aan enkele patiënten wilden vragen een structureel interview bij zich te laten afnemen. Dit betekende dat soms één of twee van de onderzoekers een enkele patiënt kende, zij het vaak oppervlakkig. In drie gevallen was één van de onderzoekers eerder de behandelaar van een patiënt geweest. Er werd voor gezorgd dat degene die het interview afnam niet bekend was met de patiënt. Bij de selectie van patiënten werden de volgende *uitsluitingscriteria* gehanteerd:

- 1 korter opgenomen dan 21 dagen;
- 2 gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal;
- 3 zodanig floride psychotische symptomatologie of grof gedesorgeriseerd gedrag dat niet verwacht kon worden dat de patiënt coöperatief en met voldoende aandachtsniveau aan het onderzoek zou kunnen meedoen (n.b. psychotische symptomatologie op zich was nadrukkelijk geen uitsluitingscriterium);
- 4 psychische stoornissen veroorzaakt door een somatische aandoening (organisch psychosyndroom);
- 5 onvoldoende intelligentie blijkend uit één of meer doublures op de lagere school; in het geval van één doublure op de lagere school werd de intelligentie toch als voldoende beschouwd indien ten minste lager beroepsonderwijs of MAVO was afgemaakt;
- 6 jonger dan 18 of ouder dan 65 jaar.

• *Ad 1*

Indien een patiënt die korter dan 21 dagen was opgenomen geïnterviewd zou worden, kon de opname op zich een spanningsverhogend element zijn dat nog sterk zou kunnen veranderen gedurende het tijdsinterval tussen de twee interviews.

• *Ad 2*

Beheersing van de Nederlandse taal was een vereiste om bewerking van de interactie conform de opzet van het structurele interview mogelijk te maken.

• *Ad 3*

Zoals eerder werd beschreven, was een voldoende aandachts- en concentratieniveau bij een patiënt nodig om een structureel interview af te kunnen nemen.

• *Ad 4*

Indien sprake was van een organisch psychosyndroom konden stoornissen in de cognitieve functies interfereren met de afname van het structurele interview en beoordeling van het materiaal.

- *Ad 5*

De patiënt diende over voldoende intelligentie te beschikken om beschrijvingen van zichzelf en de objecten op een zeker abstract niveau te kunnen formuleren.

- *Ad 6*

Bij patiënten die jonger dan 18 jaar waren kon nog sprake zijn van een zodanig ontwikkelingsproces dat nog geen stabiliteit tot stand was gekomen met betrekking tot de persoonlijkheidsorganisatie. Bij patiënten die ouder waren dan 65 jaar konden niet onderkende cognitieve functiestoornissen interfereren met de afname van het structurele interview.

De eerste drie patiënten werden geïnterviewd door de trainer met de vijf onderzoekers achter een one way screen. Hierna werden tien patiënten geïnterviewd door in afwisseling elke onderzoeker in aanwezigheid van de trainer en de overige onderzoekers achter het scherm. Alle interviews werden op video opgenomen. De desbetreffende onderzoeker nam hierbij het interview af en aan het einde hiervan deed de trainer aanvullend interventies wanneer naar zijn mening de structurele criteria nog niet voldoende helder waren geworden. Hierna werd een serie van vijf interviews afgenomen waarbij slechts één van de onderzoekers het interview afnam en de overigen – inclusief de trainer –, achter het scherm zaten. Al degenen achter het scherm konden gedurende het gehele interview de interviewer per telefoon vragen aan de patiënt laten stellen of de interviewer suggesties geven voor het bewerken van de actuele interactie. Aan het einde van elk interview beoordeelden alle onderzoekers en trainer de patiënt ten aanzien van de structurele criteria (zie bijlage 1a en b). Hierna volgde een gezamenlijke discussie waarbij de verschillende beoordelingen werden bediscussieerd en soms delen van het opgenomen interview opnieuw werden bekeken. Daarna werd onder leiding van de trainer een consensus-diagnose vastgesteld; bij blijvende verschillen gaf de stem van de trainer de doorslag.

Aanvankelijk lag het in de bedoeling de trainingsfase na deze achttien interviews te beëindigen. De onderzoekers gaven echter aan dat zij zich nog onvoldoende vertrouwd voelden met het zelf afnemen van een structureel interview hetgeen conform de indruk van de trainer was. Hierop werd besloten een aanvullende reeks van tien structurele interviews te houden volgens dezelfde opzet als hiervoor waardoor uiteindelijk elke onderzoeker zelf vijf interviews had afgenomen. Hierbij zij opgemerkt dat niet alle onderzoekers alle interviews als observator hadden bijgewoond. De vijf onderzoekers waren een aantal keer afwezig als observator:

- A: 1 keer;
- B: geen keer, behoudens eenmaal een beoordeling van een tweede objectrepresentatie;

- C: 2 keer;
- D: 4 keer;
- E: 6 keer.

Tijdens de trainingsfase werd om praktische redenen, waaronder de na elk interview nog volgende discussie, als maximale tijdsduur van een structureel interview anderhalf uur aangehouden. Dit leidde ertoe dat bij twee respectievelijk zes patiënten niet meer werd toegekomen aan de beoordeling van de eerste en tweede objectrepresentaties.

12.3.2 Resultaten

Bij één van de 28 patiënten werd het interview op verzoek van de patiënt voortijdig afgebroken. Hierdoor konden de onderzoekers de patiënt niet goed beoordelen; deze patiënt bleef dan ook buiten de verdere statistische bewerking.

Gemeten aan de consensus-diagnose werden bij de resterende 27 patiënten de volgende bevindingen gedaan (zie tabel 12.1).

Tabel 12.1 Consensus-diagnose (n = 27)

	<i>Splitsing zelfrepresentatie</i>	<i>Splitsing objectrepresentatie I</i>	<i>Splitsing objectrepresentatie II</i>	
aanwezig	10	4	3	
afwezig	12	17	16	
onbeslist	5	4	2	
niet beoordeeld		2	6	
	<i>Gestoord</i>	<i>Ongestoord</i>	<i>Onbeslist</i>	
realiteitstoetsing	12	13	2	
	<i>Psychotisch</i>	<i>Borderline</i>	<i>Neurotisch</i>	<i>Onbeslist</i>
persoonlijkheids- organisatie	12	7	6	2

De kappa-waarden van de onderzoekers ten aanzien van de consensus-diagnose zijn in tabel 12.2 opgenomen. Tussen haakjes staat het aantal beoordelingen waarover de betreffende kappa-waarde werd berekend.

Tabel 12.2 Kappa-waarden ten aanzien van de consensus-diagnose

	Splitsing zelf-representatie	Splitsing object I	Splitsing object II	Realiteits-toetsing	Persoonlijkheids-organisatie
A	0,59 (26)	0,59 (24)	0,66 (19)	0,73 (26)	0,56
B	0,64 (27)	0,75 (25)	0,73 (20)	0,80 (27)	0,73
C	0,48 (25)	0,74 (23)	0,86 (19)	0,71 (25)	0,61
D	0,38 (23)	0,55 (21)	0,64 (17)	0,61 (23)	0,44
E	0,39 (21)	0,43 (20)	0,46 (14)	0,75 (21)	0,65
Trainer	0,76 (27)	0,84 (25)	1,00 (21)	0,80 (27)	0,78

12.3.3 Discussie

Bij de patiënten bij wie de conclusie onbeslist was ten aanzien van de aan- of afwezigheid van het afweermecanisme splitsing was met name het criterium betreffende de emotionele integratie moeilijk te beoordelen. De emotionele integratie diende beoordeeld te worden op aan- of afwezigheid. Deze dichotomie stond soms op gespannen voet met de klinische realiteit waarbij de integratie soms ook voor een deel leek op te treden.

Er leek een verschil te bestaan tussen splitsing zoals vastgesteld bij de zelfrepresentaties (tienmaal) ten opzichte bij de eerste en tweede objectrepresentaties respectievelijk vier- en driemaal. Daarbij dient echter betrokken te worden dat in totaal acht objectrepresentaties niet meer konden worden onderzocht tijdens het structurele interview vanwege de tijdlimiet. Verder bleek tijdens de trainingsfase dat het moeilijker was om bij de objectrepresentatie affectief duidelijk tegen-gestelde deel-representaties te identificeren. Bijgevolg was het dan niet mogelijk de patiënt te confronteren met een tegenstrijdigheid in de beschrijving van het object. Uit bovenstaand overzicht bleek dat de trainer zich door de discussies na afloop van het structureel interview heeft laten beïnvloeden en de kappa-waarden ten aanzien van de consensus zijn daarom in de meeste gevallen lager dan 1.

Er bleek een duidelijk verschil te bestaan tussen de kappa-waarden met betrekking tot het afweermecanisme splitsing en die met betrekking tot het criterium realiteitstoetsing. Bij deze trainingsfase werden geen berekeningen gemaakt met betrekking tot de andere primitieve afweermecanismen. Het leek echter aannemelijk dat de kappa-waarden ten aanzien van de persoonlijkheidsorganisatie hoger uit zouden vallen naarmate meer psychotische patiënten werden onderzocht. Hierbij zijn we er voorlopig van uitgegaan dat een gestoorde realiteitstoetsing gemakkelijker te beoordelen valt dan de aan- of afwezigheid van het afweermecanisme splitsing. Immers, op het moment dat de realiteitstoetsing gestoord was, werd de patiënt toegewezen aan de categorie psychotische persoonlijkheidsorganisatie. In onze trainingsfase was

er een relatieve oververtegenwoordiging van patiënten met een gestoorde realiteitstoetsing/psychotische persoonlijkheidsorganisatie van twaalf ten opzichte van het totaal van zevenentwintig patiënten.

Een apart probleem betrof de vraag hoe we zouden kunnen bepalen of de onderzoekers voldoende getraind waren ten aanzien van zowel het afnemen van het structurele interview als het beoordelen van het materiaal van de patiënt. Gezien de complexe aard van het structurele interview en de beoordeling van het materiaal, waarbij vertrouwdsheid met het psychodynamische referentiekader nodig was, wilden wij de mogelijkheid niet uitsluiten dat sommige beoordelaars zich deze vaardigheden sneller zouden eigen maken dan anderen. Ter evaluatie van de training werd van elke onderzoeker de overeenstemmingscoëfficiënt berekend ten aanzien van de consensus. Onderzoekers die duidelijk lagere kappa-waarden dan 0,60 scoorden met betrekking tot het beoordelen van het afweermechanisme splitsing zouden niet deelnemen aan de test-hertestopzet. Overigens werd hiervoor van tevoren geen absolute maat geformuleerd. Dit hing samen met de opzet om in het test-hertestonderzoek met ten minste drie beoordelaarskoppels de mate van overeenstemming te kunnen onderzoeken. Een dergelijk selectie betekende uiteraard dat de waarde van het structurele interview voor de algemene praktijk aan belang inboet doordat niet iedere clinicus binnen een redelijke termijn adequaat getraind zou kunnen worden. De vraag die opkomt, is op grond van welke eigenschappen onderzoekers dan geselecteerd zouden dienen te worden om goed te kunnen worden getraind. Een dergelijke vraag is echter pas zinvol indien de best getrainde onderzoekers in staat zouden blijken te zijn een voldoende mate van test-hertest tussenbeoordelaarsovereenstemming te bereiken.

Bij de selectie ten aanzien van de onderzoekers willen we opmerken dat lage kappa-waarden met betrekking tot de beoordeling van het afweermechanisme splitsing tijdens de trainingsfase ook konden berusten op een eventueel intrinsiek aan het concept verbonden niet eenduidige operationalisatie van het afweermechanisme splitsing. De behaalde kappa-waarden van de onderzoekers konden beïnvloed worden door de relatie met de trainer. De trainer stelde zich actief op, deed bij elk interview aanvullende interventies, leidde de discussies en gaf bij blijvend verschil van mening uiteindelijk de doorslag ten aanzien van de consensus-diagnose. Het was daardoor mogelijk dat sommige onderzoekers zich bij hun beoordelingen lieten leiden door de aanvullende interventies van de trainer in plaats van onafhankelijk hiervan het materiaal van de patiënt te toetsen aan de operationalisatie van het afweermechanisme splitsing. De wijze waarop tijdens de trainingsfase de beoordelingen werden gescoord was geënt op de interviewer-observatoropzet en had dan ook alle hiervan bovenstaand beschreven nadelen.

Een ander punt betrof de vraag hoe uitgebreid de training zou dienen te zijn. Zoals aangegeven werd het aantal door de onderzoekers zelf te verrichten en te observeren structurele interviews tijdens de training verhoogd van respectievelijk drie naar vijf en van achttien naar achtentwintig. De beslissing om de trainingsfase te verlengen werd niet genomen op grond van bereikte kappawaarden – deze werden pas aan het eind van de gehele trainingsfase berekend –, maar op grond van de mening van de onderzoekers dat zij meer ervaring met het structurele interview wilden opdoen om zich er vertrouwd mee te voelen tezamen met de observatie van de trainer dat sommige onderzoekers nog niet voldoende hadden geleerd adequaat een verhoogd spanningsniveau bij de patiënt te induceren. Tijdens de laatste tien structurele interviews nam de vaardigheid van de onderzoekers naar het oordeel van de trainer ook nog toe.

Bij de uitbreiding van het aantal interviews speelde de overweging mee dat hierdoor de robuustheid van de resultaten zou toenemen. Onder robuustheid van een overeenstemmingsmaat wordt verwezen naar de veranderlijkheid van de resultaten als een enkele beoordeling anders zou zijn uitgevallen (Kraaijkamp 1992). De veranderlijkheid van de resultaten zal toenemen indien er een scheve prevalentie van de te meten kenmerken bestaat, met name in gevallen met een klein aantal (minder dan vijftig) waarnemingen. Wanneer de verhouding tussen de af- en aanwezigheid ongeveer gelijk is, kan men met een klein aantal observaties robuuste resultaten behalen. Vanwege de invloed van een scheve prevalentie stellen sommige auteurs de eis dat een kenmerk tenminste in vijf procent van de gevallen voorkomt, of dat één beoordelaar ten minste vijfmaal het betreffende kenmerk in de populatie moet hebben vastgesteld (Zimmerman 1994; Grove e.a. 1981).

Ten aanzien van de individuele onderzoekers viel op dat beoordelaars D en E duidelijk lagere kappawaarden behaalden dan de overige onderzoekers ten aanzien van het afweermecanisme splitsing, zowel bij de zelfrepresentaties als bij de twee verschillende objectrepresentaties. Alleen beoordelaars A en B voldeden nagenoeg aan het criterium van het bereiken van kappawaarden van 0,60. Beoordelaar C haalde deze waarde niet voor wat betreft splitsing met betrekking tot de zelfrepresentatie maar wel met betrekking tot de beide objectrepresentaties. Beoordelaar D haalde deze waarde alleen met betrekking tot de beoordeling van de tweede objectrepresentatie. Beoordelaar E haalde deze waarde ten aanzien van geen enkele representatie. Hierbij dient betrokken te worden dat de robuustheid van de kappawaarden afneemt wanneer er een scheve verdeling bestaat van het te beoordelen criterium, waarbij de invloed van deze prevalentie op de kappawaarden toeneemt naarmate het aantal observaties kleiner is. Gezien zowel de duidelijk scheve verdeling, gemeten aan de consensus-dia-

gnose, bij de beoordelingen van de eerste en tweede objectrepresentatie tezamen met het kleiner aantal observaties, betekent dit dat de kappa-waarden ten aanzien van de zelfrepresentatie het meest robuust zijn.

Verder dient opgemerkt te worden dat niet alle onderzoekers alle interviews als observator hadden bijgewoond. Zowel beoordelaar D als E hadden duidelijk meer interviews evenals de aansluitende discussie gemist. Onderzoeker E kon, naast het aantal malen afwezigheid, ook bij de keren dat hij wel als observator aanwezig was vanwege andere verplichtingen een aantal malen de te voeren discussie na het interview slechts voor een deel bijwonen.

Op grond van al deze overwegingen werd besloten dat alleen de onderzoekers A, B en C, twee psychiaters en een arts-assistent psychiatrie, zouden deelnemen aan het test-hertestonderzoek. Doordat in dat onderzoek met drie beoordelaarskoppels werd gewerkt, zou er de mogelijkheid bestaan om na te gaan of de koppels waar C aan meedeed lagere kappa-waarden zouden scoren dan het beoordelaarskoppel A-B. De verwachting was dat koppel A-B op grond van de betere trainingsresultaten de hoogste kappa-waarden zou gaan behalen.

Ten aanzien van de vraag of in de te onderzoeken populatie bij de patiënten in voldoende mate het afweermecanisme splitsing, zoals door ons geoperationaliseerd, kon worden vastgesteld teneinde adequate statistische bewerking mogelijk te maken, konden wij op grond van de resultaten uit de training een bevestigend antwoord geven.

12.4 Het test-hertestonderzoek

12.4.1 Procedure

De patiënten waren afkomstig uit de kliniek voor acute psychiatrie en psychiatrische behandeling en de kliniek voor psychotherapie voor persoonlijkheidsstoornissen en psychotische stoornissen. In elke kliniek was een contactpersoon die zelf niet meedeed aan het onderzoek. Deze contactpersoon verzocht aan de diverse behandelaars van zijn kliniek patiënten te vragen om mee te doen aan het onderzoek. Hierbij golden dezelfde uitsluitingscriteria als tijdens de trainingsfase. De behandelaar informeerde de patiënt over de inhoud van het onderzoek en vroeg de patiënt hierin te participeren. Op het moment dat een behandelaar een patiënt had gevraagd om mee te doen werd een formulier ingevuld met de volgende gegevens:

- datum;
- naam patiënt, geboortedatum, geslacht en opnameduur;
- DSM-IV-classificatie As I en As II;
- mogelijke aanwezigheid van actuele psychotische symptomatologie; met actueel werd bedoeld op de dag dat de patiënt gevraagd werd om mee te doen aan het onderzoek;

- eventuele redenen van weigering;
- bij participatie:
  - medicatiegebruik;
  - *Global Assessment of Functioning Scale* (GAF); volgens DSM-IV met betrekking tot het functioneren in de laatste week en laatste zes maanden.

De vermelding van eventuele actuele psychotische symptomatologie, DSM-IV-classificatie en de GAF-scores waren bedoeld om achteraf op descriptief niveau een beeld te krijgen van de omvang van de psychopathologie. Medicatiegebruik werd geregistreerd met het oog op het mogelijk interfereren met de afname van het structurele interview.

Wanneer een patiënt bereid was mee te doen aan het onderzoek gaf de behandelaar dit door aan de contactpersoon die vervolgens een afspraak regelde met de patiënt. In dat gesprek informeerde de contactpersoon de patiënt over de plaats en tijd van het onderzoek en vroeg deze tevens een *informed consent* formulier te tekenen.

Er was een rooster opgesteld voor het afnemen van de structurele interviews waarbij rekening werd gehouden met de volgende aspecten:

- 1 De interviewers waren niet bekend met de patiënt. In enkele gevallen kenden de onderzoekers deze oppervlakkig doch zij waren hierbij nooit behandelaar geweest.
- 2 Tussen het gesprek met de contactpersoon en het eerste interview zat ten minste een volle dag (twee nachten).
- 3 Het tijdsinterval tussen de twee interviews was minimaal twee volle dagen (drie nachten) en maximaal negen volle dagen (tien nachten). Dit interval was een arbitraire keuze tussen enerzijds een kortere interval, bijvoorbeeld 24 uur, waarbij het leereffect sterk zou kunnen gaan meespelen; hierdoor zou de patiënt zich kunnen gaan aanpassen aan het tweede interview. Anderzijds kon men kiezen voor een langere interval waardoor het angstniveau door tussentijds optredende factoren zou kunnen worden beïnvloed. Tevens zou een tweede structureel interview, bijvoorbeeld een dag na het eerste, wellicht een te sterke belasting vormen voor de integratieve vermogens met mogelijk nadelige gevolgen voor sommige patiënten.
- 4 De gehele procedure van het eerste contact van de patiënt met zijn behandelaar betreffende de vraag om te participeren in het onderzoek en het laatste interview werd afgerond binnen drie weken.

Getracht werd het interviewrooster zodanig samen te stellen dat de drie interviewers elkaar zo veel mogelijk afwisselden bij het afnemen van het eerste of het tweede interview. Alle interviews werden, tenzij een patiënt daar bezwaar tegen had, op video opgenomen zodat na afloop van het onderzoek gezocht zou kunnen worden naar mogelijke oorzaken voor het verschil in beoordeling door de verschillende onderzoekers. Elke interviewer deed het scoringsformulier en de

videoband na afloop van het interview in een gesloten enveloppe. Een medewerkster opende de enveloppe met het scoringsformulier van het eerste interview; op dit formulier stond aangegeven welke twee personen waren onderzocht ten aanzien van de objectrepresentaties. Deze medewerkster schreef deze namen reeds op het blanco scoringsformulier voor de tweede interviewer zodat deze dezelfde objectrepresentaties zou onderzoeken. Teneinde een tussentijdse beïnvloeding van het angstniveau te kunnen onderkennen, stelde de interviewer aan het begin van het tweede interview aan de patiënt de vraag of zich nog belangrijke gebeurtenissen hadden afgespeeld na het eerste interview (*life events*).

Na afloop van elk tweede interview werden, indien door de patiënt gewenst, de beoordelingen bij het structurele interview doorgegeven aan de behandelaar. Teneinde de motivatie van de interviewers tijdens de gehele onderzoeksperiode van ruim zes maanden niet te laten verslappen, werd tijdens deze periode tweemaal een gezamenlijk gesprek gehouden met de trainer. Hierbij konden de onderzoekers hun ervaringen betreffende het afnemen van het structureel interview uitwisselen en werd geïnformeerd of zich praktische problemen hadden voorgedaan. Er werd bij deze besprekingen expliciet niet over individuele patiënten gesproken ter voorkoming van verdere onderlinge beïnvloeding. Praktische problemen die ter sprake kwamen betroffen bijvoorbeeld de te volgen handwijze indien een patiënt niet op de ingeroosterde afspraak verscheen.

12.4.2 Onderzoekspopulatie

Aan 81 patiënten werd gevraagd om aan het onderzoek mee te doen. Van deze groep gaven tien patiënten aan niet te willen participeren aan het onderzoek. De As I en As II DSM-IV classificatie van deze patiënten is vermeld in tabel 14.1. Redenen van weigering waren:

- meedoen werd als te belastend ervaren (4 x);
- men had niet het idee zelf iets aan het meedoen te hebben (3 x);
- geen zin (1 x);
- geen reden opgegeven (2 x).

Er waren 71 patiënten bereid om aan het onderzoek mee te doen. Bij twee hiervan vond alleen een eerste interview plaats; deze patiënten waren hierna met ontslag gegaan. De gegevens van deze twee patiënten zijn buiten het onderzoek gehouden.

Bij 69 patiënten werd tweemaal een structureel interview afgenomen. Over deze onderzoekspopulatie werden de kappa-waarden berekend.

Tevens werden de kappa-waarden berekend over een selectie ($n = 53$) van deze onderzoekspopulatie. Bij deze selectie werden de volgende categorieën uitgesloten:

- 1 patiënten waarbij zich na het eerste interview een life event of andere interfererende factoren hadden voorgedaan;

- 2 patiënten waarbij na het eerste interview de medicatie was gewijzigd of gestart;
- 3 patiënten met de diagnose schizofrenie.

- *Ad 1*

Op de vraag die de tweede interviewer aan het begin van het interview aan de patiënt stelde of zich sedert het eerste interview nog belangrijke gebeurtenissen hadden voorgedaan (life events), werden de volgende antwoorden verkregen:

- no. 64: met ontslag gegaan, tevens andere medicatie gekregen;
- no. 57: met ontslag gegaan;
- no. 8: relatie met partner is beëindigd;
- no. 31: het eerste interview heeft veel losgemaakt.

Vanwege de mogelijkheid dat bij de eerste drie patiënten (no. 64, 57 en 8) het angstniveau aanzienlijk was veranderd sedert de afname van het eerste interview, werden deze patiënten uitgesloten. Bij de vierde patiënte (no. 31) werd aangenomen dat het eerste interview het angstniveau niet specifiek had beïnvloed; daarom bleef deze patiënt geïncludeerd.

Tijdens het afnemen van het tweede interview merkten de interviewers bij twee patiënten de volgende interfererende factoren op:

- no. 69: mogelijke tekenen van bewustzijnsdalingen tijdens het interview;
- no. 68: er bestond voor een deel verzet tegen afname van het tweede interview zonder dat de patiënt het interview wilde beëindigen.

Deze twee patiënten werden uitgesloten.

De uitsluiting van de bij ad 1 genoemde patiënten vond plaats na afloop van het onderzoek. Er waren van tevoren geen uitsluitingscriteria opgesteld omdat er vooraf geen duidelijk idee bestond van welke aard mogelijk interfererende factoren zouden zijn.

- *Ad 2*

Alle patiënten bij wie na het eerste interview op enigerlei wijze een wijziging van psychofarmaca had plaatsgehad, werden uitgesloten gezien de mogelijke beïnvloeding van het angstniveau. Deze wijzigingen werden vastgesteld door na afloop van het gehele onderzoek van alle participerende patiënten de per dag bijgehouden medicatielijsten na te kijken. Ook een patiënt waarbij 'zo nodig' slaapmedicatie was voorgeschreven, werd uitgesloten aangezien achteraf niet meer kon worden vastgesteld of de patiënt deze medicatie al dan niet daadwerkelijk had gebruikt. Wij stelden de volgende medicatiewijzigingen vast:

- no. 6: lithium gestart;
- no. 10: neurolepticum verhoogd;
- no. 21: zo nodig neurolepticum a.n.;

- no. 29: neurolepticum verhoogd;
- no. 45: neurolepticum gestart;
- no. 51: benzodiazepine verlaagd;
- no. 53: antidepressivum verhoogd;
- no. 62: benzodiazepine gestopt;
- no. 63: benzodiazepine verlaagd;
- no. 64: neurolepticum verhoogd.

• *Ad 3*

Kernberg vat schizofrenie op als een ontwikkelingsstoornis. Wij menen dat bij deze diagnose een organische component duidelijk aanwezig is en op grond hiervan werd deze categorie bij de latere selectie uitgesloten. Het betrof de patiënten 3, 24, 29, 68 en 64.

Binnen de drie verschillende categorieën vielen drie patiënten in meerdere categorieën (no. 29, 68, 64). Uiteindelijk hebben we op grond van deze categorieën zestien patiënten uitgesloten. Vervolgens berekenden we over de resterende populatie van 53 patiënten de kappawaarden.

12.4.3 Resultaten

De kenmerken van de onderzochte populatie van 69 patiënten zijn weergegeven in de tabel 12.3. De verdeling van de beoordelaars over het eerste en tweede interview is weergegeven in tabel 12.4. De kappawaarden berekend over de totale onderzoekspopulatie zijn weergegeven in tabel 12.5.

Tabel 12.3 Kenmerken van de onderzochte populatie

	<i>n</i> = 69	Percentage
<i>Verdeling naar geslacht</i>		
mannen	21	30,4 %
vrouwen	48	69,6 %
<i>Verdeling naar leeftijd</i>		
18–20 jaar	6	8,7 %
21–30 jaar	33	47,8 %
31–40 jaar	19	27,5 %
41–50 jaar	9	13,0 %
51–60 jaar	1	1,5 %
> 60 jaar	1	1,5 %
<i>Verdeling naar afdeling</i>		
Acute psychiatrie	26	37,7 %
Kliniek voor psychotherapie	43	62,3 %

Verdeling naar opnameduur

< 1 maand	0	0 %
1-3 maanden	30	43,5 %
4-7 maanden	10	14,5 %
8-11 maanden	9	13,0 %
12-15 maanden	11	15,9 %
16-19 maanden	8	11,6 %
> 20 maanden	1	1,5 %

Actuele psychotische symptomatologie volgens de behandelaar

---

aanwezig	10	14,5 %
afwezig	54	78,2 %
onbeslist	5	7,3 %

Tabel 12.4 Verdeling van de beoordelaars over het eerste en tweede interview

---

	<i>1e interview</i>	<i>2e interview</i>	<i>Totaal</i>
A	18	27	45
B	23	24	47
C	28	18	46

180

In tabel 14.2 staan vermeld: DSM-IV-classificatie, GAF-scores, geslacht, mogelijk actuele psychotische symptomatologie en de bevindingen bij het eerste en tweede interview ten aanzien van splitsing en de persoonlijkheidsorganisatie.

Tabel 12.5 Kappa-waarden

Splitsing zelfrepresentatie (n = 68)	0,27
Splitsing objectrepresentatie I (n = 68)	0,37
Splitsing objectrepresentatie II (n = 67)	0,25
Conclusie splitsing (n = 68)	0,33
Primitieve idealisatie (n = 69)	0,32
Devaluatie (n = 68)	-0,02
Projectieve identificatie (n = 68)	-0,05
Conclusie primitieve afweer (n = 69)	0,36
Realiteitstoetsing (n = 69)	0,41
Persoonlijkheidsorganisatie (n = 69)	0,37

Bij 'conclusie splitsing' wordt op grond van de beoordeling van splitsing aan de hand van de zelf-, object I- of object II-representatie de conclusie getrokken betreffende aanwezigheid, afwezigheid of onbeslist met betrekking tot het voorkomen van splitsing bij een patiënt. De interviewers kunnen hierbij dus verschillen in hun beoordeling met

betrekking tot de diverse representaties en toch overeenstemmen in hun eindoordeel.

Van de onderzochte populatie werd na uitsluiting van de categorieën interfererende factoren, medicatiewijziging en schizofrenie opnieuw de kappa-waarden berekend. Deze populatie van 53 *patiënten* had de kenmerken die zijn weergegeven in tabel 12.6. De verdeling van de beoordelaars over het eerste en het tweede interview is in tabel 12.7 weergegeven.

Tabel 12.6 Kenmerken van de onderzochte populatie

	<i>n</i> = 53	Percentage
<i>Verdeling naar geslacht</i>		
mannen	14	26,4 %
vrouwen	39	73,6 %
<i>Verdeling naar leeftijd</i>		
18–20 jaar	3	5,6 %
21–30 jaar	29	54,8 %
31–40 jaar	14	26,4 %
41–50 jaar	6	11,3 %
51–60 jaar	1	1,9 %
> 60 jaar	0	0 %
<i>Verdeling naar afdeling</i>		
Acute psychiatrie	15	28 %
Kliniek voor psychotherapie	38	72 %
<i>Verdeling naar opnameduur</i>		
< 1 maand	0	0 %
1–3 maanden	18	33,9 %
4–7 maanden	8	15,1 %
8–11 maanden	7	13,2 %
12–15 maanden	11	20,8 %
16–19 maanden	8	15,1 %
> 20 maanden	1	1,9 %
<i>Actuele psychotische symptomatologie volgens de behandelaar</i>		
aanwezig	5	9,5 %
afwezig	44	83 %
onbeslist	4	7,5 %

Tabel 12.7 Verdeling van de beoordelaars over het eerste en tweede interview

	<i>1e interview</i>	<i>2e interview</i>	<i>Totaal</i>
A	14	20	34
B	17	18	35
C	22	15	37

Met betrekking tot het medicatiegebruik werden de patiënten volgens onderstaande indeling onderscheiden:

- alleen neuroleptica: 6 patiënten;
- alleen antidepressiva: 4 patiënten;
- alleen benzodiazepines: 2 patiënten;
- combinatie neuroleptica en benzodiazepines: 11 patiënten;
- geen enkele medicatie: 22 patiënten.

De kappa-waarden zijn aangegeven per beoordelaarskoppel:

- B-C: 19;
- A-B: 16;
- A-C: 18;
- totaal van alle beoordelaars: 53.

De groep zonder medicatie of alleen een antidepressivum is aangegeven met 'medi' en betreft 26 interviews.

Tabel 12.8.1 Splitsing zelfrepresentatie

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,61
A-B	16	0,15
A-C	18	0,02
totaal	53	0,24
medi	26	0,32

Tabel 12.8.2 Splitsing objectrepresentatie I

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,65
A-B	16	-0,18
A-C	18	0,10
totaal	53	0,29
medi	26	-0,04

Tabel 12.8.3 Splitsing objectrepresentatie II

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,16
A-B	15	0,33
A-C	18	0,23
totaal	52	0,24
medi	25	-0,21

Tabel 12.8.4 Conclusie splitsing

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,55
A-B	16	0,21
A-C	18	0,25
totaal	53	0,33
medi	26	0,21

Tabel 12.8.5 Primitieve idealisatie

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,48
A-B	16	0,19
A-C	18	0,56
totaal	53	0,48
medi	26	0,37

Tabel 12.8.6 Devaluatie

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,01
A-B	16	-0,25
A-C	18	0,33
totaal	53	0,01
medi	26	0,00

Tabel 12.8.7 Projectieve identificatie

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	-0,15
A-B	16	0,00
A-C	18	0,15
totaal	53	0,00
medi	26	0,11

Tabel 12.8.8 Conclusie primitieve afweer

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,27
A-B	16	0,43
A-C	18	0,47
totaal	53	0,42
medi	26	0,37

Tabel 12.8.9 Realiteitstoetsing

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,02
A-B	16	0,59
A-C	18	0,49
totaal	53	0,33
medi	26	0,15

Tabel 12.8.10 Persoonlijkeorganisatie

<i>Interviews</i>	<i>n</i>	<i>Kappa</i>
B-C	19	0,05
A-B	16	0,57
A-C	18	0,39
totaal	53	0,32
medi	26	0,21

De kruis-frequentietabellen betreffende de geselecteerde onderzoekspopulatie van 53 patiënten vindt men in tabel 14.3.

12.4.4 Beantwoording van de vraagstelling

De kappa-waarden betreffende het afweermecanisme splitsing beoordeeld aan de zelf-, eerste en tweede objectrepresentatie alsmede aan de 'conclusie splitsing' gemeten aan de gehele onderzoekspopulatie alsook aan de geselecteerde populatie ($n = 53$) zijn lager dan 0,40. De aan- respectievelijk afwezigheid van het afweermecanisme splitsing konden wij met het beschreven test-hertestonderzoek niet met een voldoende mate van overeenstemming vaststellen.

12.4.5 Discussie

12.4.5.1 Verschillen tussen de onderzoekspopulaties

De kappa-waarden betreffende de gehele onderzoekspopulatie ($n = 69$) en de geselecteerde populatie ($n = 53$) verschillen opvallend wei-

nig van elkaar. Alleen bij de beoordeling van primitieve idealisatie bedraagt het verschil tussen de kappa-waarden meer dan 0,10. De kappa-waarden betreffende de diverse beoordelingen ten aanzien van splitsing vertonen zeer weinig verschillen. Deze geringe verschillen lijken erop te wijzen dat life events, wijzigingen in de medicatie en het aanwezig zijn van de diagnose schizofrenie, weinig invloed hebben op de afname en de beoordeling van het structurele interview. Hierbij dient opgemerkt te worden dat enkele beoordelingen ontbreken. Bij patiënt no. 68, die zich voor een deel verzette tegen afname van het interview, konden de zelf- en objectbeschrijvingen niet beoordeeld worden. Tevens werd bij deze patiënt verzuimd de beoordeling ten aanzien van het afweermechanisme devaluatie in te vullen. Dit was bij patiënt no. 21 het geval met betrekking tot het afweermechanisme projectieve identificatie. Bij patiënt no. 28 is bij de tweede objectrepresentatie in de twee interviews niet dezelfde persoon onderzocht zodat ook deze beoordeling uitviel.

Bij vergelijking van de diverse kenmerken van de twee onderzochte populaties valt op dat de patiënten die tot de uitgesloten categorieën behoorden vooral van de afdeling Acute psychiatrie en psychiatrische behandeling kwamen en nog pas relatief kort opgenomen waren (één tot drie maanden). Dit hangt samen met het feit dat de patiënten met de diagnose schizofrenie van deze afdeling afkomstig waren en dat medicatiewijzigingen vooral te verwachten zijn bij recent opgenomen en nog niet gestabiliseerde patiënten. Met het uitsluiten van deze categorieën halveerde tevens het aantal patiënten waarbij volgens de behandelaar sprake was van actuele psychotische symptomatologie. Doordat manifeste psychotische symptomatologie waarschijnlijk met een relatief grote mate van overeenstemming is vast te stellen, viel mogelijk de kappa-waarde met betrekking tot het criterium realiteits-toetsing in de geselecteerde populatie iets lager uit.

Ten aanzien van de verdeling van de beoordelaars over het eerste en tweede interview dient opgemerkt te worden dat er alleen bij beoordelaar B in beide populaties sprake was van een geheel gelijke verdeling. Bij beoordelaars A en C was dit niet het geval. Dit verschil was met betrekking tot de geselecteerde populatie wel minder groot.

12.4.5.2 Nadere analyse van de resultaten bij de geselecteerde onderzoekspopulatie (n = 53)

- *Verschillen per koppel*

De kappa-waarden bij de beoordeling van splitsing verschillen sterk per koppel. Als we ons richten op de kappa-waarden bij de zelfrepresentatie vinden we voor het koppel B-C een waarde van 0,61 en voor de koppels A-B en A-C respectievelijk 0,15 en 0,02. Bij de beoordeling van de eerste objectrepresentatie is hetzelfde patroon zichtbaar; bij de tweede objectrepresentatie daalt de kappa-waarde van het koppel A-B. De betere overeenstemming van koppel B-C ten opzichte van de

andere koppels is dus niet consistent aanwezig. Deze berekeningen zijn verricht over relatief kleine populaties. Hierbij dient opgemerkt te worden dat bij de tweede objectrepresentatie koppel A-B één beoordeling minder heeft dan de andere koppels omdat bij één patiënt bij het tweede interview niet dezelfde objectrepresentatie is onderzocht als gedurende het eerste interview. De kappa-waarden voor de gehele onderzoekspopulatie bedragen bij de zelf- en objectrepresentaties respectievelijk 0,24, 0,29 en 0,24. Deze waarden zijn duidelijk lager dan de door ons aangegeven grens van 0,40 om te kunnen spreken van een voldoende tussenbeoordelaarovereenstemming.

Bij de toelating van de beoordelaars uit de trainingsfase tot het testhertestonderzoek werd besproken dat beoordelaar C voor een deel achterbleef bij de beoordelaars A en B. Bij de bevindingen uit het testhertestonderzoek zien we het koppel A-B geen hogere kappa-waarden bereiken dan de koppels waaraan C meedeed. Het is juist het koppel B-C dat als enige een kappa-waarde boven de 0,40 behaalt. Wij concluderen dat de lage kappa-waarden van de tussenbeoordelaarovereenstemming ten aanzien van splitsing niet kunnen worden toegeschreven aan een tekortschietende training van beoordelaar C.

- *Conclusie splitsing*

Bij de beoordeling betreffende de 'conclusie splitsing' gaat het om de vraag of bij een patiënt uiteindelijk al dan niet sprake is van het afweermechanisme splitsing of dat de beoordeling onbeslist is; hierbij wordt niet in ogenschouw genomen op grond van welke representaties deze conclusie tot stand is gekomen. De beoordeling betreffende deze conclusie komt het meest overeen met de beoordeling in de klinische praktijk waar de eindconclusie in deze belangrijker is dan de vraag op grond van welk materiaal tot deze conclusie is gekomen. De kappa-waarden van de koppels B-C, A-B en A-C bedragen respectievelijk 0,55, 0,21 en 0,25. De kappa-waarde van de gehele onderzoekspopulatie bedraagt 0,33; ook deze waarde houdt een onvoldoende overeenstemming in.

- *Invloed van medicatie*

Wanneer wij kijken naar de patiënten die geen medicatie of alleen een antidepressivum gebruiken en bij wie verwacht mag worden dat er niet of nauwelijks een beïnvloeding van het angstniveau plaatsvindt waardoor afname van het structurele interview zou worden bemoeilijkt, zien we dat de kappa-waarden bij de zelfrepresentatie licht stijgt, maar bij de eerste en tweede objectrepresentatie juist daalt. Ook bij conclusie splitsing daalt de kappa-waarde bij deze groep. Vanwege het niet of nauwelijks aanwezig zijn van psychofarmaca als interfererende factor zou men bij deze groep juist een stijging van de kappa-waarden verwachten. Wij vinden dus in ons onderzoek geen duidelijk verschil

in tussenbeoordelaarsovereenstemming tussen de groep zonder medicatie of alleen antidepressiva en de gehele groep.

- *Verschillen tussen zelf- en objectrepresentaties*

Uit de kruis-frequentietabellen (zie tabel 14.3) blijkt dat splitsing bij de zelfrepresentatie frequenter als aanwezig is beoordeeld dan bij de eerste en tweede objectrepresentaties. Voor het eerste interview was dat respectievelijk 26, 12 en 9 keer; voor het tweede interview respectievelijk 24, 14 en 13 keer. Bij de discussie betreffende de resultaten van de training schreven wij dat het vaak moeilijker is om een tegenstelling vast te stellen in de beschrijving van een object. Ook bepaalt de patiënt zelf de keuze wie voor hem de twee belangrijkste personen zijn in zijn leven; hierbij bestaat de mogelijkheid dat de patiënt conflictueus beladen objecten juist vermijdt te noemen. Verder kan meespelen dat de interviewer op grond van informatie uit de eerste fase veel meer materiaal tot zijn beschikking heeft ter beoordeling van de zelfrepresentatie dan bij de beoordeling van de objectrepresentaties. Door deze factoren is de aanwezigheid van splitsing mogelijk minder vastgesteld bij de objectrepresentaties dan bij de zelfrepresentatie.

187

- *Primitieve idealisatie en devaluatie*

Bij de afweermechanismen vindt men voor de gehele onderzoekspopulatie de hoogste kappa-waarde bij de beoordeling van primitieve idealisatie, namelijk 0,48. Men zou kunnen veronderstellen dat het beoordelen van een representatie met betrekking tot dit afweermechanisme relatief makkelijk is omdat slechts beoordeeld hoeft te worden of de patiënt zichzelf of een ander als geheel goed beschrijft. Indien een patiënt alleen maar positieve kenmerken in de beschrijving aangeeft en op de vraag van de interviewer of er geen minder goede of slechte eigenschappen zijn negatief antwoordt, is voldaan aan de criteria voor dit afweermechanisme. Mutatis mutandis zou dit ook dienen te gelden voor het afweermechanisme devaluatie. Dit blijkt echter niet het geval te zijn. Mogelijk zijn patiënten meer eenduidig in het uiten van positieve kwalificaties dan in die van negatieve.

- *Projectieve identificatie*

De gevonden kappa-waarde met betrekking tot projectieve identificatie is bij de geselecteerde totale onderzoekspopulatie gelijk aan de toevalskans. Dat dit afweermechanisme het laagst scoort qua kappa-waarde past bij de complexe aard van de beschrijving van dit mechanisme.

- *Realiteitstoetsing*

Bij de realiteitstoetsing valt het verschil in kappa-waarden tussen de verschillende beoordelaarskoppels op. Koppel B-C, dat bij het afweer-

mechanisme splitsing globaal het beste scoorde, behaalde hier juist de laagste score.

Wanneer wij de beoordelingen van de realiteitstoetsing door de behandelaars vergelijken met die bij het structurele interview komt het volgende beeld naar voren. De behandelaars oordeelden op het moment van aanmelding van de patiënt bij de contactpersoon dat bij vijf patiënten sprake was van actuele psychotische symptomatologie; bij vier patiënten werd dit als onbeslist aangemerkt. In het eerste interview werd bij twaalf patiënten een gestoorde realiteitstoetsing vastgesteld en bij één patiënt was dit onbeslist. In het tweede interview waren deze getallen respectievelijk vijftien en nul. Het lijkt dat de opvatting van Kernberg betreffende een gestoorde realiteitstoetsing ruimer is dan wat in de klinische praktijk gebruikelijk is. Hierbij kan vooral gedacht worden aan het onderdeel 'empathie voor de criteria van de sociale realiteit' waardoor Kernbergs opvatting ten aanzien van een gestoorde realiteitstoetsing ruimer wordt. Bij dit onderdeel gaat het om de waarneming door de interviewer van inadequate gedachten, gedragingen of gevoelens bij de patiënt en het vervolgens onderzoeken of de patiënt empathie kan opbrengen voor deze percepties. Niet alleen rekt dit criterium het begrip gestoorde realiteitstoetsing op, maar ook zal naar alle waarschijnlijkheid door het sterk subjectieve karakter de tussenbeoordelaarsovereenstemming afnemen. Deze subjectiviteit is onzes inziens te vergelijken met de subjectiviteit die optreedt bij het kwalificeren van een waan als 'bizarre'. Flaum e.a. (1991) onderzochten de tussenbeoordelaarsovereenstemming met betrekking tot de beoordeling van vignetten ten aanzien van het criterium bizarre waan. Zij deelden 45 beoordelaars in drie groepen in en vonden (zeer) lage kappa-waarden tussen de 0,06 – 0,36.

Een ander aspect waardoor bij het structurele interview vaker tot de conclusie gestoorde realiteitstoetsing werd gekomen, kan samenhangen met de uitgebreide aandacht die aan dit criterium wordt gegeven tijdens de eerste fase. Mogelijk psychotische belevingen worden uitgebreid uitgevraagd waarbij aanvankelijk wordt meegegaan in de 'psychotische realiteit' waardoor de realiteitstoetsing verder ondermijnd wordt. Tevens werd bij ons onderzoek aan het einde van de eerste fase expliciet naar mogelijk psychotische belevingen (stemmen en visioenen) gevraagd.

- *Persoonlijkheidsorganisatie*

Het beoordelen van de persoonlijkheidsorganisatie berust op de criteria realiteitstoetsing en afweermechanismen. Bij de discussie betreffende de bevindingen tijdens de training veronderstelden wij dat de realiteitstoetsing met een relatief grotere mate van overeenstemming te beoordelen zou zijn dan het afweermechanisme splitsing; bijgevolg zou deze moeten bijdragen aan een hogere kappa-waarde met betrek-

king tot de persoonlijkheidsorganisatie. Zoals hierboven besproken, blijkt de overeenstemming ten aanzien van de realiteitstoetsing echter sterk te dalen in het test-hertestonderzoek. We zien dat het beoordeelaarskoppel B-C parallel aan de lage kappa-waarde voor de realiteitstoetsing een lage kappa-waarde behaalt met betrekking tot de beoordeling van de persoonlijkheidsorganisatie.

12.4.5.3 *Vergelijking van de resultaten met andere onderzoeken*

Aangezien ons geen test-hertestonderzoek naar het afweermecanisme splitsing in een klinische situatie uit de literatuur bekend is, was het niet mogelijk de door ons gevonden waarden te vergelijken met soortgelijke studies. Wij zullen onze bevindingen dan ook vergelijken met studies die werden verricht naar de tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid van andere afweermecanismen in een interviewer-observatoropzet. Zo vond Vaillant (1976) bij een tussenbeoordelaarsovereenstemmingsonderzoek betreffende achttien verschillende afweermecanismen een mediane kappa-waarde van 0,56 met een variatie tussen $-0,01$ en $0,95$. Het betrof hier een vergelijking van de uitkomsten van beoordelingen op grond van *life vignettes*. De beoordeling vond plaats aan de hand van een lijst met omschrijvingen van de diverse afweermecanismen. Perry en Cooper (1989) vonden bij een tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheidsonderzoek naar de beoordeling van 22 afweermecanismen een mediane *intra*class coëfficiënt van 0,37 met een variatie van 0,11 tot 0,59. Het voorkomen van een afweermecanisme werd hierbij op een drie-puntsschaal aangegeven: niet, waarschijnlijk, zeker aanwezig. Doordat hierbij sprake was van continue en niet van dichotome data werd een andere statistische bewerking toegepast; we kunnen deze waarden dan ook niet geheel met een kappa-coëfficiënt vergelijken. Kraaijkamp (1992) noemt bij de beoordeling van de *intra*class coëfficiënt in een interview-observatoropzet de volgende waarden: $0,50-0,59 =$ slecht en $< 0,50 =$ zeer slecht. Het betrof hier zes weinig ervaren beoordelaars die video-opnames beoordeelden betreffende 46 patiënten bij wie een psychodynamisch interview werd afgenomen. De in dit onderzoek gehanteerde operationalisatie van splitsing bespraken wij reeds bij de inleiding van ons onderzoek. De *intra*class coëfficiënt met betrekking tot de splitsing van de zelfrepresentatie en objectrepresentaties bedroegen respectievelijk 0,34 en 0,44. Deze behaalde betrouwbaarheidscoëfficiënten zijn – voor zover een vergelijking mogelijk is –, lager dan de in ons onderzoek behaalde overeenstemmingscoëfficiënten. Beide hier gerefereerde onderzoeken betroffen een interviewer-observatoropzet en naar alle waarschijnlijkheid zullen bij een test-hertestopzet de gevonden coëfficiënten lager uitvallen.

Een andere vergelijking die men kan maken is met de *Present state examination*. Slooff e.a. (1983) deden zowel in een interview-observatoropzet

tor- als in een test-hertestopzet een tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheidsonderzoek met dit semi-gestructureerde interview. In dit onderzoek werd een cluster van 44 neurotische en 45 psychotische symptomen onderscheiden. De aan- of afwezigheid van deze symptomen werd op een vijf-puntsschaal aangegeven en er werd een gewogen kappa-waarde berekend; ook hier is een vergelijking met een kappa-coëfficiënt niet geheel mogelijk. In de regel vallen de berekende waarden voor een gewogen kappa hoger uit dan voor een ongewogen kappa (Schouten 1986). De kappa-waarden daalden bij de test-hertestopzet ten opzichte van de interviewer-observatoropzet bij het cluster neurotische symptomen van 0,70 naar 0,40 en bij het cluster psychotische symptomen van 0,65 naar 0,32. Wij zien bij dit op descriptief niveau gerichte interview een afname van de kappa-waarden die ligt in de orde van grootte zoals wij die ook in ons eigen onderzoek hebben gevonden ten aanzien van de criteria realiteitstoetsing en persoonlijkheidsorganisatie.

De in de literatuur gerapporteerde mate van overeenstemming met betrekking tot DSM-III-R-persoonlijkheidsstoornissen, waarbij deze worden vastgesteld aan de hand van een semi-gestructureerd interview, liggen wel hoger dan de door ons gevonden waarden met betrekking tot de persoonlijkheidsorganisatie. Zimmerman (1994) geeft een uitgebreid overzicht van de diverse studies op dit gebied. Wij beperken ons hierbij tot de studies met een test-hertestopzet met een interval tussen de interviews van enkele dagen. Zimmerman (1994) meldt hierbij vier studies waarbij de kappa-waarden per persoonlijkheidsstoornis werden berekend. Van de 36 kappa-waarden was 33% lager dan 0,50 en 42% hoger dan 0,60. Bij de borderline-persoonlijkheidsstoornis varieerden de kappa-waarden tussen de 0,85 en 0,40. Hierbij had overigens het onderzoek met veruit de grootste onderzoekspopulatie ($n = 103$) de laagste kappa-waarden; als onderzoeksinstrument was het *Structured clinical interview for DSM-III axis II* gebruikt. Blijkbaar is het zelfs met een semi-gestructureerd interview soms nog moeilijk om een goede tussenbeoordelaarsovereenstemming te verkrijgen in een test-hertestopzet.

12.4.6 Analyse van het gebrek aan overeenstemming

12.4.6.1 Inleiding

Indien wij de tussenbeoordelaarsovereenstemming van het afweermecanisme splitsing willen verhogen, dienen wij meer inzicht te hebben in de diverse bronnen van niet-overeenstemming. Hiertoe werden meerdere video-opnamen bekeken van interviews waarbij met betrekking tot ten minste één representatie een verschil in beoordeling had plaatsgehad.

Van de Brink (1989) geeft, mede op basis van het werk van Spitzer

e.a. (1975), de volgende indeling van potentiële bronnen van onbetrouwbaarheid bij een test-hertestonderzoek. Wij hebben deze indeling toegepast bij de analyse van de bronnen van niet-overeenstemming met betrekking tot het beoordelen van het afweermechanisme splitsing in de context van het structurele interview.

- 1 Subjectvariantie: er is sprake van een wisselende psychopathologie waardoor een patiënt bij het eerste interview een ander toestandsbeeld vertoont dan ten tijde van het tweede interview.
- 2 Situatievariantie: hieronder worden veranderingen verstaan die tot stand zijn gekomen door een persoonlijkheidsverandering. In ons onderzoek verstaan wij hieronder veranderingen in de beschrijving van de representaties door de patiënt.
- 3 Informatievariantie: hieronder verstaan we dat verschillende onderzoekers de patiënt op een verschillende wijze interviewen waardoor hun oordeel niet meer op grond van dezelfde informatie is gebaseerd.
- 4 Observatievariantie: hieronder verstaan wij dat er op grond van hetzelfde materiaal een verschil bestaat in beoordeling tussen de onderzoekers met betrekking tot de mogelijke aan- of afwezigheid van het afweermechanisme splitsing. Zo kan de ene onderzoeker in het materiaal aanknopingspunten vinden voor de aanwezigheid van het afweermechanisme splitsing en het materiaal verder bewerken teneinde het te kunnen toetsen aan de operationalisatie; de andere interviewer ziet daarentegen in hetzelfde materiaal geen aanknopingspunten voor de mogelijke aanwezigheid van dit afweermechanisme.
- 5 Criteriumvariantie: hieronder verstaan wij dat verschillende onderzoekers de criteria van de operationalisatie van het afweermechanisme splitsing anders interpreteren.

Er is sprake van een hiërarchische ordening van mogelijke bronnen van niet-overeenstemming. Indien bijvoorbeeld een patiënt een geheel ander toestandsbeeld vertoont tijdens het tweede interview zal men niet meer in staat zijn de mogelijke observatie- of criteriumvariantie te beoordelen. Voor ons onderzoek betekent dit dat wij per patiënt slechts één representatie analyseren met betrekking tot de mogelijke bronnen van niet-overeenstemming. Wanneer immers sprake is van een veranderd toestandsbeeld zal dit de beoordelingen van alle representaties door de verschillende interviewers beïnvloeden. Om een indruk te krijgen van de maat waarin de verschillende variantiebronnen een rol spelen, kan per patiënt slechts één variantiebron, gebaseerd op één representatie, worden meegeteld. Alle variantiebronnen kunnen een rol spelen bij de beoordeling van die patiënten waarbij geen consensus bestaat ten aanzien van de conclusie splitsing; hierbij bestaat bij géén enkele representatie een consensus met betrekking tot de beoordeling. Bij de patiënten bij wie consensus bestaat ten aanzien

van deze conclusie is het mogelijk dat ten aanzien van sommige representaties wel en ten opzichte van andere geen consensus bestaat. Hierbij is het minder waarschijnlijk dat de subjectvariantie een rol speelt omdat hierbij de beoordeling van alle representaties zou worden beïnvloed.

12.4.6.2 Procedure

We hebben de video-opnamen van (tweemaal) vijftien interviews onderzocht op de diverse bronnen van variantie. Het lag in de bedoeling alle vijftien paar interviews *at random* te betrekken uit de achttien gevallen waarbij geen consensus bestond ten aanzien van de conclusie splitsing. Bij nadere analyse bleken er van deze achttien paar interviews negen af te vallen omdat de kwaliteit van de video-opnamen tekortschoot, vanwege technische gebreken of vanwege zeer zacht spreken van de patiënt waardoor beoordeling niet goed meer mogelijk was. Eén patiënt had toestemming voor het maken van een video-opname geweigerd. Besloten werd deze negen paar interviews aan te vullen met zes paar interviews die *at random* werden gekozen uit de serie waarbij ten minste ten aanzien van één representatie geen consensus bestond. Indien ten aanzien van meerdere representaties geen consensus bestond, werd de eerste representatie onderzocht. Dit hield meestal de zelfrepresentatie in; een enkele maal werd de beoordeling van de eerste objectrepresentatie geanalyseerd.

Van elke video-opname werd de eerste vijftien minuten bekeken om een indruk van mogelijke veranderingen in de psychopathologie te krijgen. Daarna werd het deel van het interview opgezocht waarbij de interviewer aan de patiënt vroeg de desbetreffende representatie te beschrijven. Vervolgens werd weer vijf minuten gesprek op de videoband teruggespoeld om een goed beeld van de context te krijgen. De volgorde van het bekijken van de video-opnamen was dezelfde als waarin de interviews hadden plaatsgehad.

De beschrijvingen van de te analyseren representaties werden uitgeschreven en dit materiaal werd na het bezien van de tweede videoband met elkaar vergeleken, waarna het verschil in beoordeling werd toegekend aan één van de hierboven beschreven variantiebronnen.

12.4.6.3 Resultaten

De verdeling van de beoordelaars over de vijftien paar interviews was als volgt:

- B-C: 5;
- A-B: 4;
- A-C: 6.

De bronnen van variantie konden per interviewpaar als volgt ingedeeld en beschreven worden.

- *Subjectvariantie*

No. 48: *beoordelaars B-C*

De patiënt vertoonde tijdens het tweede interview een geheel ander toestandsbeeld. De stemming was tijdens het tweede interview duidelijk veel zwaarder depressief dan tijdens het eerste interview. In het eerste interview had de patiënt naast negatieve ook uitgebreid positieve kenmerken betreffende zichzelf beschreven. Bij het tweede interview gaf patiënt op de driemaal herhaalde vraag van C naar positieve kenmerken ten aanzien van de zelfbeschrijving nadrukkelijk aan dat deze er absoluut niet waren.

- *Situatievariantie*

No. 43: *beoordelaars C-B*

De patiënt vertoonde bij de beschrijving van de eerste objectrepresentatie in het eerste interview splitsing. In het tweede interview werden dezelfde tegenstrijdigheden geformuleerd. Op de vraag van B hoe deze tegenstrijdigheden met elkaar te rijmen waren, volgde in tegenstelling tot het eerste interview wel integratie.

No. 49: *beoordelaars C-B*

In beide interviews werd dezelfde tegenstrijdigheid geactualiseerd. In het tweede interview integreerde de patiënt deze daarentegen wel.

No. 36: *beoordelaars A-B*

In het eerste interview werd het object sterk tegenstrijdig beschreven met goede en slechte eigenschappen. In het tweede interview werden de negatieve eigenschappen, bij herhaald navragen door de interviewer, expliciet door de patiënt ontkend.

No. 50: *beoordelaars A-B*

De patiënt hield de in het eerste gesprek gepresenteerde tegenstelling bij de zelfrepresentatie weg uit het tweede interview. Verder viel op te merken dat A naliet de door hem uitgewerkte tegenstrijdigheden expliciet op de mogelijkheid van integratie te onderzoeken.

No. 56: *beoordelaars C-A*

In het eerste interview werd het object geïdealiseerd en in het tweede interview werd van hetzelfde object een sterk tegenstrijdige beschrijving gegeven.

- *Informatievariantie*

No. 25: *beoordelaars B-A*

Beide beoordelaars stelden naar aanleiding van hetzelfde materiaal geheel andere vragen.

No. 31: *beoordelaars B-A*

Beoordelaar A stelde naar aanleiding van aanvankelijk hetzelfde materiaal betreffende de zelfrepresentatie geheel andere vragen dan B. Verder viel op dat beoordelaar A bij verdere bewerking van het materiaal dit niet conform de bij de training geïnstrueerde wijze uitvoerde; met

name werden de aanwezige tegenstrijdigheden onvoldoende uitgevraagd.

No. 61: beoordelaars A-C

A en C stelden naar aanleiding van hetzelfde materiaal geheel andere vragen.

- *Observatievariantie*

No. 60: beoordelaars A-C

Beoordelaar A zag in het gepresenteerde materiaal bij de zelfrepresentatie geen tegenstrijdigheid. Beoordelaar C zag hier wel een tegenstrijdigheid in, werkte dit uit en concludeert dat splitsing aanwezig is.

No. 44: beoordelaars A-C

Beoordelaar A zag in het gepresenteerde materiaal wel een tegenstelling en werkte dit uit. Beoordelaar C zag in hetzelfde materiaal geen tegenstelling.

No. 18: beoordelaars C-B

Beoordelaar B zag in het materiaal wel een tegenstrijdigheid en werkte dit uit; C zag in hetzelfde materiaal geen tegenstrijdigheid.

194

- *Criteriumvariantie*

No. 58: beoordelaars A-C

Zowel A als C werkten op grond van het materiaal dezelfde tegenstelling uit en onderzochten hierbij of de patiënt alsnog tot integratie kwam. De patiënt gaf in beide interviews dezelfde reactie; A besloot dat sprake was van integratie, terwijl C concludeerde dat geen integratie optrad.

No. 37: beoordelaars C-B

Beoordelaar C oordeelde dat integratie van de tegenstrijdigheden plaatsvond. Beoordelaar B concludeerde op grond van hetzelfde materiaal dat dit niet het geval was.

No. 42: beoordelaars A-C

Beoordelaar A vond dat geen sprake was van emotionele integratie van de tegenstrijdigheden; beoordelaar C oordeelde op grond van hetzelfde materiaal dat wel integratie plaatsvond. Verder viel op dat A niet conform de operationalisatie te werk ging door niet te toetsen of emotionele integratie, na het uitwerken van de tegenstrijdigheden, alsnog kon plaatsvinden.

Tabel 12.9 Bronnen van variantie

<i>n</i> = 15	
subjectvariantie	1
situatievariantie	5
informatievariantie	3

Niet gewerkt volgens de instructie betreffende operationalisatie: driemaal (beoordelaar A).

12.4.6.4 Discussie

Bij onze bevindingen dient betrokken te worden dat de analyse van de video-opnamen slechts door één persoon, de auteur dezes, is verricht; de tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid van deze bevindingen is niet vastgesteld.

Het bleek dat bij zes beoordelingen de bron van variantie geheel bij de patiënt lag. In één geval betrof het hier een sterk veranderd toestandsbeeld (subjectvariantie). Bij de overige veertien patiënten namen wij geen veranderingen in het toestandsbeeld waar. Wel leken enkele patiënten bij het begin van het tweede interview iets meer ontspannen dan bij de aanvang van het eerste interview. Uiteraard konden de patiënten zich bij het tweede interview meer een beeld vormen op welke wijze het gesprek zou gaan verlopen dan bij het eerste interview. Als we echter de mate van gespannenheid vergeleken na tien minuten gesprek konden wij op de video-opnamen geen verschil meer waarnemen tussen beide interviews.

Bij de situatievariantie werden bij twee patiënten (no. 43 en 49) in het tweede interview, in tegenstelling tot bij het eerste interview, de tegenstrijdigheden emotioneel geïntegreerd. Men zou kunnen stellen dat het eerste interview een soort psychotherapeutische werking heeft gehad. Hoewel dit uiteraard niet geheel is uit te sluiten, lijkt het toch moeilijk voorstelbaar dat een volgens Kernberg basale psychische constellatie zo snel kan veranderen. Bij patiënt no. 36 werden in het tweede interview de negatieve eigenschappen van het object ontkend, ondanks herhaald vragen door de interviewer. We kwamen bij de analyse van de videoband tot de conclusie dat de in het eerste interview door de interviewer uitgewerkte tegenstrijdigheid van het object had geleid tot een toename van het angstniveau. Hierop leek de patiënt deze negatieve eigenschappen in het tweede interview te hebben verdrongen. Een dergelijke wisseling kan niet in overeenstemming worden gebracht met de opvatting van Kernberg die aangeeft dat het persisteren van splitsing mede berust op grond van het falen van de verdringingsbarrière. Bij patiënt no. 50 leek ons dat de in het eerste interview naar voren gekomen tegenstrijdigheid in de zelfbeschrijving door de patiënt als negatief werd beleefd; de patiënt leek er erg op gericht te zijn een positief beeld van zichzelf bij de interviewer te vestigen. Het leek ons dat de eerder vermelde tegenstrijdigheid in het tweede interview actief uit het gesprek werd gehouden. Bij patiënt no. 56 werd het object tijdens het eerste interview geïdealiseerd. Tijdens

het tweede interview bleek zich in het interval tussen de interviews een onenigheid te hebben voorgedaan tussen de patiënt en deze persoon. Er was tijdens het tweede interview een sterke tegenstrijdigheid in de beschrijving van deze persoon zichtbaar. Het leek ons dat deze patiënt sterk afhankelijk van hem was en daarom aanvankelijk diens negatieve eigenschappen had verdrongen. Door de onenigheid werden sterk agressieve impulsen bij de patiënt gemobiliseerd waardoor de verdringing tekort leek te schieten. Onzes inziens lijken de bevindingen bij de patiënten bij wie sprake is van situatievariantie aan te geven dat splitsing niet zozeer een vaste karakteristiek van de persoonlijkheidsstructuur is, maar veel meer veranderlijk en situatief bepaald is.

Informatievariantie werd bij drie paar interviews gevonden. De verschillende interviewers stelden naar aanleiding van hetzelfde materiaal andere vragen. Deze variantie hangt samen met het psychodynamische, niet gestandaardiseerde karakter van het structurele interview waarbij de interviewer steeds op zoek gaat naar mogelijk conflictueus materiaal. De interviewer wordt hierbij gedwongen sterk af te gaan op eigen (tegenoverdracht)gevoelens als richting gevend signaal betreffende conflicten bij de patiënt. In deze interactie zal ook de specifieke combinatie van patiënt en interviewer een rol spelen.

Bij de observatievariantie is het materiaal in principe gelijk, maar verbinden de interviewers er een verschillende betekenis aan. Het lijkt op het eerste gezicht vreemd dat de ene onderzoeker wel en de andere geen tegenstelling in het materiaal onderkent. Wij zagen bij deze drie paar interviews dat de geconstateerde tegenstellingen aanvankelijk weinig sterk naar voren kwamen en zo door de andere interviewer gemist konden worden. Bij het uitwerken van de aanvankelijk beperkte tegenstrijdigheid nam in alle drie de gevallen het spanningsniveau bij de patiënt toe en werd parallel hieraan de beschrijving ook steeds meer affectief geladen. Dit ging gepaard met een verscherping van de tegenstrijdigheid waarbij uiteindelijk ook geen emotionele integratie meer plaatsvond. Men zou kunnen zeggen dat aanvankelijk de tegenstrijdigheid minder duidelijk was en er nog sprake was van een zekere integratie, maar dat op grond van regressie als afweer de integratie van de deel-representaties afnam en de affectieve lading sterker werd.

Bij de criteriumvariantie berust het ontbreken van consensus op de interpretatie door de interviewer van het al dan niet bereiken van emotionele integratie door de patiënt. Deze variantie kwam slechts in drie van de vijftien gevallen voor, wat uiteraard ook te maken heeft met de hiërarchische rangschikking van de bronnen van variantie waardoor het ontbreken van consensus reeds werd veroorzaakt door de voorgaande mogelijke oorzaken.

Verder werd bij de analyse duidelijk dat beoordelaar A niet altijd het materiaal conform de tijdens de training geïnstrueerde operationalisatie had bewerkt en beoordeeld. De beoordelaars B en C werkten tijdens

alle interviews wel conform de operationalisatie. Hierdoor werd ook inzichtelijk dat het koppel B-C duidelijk hogere kappa-waarden wist te behalen dan de koppels waar beoordelaar A aan mee deed.

12.5 Conclusie

Op grond van onze analyse betreffende de diverse bronnen van variantie is het aannemelijk dat de relatief lage test-hertest tussenbeoordelaarsovereenstemming voor een belangrijk deel samenhangt met patiëntgebonden variabelen. Wellicht belangrijker nog dan deze constatering was de observatie dat het afweermechanisme splitsing bij diverse patiënten veel wisselender aanwezig was dan men op grond van Kernbergs theorie zou mogen verwachten. Onze bevindingen bij de analyse van de bronnen van variantie ondersteunen onze bevindingen bij het theoretisch onderzoek. Bij dit onderzoek gaven wij aan dat de fenomenen die worden gezien als een manifestatie van het afweermechanisme splitsing berusten op de afweer van ambivalentieconflicten. Een dergelijk ambivalentieconflict wordt versterkt bij toename van de driftimpuls en/of bij interacties waarbij het ambivalentieconflict wordt geactualiseerd. Dit laatste speelt vooral bij vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten, die door een zwakke afgrenzing en de afhankelijkheid van anderen een zwak geïntegreerd zelfbeeld hebben. In een interactie brengt men zichzelf in het contact in en dit kan tot het toenemen van een ambivalentieconflict leiden. Zowel bij vroeggestoorde patiënten als bij rijpere persoonlijkheidsstructuren kunnen ambivalentieconflicten voorkomen; deze kunnen afgeweerd worden door regressie met het naar voren komen van – voorheen niet manifeste – tegenstrijdigheden. Een dergelijke conceptualisatie betekent tevens dat niet gesproken kan worden van al dan niet aanwezig zijn van affectieve tegenstrijdigheden en/of het al dan niet bereiken van integratie van deze tegenstrijdigheden, maar dat zowel tegenstrijdigheden als het vermogen tot integratie op een continuüm liggen. Ook bij de resultaten van de trainingsfase gaven wij reeds aan dat het bij een aantal patiënten niet mogelijk bleek het criterium emotionele integratie te beoordelen op aan- of afwezigheid. Deze integratie vond frequent slechts voor een deel plaats.

Het optreden van de tegenstrijdigheden berust op regressie waardoor tevens de synthetische functie van het Ich verzwakt wordt. Deze regressie is geen dichotoom maar een dimensionaal verschijnsel; er is sprake van meer of minder regressie. Hieraan parallel kunnen de representaties meer of minder affectief tegengesteld zijn. Bij het verder actualiseren van het ambivalentieconflict kan de regressie dieper worden en neemt de mate van affectieve tegenstelling toe. We beschreven dit bij de drie patiënten bij wie sprake was van observatievariantie.

Onze opvatting staat in contrast met die van Kernberg die de affectieve tegenstelling geen gradaties toekent. De tegenstelling is volgens Kernberg gebaseerd op het gesplitst blijven van de verschillende deel-representaties. Door het achterwege blijven van een integratie blijft de affectieve kwaliteit primitief van karakter. Het primitieve affectieve karakter van de bij splitsing betrokken deel-representaties wordt pas gemodificeerd nadat integratie heeft plaatsgevonden. Het kenmerk van splitsing is dat het wel of niet aanwezig is; 'een beetje' splitsing bestaat in Kernbergs theorie niet.

We bespraken bij de discussie van de resultaten van de training dat het bij een aantal patiënten bij het bespreken van de consensus-diagnose niet mogelijk bleek het criterium emotionele integratie te beoordelen op aan- of afwezigheid; de integratie vond bij een aantal patiënten slechts voor een deel plaats. Daarnaast vonden wij bij de analyse van de variantiebronnen twee patiënten bij wie tijdens het eerste interview geen en bij het tweede interview wel sprake was van emotionele integratie. Dit betekent dat ook ten aanzien van het criterium emotionele integratie niet gesproken kan worden van een dichotomie in wel of niet aanwezig. Splitsing dient men onzes inziens niet op te vatten als een categoriaal maar als een dimensionaal construct.

12.6 Samenvatting

In dit hoofdstuk komen de verschillende methoden voor het onderzoek naar tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid aan de orde. Tevens geven we de opzet, uitvoering en resultaten van ons onderzoek bij 69 klinische patiënten weer. In het beschreven onderzoek kon het afweermechanisme splitsing niet met een voldoende mate van tussenbeoordelaarsovereenstemming vastgesteld worden.

We vergelijken in dit hoofdstuk onze resultaten, voor zover mogelijk, met die uit andere onderzoeken. Bovendien analyseren we het gebrek aan overeenstemming aan de hand van video-opnamen van vijftien paar interviews. Een belangrijke oorzaak voor niet-overeenstemming blijkt op patiëntgebonden variabelen te berusten. Het afweermechanisme splitsing blijkt veel wisselender aanwezig te zijn bij diverse patiënten dan men op grond van Kernbergs theorie zou mogen verwachten. Op grond van ons empirisch en theoretisch onderzoek geven wij aan dat de aan splitsing verbonden aspecten als de affectieve tegenstelling en het ontbreken van emotionele integratie een dimensionaal en geen dichotoom karakter hebben.

13 Uitkomsten van het onderzoek

In ons empirisch onderzoek zijn wij er niet in geslaagd, daartoe specifiek getrainde onderzoekers een voldoende mate van overeenstemming te laten bereiken in een test-hertest onderzoeksopzet voor het vaststellen van het afweermechanisme splitsing in de context van het structurele interview. Bij de analyse van mogelijke bronnen van niet-overeenstemming bleek een belangrijke factor de wisselende aanwezigheid bij patiënten van de kenmerken van splitsing. We constateerden met name dat sommige patiënten de tegenstrijdige beelden in het eerste interview niet en in het tweede interview wel integreerden. Deze bevindingen zijn niet in overeenstemming met het afweermechanisme splitsing als een stabiel kenmerk van de persoonlijkheidsorganisatie.

199

De resultaten van het empirisch onderzoek geven steun aan onze bevinding bij het theoretisch onderzoek dat de klinische verschijnselen die volgens Kernberg samenhangen met het persisteren van het afweermechanisme splitsing, op te vatten zijn als een gevolg van regressie als afweer van een ambivalentieconflict. Een dergelijk conflict wordt versterkt bij toename van de driftimpulsen en/of bij de interacties waarbij het ambivalentieconflict wordt geactualiseerd. Dit laatste speelt vooral bij vroeg in de ontwikkeling gestoorde patiënten een rol die door een gebrekkige afgrenzing en afhankelijkheid van anderen een zwak geïntegreerd zelfbeeld hebben. Ambivalentieconflicten kunnen echter bij vroeggestoorde patiënten als bij individuen met een rijpere persoonlijkheidsstructuur voorkomen en kunnen dan worden afgeweerd door regressie met het naar voren komen van voorheen niet manifeste tegenstrijdigheden. Deze regressie is geen dichotoom maar een dimensionaal verschijnsel. Parallel aan de diepte van de regressie neemt de mate van affectieve tegenstelling tussen de verschillende zelf- of objectbeelden toe. Ook de capaciteit van een patiënt de opgetreden tegenstrijdigheden alsnog te integreren, kan op een continuüm worden geplaatst van afwezige via gedeeltelijke naar volledige emotionele integratie. Splitsing dient men onzes inziens niet op te vatten als een categoriaal maar als een dimensionaal construct.

Het afwijzen van het afweermechanisme splitsing als een specifiek en stabiel kenmerk van een persoonlijkheidsorganisatie houdt tevens in dat de theoretische onderbouwing van de door Kernberg beschreven specifieke psychotherapeutische methodiek bij de borderline persoonlijkheidsorganisatie tekortschiet.

14 Tabellen

200

Tabel 14.1 DSM-IV-classificatie van patiënten die weigerden aan het onderzoek mee te doen

1	As I	Psychotische stoornis NAO	298 90
	As II	Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90
2	As I	Schizofreniforme stoornis	295 40
	As II	Geen diagnose	V71 09
3	As I	Schizofreniforme stoornis	295 40
	As II	Geen diagnose	V71 09
4	As I	Schizo-affectieve stoornis	295 70
	As II	Geen diagnose	V71 09
5	As I	Depressieve stoornis, recidiverend	296 33
	As II	Uitgestelde diagnose	799 90
6	As I	Schizofrenie, ongedifferentieerde type	295 90
	As II	Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90
7	As I	Dysthyme stoornis	300 40
	As II	Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90
8	As I	Psychotische stoornis NAO,	298 90
		Depressieve stoornis in remissie	296 26
	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83
9	As I	Geen diagnose	V71 09
	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83
10	As I	Bipolaire I stoornis, depressief	296 52
	As II	Geen diagnose	V71 09

Tabel 14.2 Descriptieve en structurele kenmerken van de onderzoekspopulatie

Nr	DSM-IV Classificatie, As I en As II	AcPs	GAF	Splitsing	Pers
Gesl		6m / 1w	zelf	obj I	obj II organ
1	As I Nagebootste st met lich versch	300 19	- 45 80	- - +	B
M	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90		- - -	B
2	As I Depressieve stoornis	296 23	- 25 55	- - -	B
M	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90		- - -	B
3	As I Schizofrenie	295 10	- 11 42	- - -	B
V	As II Geen diagnose	V71 09		- - -	B
4	As I Depressieve st recid psych k	296 34	- 40 35	+ + -	B
M	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90		+ - -	B

Nr Gesl	DSM-IV Classificatie, As I en As II	AcPs	GAF		Splitsing			Pers organ
			6m / 1w		zelf	obj I	obj II	
5	As I Alcoholabusus	305 00	-	50 40	-	-	-	N
V	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90			-	-	-	B
6	As I Depressieve stoornis	296 23	-	35 35	-	-	-	B
V	As II Ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	301 82			+	+	+	B
7	As I Dysthyme stoornis	300 40	-	51 51	+	+	-	P
V	As II Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83			+	-	-	P
8	As I Aanpassingsstoornis met gemengd angstige en depressieve stemming	309 28	-	60 35	+	+	-	B
V	As II uitgestelde diagnose	799 90			o	-	-	P
9	As I Dysthyme stoornis	300 40	-	45 65	-	-	-	N
V	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90			-	-	-	N
10	As I Schizofreniforme stoornis	295 40	o	40 35	-	+	-	P
V	As II Schizotypische persoonlijkheidsstoornis	301 22			-	+	-	P
11	As I Schizofreniforme stoornis	295 40	-	43 65	-	+	-	B
M	As II Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83			-	+	-	P
12	As I Anorexia nervosa, dysthymie	307 10/ 300 40	-	38 50	-	-	+	B
V	As II Ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	301 82			-	-	-	N
13	As I Bulimia nervosa	307 51	-	48 65	-	-	-	N
V	As II Ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	301 82			-	-	-	N
14	As I Psychotische stoornis NAO	298 90	-	51 58	-	-	-	N
V	As II Narcistische persoonlijkheidsstoornis	301 81			-	-	-	B
15	As I Dysthyme st , onged somatoforme st	300 40/ 300 81	-	30 55	-	-	-	N
V	As II Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83			+	+	-	B
16	As I Depressieve stoornis, recidiv	296 31	-	65 65	-	-	-	N
V	As II Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83			-	-	-	N
17	As I Dysthyme stoornis	300 40	-	60 60	+	-	-	B
V	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90			o	-	+	P
18	As I Posttraumatische stress-st	309 81	-	65 65	+	+	+	B
V	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90			-	-	-	B
19	As I Depressieve stoornis in remissie	296 26	-	35 40	-	-	-	B
V	As II Borderline persoonlijkheidsstoornis	301 83			+	+	+	B
20	As I Dysthyme stoornis	300 40	-	50 55	+	+	-	B
V	As II Persoonlijheidsstoornis NAO	301 90			+	-	+	B
21	As I Dysthyme stoornis	300 40	-	50 55	+	+	-	B

Tabel 14.2 Vervolg

Nr Gesl.	DSM-IV Classificatie, As I en As II		AcPs GAF		Splitsing			Pers. organ.	
			6m /	1w	zelf	obj I	obj II		
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301.90						B
22	As I	Dysthyme stoornis	300.40	- 25	45	+	-	-	B
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			+	-	-	P
23	As I	Bipolaire I stoornis	296.53	- 35	40	-	-	o	B
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301.90			+	+	-	B
24	As I	Schizofrenie, gedesorg. type	295.10	+ 15	41	-	-	-	P
M	As II	geen diagnose	V71.09			-	-	-	P
25	As I	Psychotische stoornis NAO	298.90	+ 38	45	+	-	+	P
M	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301.90			-	-	+	P
26	As I	geen diagnose	V71.09	- 40	45	+	-	-	B
M	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			+	-	-	B
27	As I	Posstraumatische stress-st	309.81	- 41	51	+	-	-	P
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			+	+	+	B
28	As I	Alcoholafhankelijkheid	303.90	- 35	35	-	-	9	B
M	As II	Afhankelijke persoonlijkheidsstoornis	301.60			+	-	9	B
29	As I	Schizofrenie, ongediff type	295.90	+ 20	25	+	+	+	P
V		depressieve st. ged in remiss	296.25						
	As II	Ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	301.82			+	+	+	B
30	As I	Dissociatieve stoornis NAO	300.15	- 35	35	+	+	+	P
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			+	+	+	B
31	As I	Waanstoornis	297.10	+ 25	30	+	-	-	P
M	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301.90			-	-	-	P
32	As I	Posttraumatische stress-st	309.81	- 15	35	+	-	-	B
V	As II	Borderline persoonlijkheidsst ; ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	301.83 301.82			+	-	+	P
33	As I	Depressieve st ged in remissie	296.25	- 25	35	+	-	-	P
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			-	-	-	N
34	As I	Angstst. NAO, alc. afh.	300.00/ 303.90	- 40	40	+	-	o	B
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			+	-	-	P
35	As I	Dysthyme stoornis	300.40	- 35	41	-	-	-	N
V		Depersonalisatiestoornis	300.60						
	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301.90			-	-	-	P
36	As I	Cannabisafhankelijk	304.30	- 40	45	+	+	-	B
V		Eetstoornis NAO	307.50						
	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301.83			+	-	+	B

Tabel 14.2 Vervolg

Nr Gesl	DSM-IV Classificatie, As I en As II		AcPs		GAF			Splitsing		Pers organ	
			6m	1w	zelf	obj I	obj II				
37	As I	Dysthyme stoornis	300	40	-	51	51	-	-	-	N
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				+	-	-	B
38	As I	Angstoornis NAO	300	00	-	30	35	+	+	+	B
V	As II	Ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	301	82				+	+	+	B
39	As I	Obsessieve-compulsieve st	300	30	-	50	60	+	-	-	B
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301	83				+	-	-	B
40	As I	Bulimia nervosa	307	51	+	60	65	-	-	-	N
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301	83				-	-	-	N
41	As I	geen diagnose	V71	09	o	60	60	-	-	-	N
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				-	-	-	N
42	As I	Psychot st NAO/PTSS	298	90/							
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	309	81	o	35	35	+	+	-	P
43	As I	Dysthyme stoornis	301	83				-	-	-	P
M	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	300	40	-	31	35	-	-	-	N
44	As I	Dysthyme stoornis	301	83				-	+	+	B
V	As II	Ontwijkende persoonlijkheidsstoornis	300	40	-	55	55	+	-	-	P
45	As I	Dysthyme stoornis	301	82				-	-	-	B
M	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	300	40	-	45	45	+	-	-	B
46	As I	Dysthyme stoornis	301	83				-	-	-	P
V	As II	Misbruik van cannabis	300	40	-	35	41	-	-	-	N
47	As I	Dysthyme stoornis	305	20							
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301	83				o	-	-	O
47	As I	Depressieve stoornis	296	23	-	40	30	-	-	-	B
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				-	-	-	B
48	As I	Depressieve stoornis in remissie	296	26	o	40	50	+	-	-	B
V	As II	Postraumatische stress-stoornis	309	81							
49	As I	Gegeneraliseerde angststoornis	301	83				-	-	-	P
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	300	02	-	31	35	+	+	-	B
50	As I	Psychot st NAO, PTSS	301	83				-	+	o	B
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	298	90/							
51	As I	Obsessieve-compulsieve st	309	81	+	50	51	+	+	-	B
V	As II	Borderline persoonlijkheidsstoornis	301	83				-	+	-	B
51	As I	Obsessieve-compulsieve st	300	30	-	50	50	-	-	-	N
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				o	-	-	B

Nr Gesl	DSM-IV Classificatie, As I en As II		AcPs		GAF		Splitsing			Pers organ	
			6m	1w	6m	1w	zelf	obj I	obj II		
52	As I	Dysthyme stoornis	300	40	-	35	41	-	-	-	O
V	As II	Ontwikkende persoonlijkheidsstoornis	301	82	-			-	-	-	N
53	As I	Depressieve stoornis	296	22	-	45	50	-	-	-	N
V	As II	Ontwikkende persoonlijkheidsstoornis	301	82				-	+	+	P
54	As I	Depress st met psychot kenm	296	24	-	40	45	+	+	-	B
M	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				+	+	-	B
55	As I	Psychotische stoornis NAO	298	90	o	40	45	-	-	-	P
M	As II	Misbruik van cannabis	305	20							
	As II	Antisociale persoonlijkheidsstoornis	301	70				+	+	+	P
56	As I	Schizoaffectieve stoornis	295	70	+	40	55	+	-	+	P
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				+	+	+	P
57	As I	Bipolaire II stoornis	296	89	-	45	55	-	-	-	N
V	As II	uitgestelde diagnose	799	90				-	-	-	N
58	As I	Depress st met psychot kenm	296	24	-	45	50	-	-	-	P
V	As II	uitgestelde diagnose	799	90				+	-	-	B
59	As I	uitgestelde diagnose	799	90	-	30	40	+	-	+	P
V	As II	uitgestelde diagnose	799	90				-	+	+	P
60	As I	Depressieve stoornis, recid	296	32	-	45	70	-	-	-	N
M	As II	uitgestelde diagnose	799	90				+	-	-	B
61	As I	geen diagnose	V71	09	-	38	32	-	-	+	P
V	As II	Persoonlijkheidsstoornis NAO	301	90				+	-	-	B
62	As I	Depress st met psychot kenm	296	24	+	35	60	+	+	-	P
V	As II	uitgestelde diagnose	799	90				-	+	+	P
63	As I	Waanstoornis	297	10	+	40	51	-	-	-	P
M	As II	uitgestelde diagnose	799	90				-	-	-	P
64	As I	Schizofrenie, paranoide vorm	295	30	+	30	40	-	-	-	P
M	As II	geen diagnose	V71	09				-	-	-	P
65	As I	geen diagnose	V71	09	-	50	60	-	-	-	P
M	As II	Afhankelijke persoonlijkheidsstoornis	301	60				-	-	-	P
66	As I	Psychotische stoornis NAO	298	90	-	40	60	+	-	-	B
V	As II	Afhankelijke persoonlijkheidsst	301	60				+	-	-	P
67	As I	Depressieve stoornis	296	23	-	35	55	-	-	-	N
V	As II	uitgestelde diagnose	799	90				-	-	-	N
68	As I	Schizofrenie, paranoide type	295	30	-	30	40	+	-	-	P
V	As II	geen diagnose	V71	09				9	9	9	P
69	As I	Schizoaffectieve st bipol type	295	70	-	25	40	-	-	+	B
	As II	geen diagnose	V71	09				-	-	o	B

AcPs = Actuele psychotische symptomatie volgens behandelaar

GAF = Global Assessment of Functioning scale

6 mnd = laatste 6 maanden

1 w = laatste week

- = afwezig, + = aanwezig

o = onbeslist, 9 = score ontbreekt

Tabel 14.3 Kruis-frequentietabellen

Int 1 = eerste interview
 Int 2 = tweede interview
 aanwezig 1
 afwezig 2
 onbeslist 3

	<i>Int 2 1</i>	<i>Int 2 2</i>	<i>Int 2 3</i>	<i>Totaal</i>
<i>Splitsing zelfrepresentatie</i>				
Int 1 1	15	10	1	26
Int 1 2	9	17	1	27
Int 1 3	0	0	0	0
Totaal	24	27	2	53
<i>Splitsing objectrepresentatie 1</i>				
Int 1 1	6	6	0	12
Int 1 2	8	33	0	41
Int 1 3	0	0	0	0
Totaal	14	39	0	53
<i>Splitsing objectrepresentatie 2</i>				
Int 1 1	5	4	0	9
Int 1 2	8	32	1	41
Int 1 3	0	2	0	2
Totaal	13	38	1	52
<i>Conclusie splitsing</i>				
Int 1 1	22	8	0	30
Int 1 2	8	13	1	22
Int 1 3	1	0	0	1
Totaal	31	21	1	53
<i>Primitieve idealisatie</i>				
Int 1 1	19	3	0	22
Int 1 2	10	20	0	30
Int 1 3	0	1	0	1
Totaal	29	24	0	53
<i>Devaluatie</i>				
Int 1 1	4	7	2	13
Int 1 2	15	24	0	39
Int 1 3	1	0	0	1
Totaal	20	31	2	53

Tabel 14.3 vervolg

	<i>Int 2 1</i>	<i>Int 2 2</i>	<i>Int 2 3</i>	<i>Totaal</i>	
<i>Projectieve identificatie</i>					
Int 1 1	1	8	0	9	
Int 1 2	4	38	1	43	
Int 1 3	0	1	0	1	
Totaal	5	47	1	53	
<i>Conclusie primitieve afweer</i>					
Int 1 1	34	3	0	37	
Int 1 2	8	7	1	16	
Int 1 3	0	0	0	0	
Totaal	42	10	1	53	
<i>Realiteitsstoetsing</i>					
Int 1 1	7	5	0	12	
Int 1 2	8	32	0	40	
Int 1 3	0	1	0	1	
Totaal	15	38	0	53	
<i>Persoonlijkheidsorganisatie</i>					
	<i>Int 2 1</i>	<i>Int 2 2</i>	<i>Int 2 3</i>	<i>Int 2 4</i>	<i>Totaal</i>
Int 1 1	7	6	1	1	15
Int 1 2	1	16	7	0	24
Int 1 3	2	5	7	0	14
Int 1 4	0	0	0	0	0
Totaal	10	27	15	1	53

neurotisch 1
borderline 2
psychotisch 3
onbeslist 4

- Abraham, K. (1924), 'A short study of the development of the libido, viewed in the light of mental disorders'. In: *Selected Papers*. Hogarth Press, London, 1927.
- Akhtar, S. & J.P. Byrne (1983), 'The concept of splitting and its clinical relevance'. In: *American Journal of Psychiatry* 140, pp. 1013-1016.
- American Psychiatric Association (1980), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Third Edition*. American Psychiatric Association, Washington DC.
- American Psychiatric Association (1987), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Third Edition Revised*. American Psychiatric Association, Washington DC.
- American Psychiatric Association (1994), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fourth Edition*. American Psychiatric Association, Washington DC.
- Andrews, G., M. Singh, M. Bond (1993), 'The defense style Questionnaire'. In: *Journal of Nervous and Mental Disease* 181, pp. 246-256.
- Apfelbaum, B. (1966), 'On ego psychology: a critique of the structural approach to psycho-analytic theory'. In: *International Journal of Psycho-analysis* 47, pp. 451-475.
- Atkin, S. (1974), 'A borderline case: ego synthesis and cognition'. In: *International Journal of Psycho-analysis* 55, pp. 13-19.
- Atkin, S. (1975), 'Ego synthesis and cognition in a borderline case'. In: *Psychiatric Quarterly* 44, pp. 29-61.
- Baker, H.S. & M.N. Baker (1987), 'Heinz Kohut's self psychology: an overview'. In: *American Journal of Psychiatry* 144, pp. 1-9.
- Bergman, A. & S. Ellman (1985), 'Margaret S. Mahler: symbiosis and separation-individuation'. In: J. Reppen (ed.), *Beyond Freud. A study of modern psychoanalytic theorists*. The Analytic Press, London.
- Bleuler, E. (1911), *Dementia praecox or the group of schizophrenias*. International Universities Press, New York, 1950.
- Bond, M. (1990), 'Are "borderline defenses" specific for borderline personality disorders?'. In: *Journal of Personality Disorders* 4, pp. 251-260.
- Bond, M., S.T. Gardner, J. Christian, J.J. Sigal (1983), 'Empirical study of self-rated defense styles'. In: *Archives of General Psychiatry* 40, pp. 333-338.
- Bond, M., J. Paris, H. Zweig-Frank (1994), 'Defense styles and borderline personality disorder'. In: *Journal of Personality Disorders* 8, pp. 28-31.

- Brenner, C. (1957), 'The nature and development of the concept repression in Freud's writing'. In: *Psychoanalytic Study of the Child* 12, p. 19-46.
- Brenner, C. (1966), 'The mechanism of repression'. In: R.M. Loewenstein, L.M. Newman, M. Schur & A.J. Solnit (eds.), *Psychoanalysis. A general psychology*. International Universities Press, New York.
- Brink, W. van de (1989), *Meting van DSM-III persoonlijkheidspathologie. Betrouwbaarheid en validiteit van de SIDP-R en As II van de DSM-III*. Proefschrift Rijksuniversiteit Groningen.
- Brook, J.A. (1992), 'Freud and splitting'. In: *International Review of Psychoanalysis* 19, pp. 335-350.
- Calef, V. & E.M. Weinshel (1979), 'The new psychoanalysis and psychoanalytic revisionism: book review essay on "Borderline conditions and pathological narcissism"'. In: R. Fine (ed.), *Current and historical perspectives on the borderline patient*. Brunner, New York, 1989.
- Carr, A., E. Goldstein, E. Hunt, O. Kernberg (1979), 'Psychological tests and borderline patients'. In: *Journal of Personality Assessment* 43, pp. 582-590.
- Celani, D.P. (1993), *The treatment of the borderline patient: applying Fairbairn's object relations theory in the clinical setting*. International Universities Press, Connecticut.
- Chomsky, N. (1968), *Language and Mind*. Harcourt, New York.
- Christopher, J.C., M.H. Bickhard, G.S. Lambeth (1992), 'Splitting Kernberg: a critique of Otto Kernberg's notion of splitting'. In: *Psychotherapy* 29, pp. 481-485.
- Cohen, J. (1960), 'A coefficient of agreement for nominal scales'. In: *Education and Psychological Measurement* 20, pp. 37-46.
- Coulter, R. le (1966), 'Splitsing van het Ik als centraal neuroseverschijnsel'. In: *Psychoanalytische thema's en variaties*. Van Loghum Slaterus, Deventer, 1972.
- Coulter, R. le (1966/1993), 'Splitting of the ego, as the central phenomenon in neurosis'. In: *International Journal of Psycho-analysis* 74, p. 791-802.
- Critelli, J.W., M.T. Gabriel, J.S. Ee & K.F. Neumann (1992), 'Splitting as a predictor of depression'. In: *Perceptual and Motor Skills* 75, pp. 613-614.
- Dale, van (1995), *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. Twaalfde druk. Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen.
- Derksen, J.J.L. (1986), *Structurele diagnostiek van psychische stoornissen*. Nelissen, Baarn.
- Derksen, J.J.L. & H. Groen (red.) (1994), *Handboek voor de behandeling van borderline patiënten*. De Tijdstroom, Utrecht.
- Derksen, J.J.L., J.W. Hummelen, J.M.P. Bouwens (1988), 'Structurele diagnostiek en het structurele interview'. In: *Tijdschrift voor Psychiatrie* 30, pp. 445-459.
- Derksen, J.J.L., J.W. Hummelen, J.M.P. Bouwens (1989), 'Tussenbeoordelaarsbetrouwbaarheid van het structurele interview'. In: *Tijdschrift voor Psychiatrie* 31, pp. 662-674.
- Derksen, J.J.L., J.W. Hummelen, J.M.P. Bouwens (1994), 'Interrater reliability of the structural interview'. In: *Journal of Personality Disorders* 8, pp. 131-139.
- Dornes, M. (1993), *Der kompetente Säugling. Die präverbale Entwicklung des Men-*

- schen. Fischer, Frankfurt am Main.
- Dorpat, T.L. (1979), 'Is splitting a defence?'. In: *International Review of Psychoanalysis* 6, pp. 105-113.
- Ellenberger, H.F. (1970), *The discovery of the unconscious. The history and evolution of dynamic psychiatry*. Basic Books, New York.
- Erikson, E.H. (1950), 'Growth and crises of the healthy personality'. In: E.H. Erikson, *Identity and the life cycle*. International Universities Press, New York, 1959.
- Erikson, E.H. (1963), *Childhood and Society*. Norton, New York.
- Erikson, E.H. (1968), 'The life cycle: epigenesis of identity'. In: E.H. Erikson, *Identity, Youth and Crisis*. Norton, New York, 1968.
- Fairbairn, W.R.D. (1940), 'Schizoid factors in the personality'. In: W.R.D. Fairbairn, 1952, *Ibid*.
- Fairbairn, W.R.D. (1941), 'A revised psychopathology of the psychoses and psychoneuroses'. In: W.R.D. Fairbairn, 1952, *Ibid*.
- Fairbairn, W.R.D. (1943), 'The repression and the return of bad objects (with special reference to the "war neuroses")'. In: W.R.D. Fairbairn, 1952, *Ibid*.
- Fairbairn, W.R.D. (1944), 'Endopsychic structure considered in terms of object-relationships'. In: W.R.D. Fairbairn, 1952, *Ibid*.
- Fairbairn, W.R.D. (1951), 'A synopsis of the development of the author's views regarding the structure of the personality'. In: W.R.D. Fairbairn, 1952, *Ibid*.
- Fairbairn, W.R.D. (1952), *Psychoanalytic studies of the personality*. Routledge and Kegan, London.
- Fairbairn, W.R.D. (1963), 'Synopsis of an object-relations theory of the personality'. In: *International Journal of Psycho-analysis* 44, pp. 224-225.
- Ferenczi, S. (1926), 'The problem of acceptance of unpleasant ideas. Advances in knowledge of the sense of reality'. In: S. Ferenczi, *Further contributions to psychoanalysis*. Hogarth Press, London, 1952.
- Flaum, M., S. Arndt, N.C. Andreasen (1991), 'The reliability of "bizarre" delusions'. In: *Comprehensive Psychiatry* 32, pp. 55-65.
- Freud, S. (1893), 'Quelques considérations pour une étude comparative des paralysies motrices organiques et hystériques'. In: *Gesammelte Werke I*. Imago, London.
- Freud, S. (1894), 'Die Abwehr – Neuropsychosen. Versuch einer psychologischen Theorie der akquirierten Hysterie, vieler Phobien und Zwangsvorstellungen und gewissen halluzinatorischer Psychosen'. In: *Gesammelte Werke I*. Imago, London.
- Freud, S. (1896), 'Zur Ätiologie der Hysterie'. In: *Gesammelte Werke I*. Imago, London.
- Freud, S. (1897), *Aus der Anfängen der Psychoanalyse*. Imago, London, 1950.
- Freud, S. (1900), 'Die Traumdeutung'. In: *Gesammelte Werke II/III*. Imago, London.
- Freud, S. (1912), 'Einige Bemerkungen über den Begriff des Unbewussten in der Psychoanalyse'. In: *Gesammelte Werke VIII*. Imago, London.
- Freud, S. (1923), 'Das Ich und das Es'. In: *Gesammelte Werke XIII*. Imago, London.
- Freud, S. (1925), 'Die Verneinung'. In: *Gesammelte Werke XIV*. Imago, London.

- Freud, S (1926), 'Hemmung, Symptom und Angst' In *Gesammelte Werke XIV* Imago, London
- Freud, S (1927), 'Fetischismus' In *Gesammelte Werke XIV* Imago, London
- Freud, S (1933), 'Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse' In *Gesammelte Werke XV* Imago, London
- Freud, S (1937a), 'Die endliche und die unendliche Analyse' In *Gesammelte Werke XVI* Imago, London
- Freud, S (1937b), 'Konstruktionen in der Analyse' In *Gesammelte Werke XVI* Imago, London
- Freud, S (1938a), 'Die Ichspaltung im Abwehrvorgang' In *Gesammelte Werke XVII* Imago, London
- Freud, S (1938b), 'Abriss der Psychoanalyse' In *Gesammelte Werke XVII* Imago, London
- Freud, S & Breuer, J (1893-1895), 'Studien über Hysterie' In *Gesammelte Werke I* Imago, London
- Frosch, J (1964), 'The psychotic character clinical psychiatric considerations' In *Psychiatric Quarterly* 38, pp 91-96
- Frosch, J (1970), 'Psychoanalytic considerations of the psychotic character' In *Journal of the American Psychoanalytic Association* 18, pp 24-50
- Frosch, J (1983), *The psychotic process* International Universities Press, New York
- Gabbard, G O (1989), 'Splitting in hospital treatment' In *American Journal of Psychiatry* 146, pp 444-451
- Gabbard, G O (1994), *Psychodynamic psychiatry in clinical practice The DSM-IV edition* American Psychiatric Press, Washington
- Gedo, J & A Goldberg (1973), *Models of the mind* University of Chicago Press, Chicago
- Gerson, M J (1984), 'Splitting the development of a measure' In *Journal of Clinical Psychology* 40, pp 157-162
- Glassman, M B (1986), 'Splitting further contributions to the development of a measure' In *Journal of Clinical Psychology* 42, pp 895-904
- Goudena, P P (1992), 'Adaptatie, individualiteit en het ontstaan van het zelf' In C H C J van Nijnatten (red), *Psychodynamische ontwikkelingsmodellen* Boom, Meppel
- Greenberg, J R & S A Mitchell (1983), *Object Relations in Psychoanalytic Theory* Harvard University Press, Cambridge
- Greene, L S (1993), 'Primitive defenses and the borderline patient's perceptions of the psychiatric treatment team' In *Psychoanalytic Psychology* 10, pp 533-549
- Grotstein, J S (1981), *Splitting and projective identification* Jason Aronson, New York
- Grotstein, J S (1993), 'A reappraisal of W R D Fairbairn' In *Bulletin of the Menninger Clinic* 57, pp 421-449
- Grotstein, J S (1994), 'Endopsychic structure and the cartography of the internal world six endopsychic characters in search of an author' In J S

- Grotstein & D.R. Rinsley (eds.), *Ibid.*, 1994.
- Grotstein, J.S. & D.R. Rinsley (1994), *Fairbairn and the origins of object relations*. Guildford Press, New York/London.
- Grotstein, J.S. & D.R. Rinsley (1994), 'Editors' introduction'. In: J.S. Grotstein & D.R. Rinsley (eds.), *Ibid.*, 1994.
- Grove, W.M., N.C. Andreasen, P. McDonald-Scott, M.B. Keller, R.W. Shapiro (1981). 'Reliability studies of psychiatric diagnosis. Theory and Practice'. In: *Archives of General Psychiatry* 38, pp. 408-413.
- Gunderson, J.G. & M.T. Singer (1975), 'Defining borderline patients: an overview'. In: *American Journal of Psychiatry* 132, pp. 1-10.
- Gunderson, J.G., J.E. Kolb, V. Austin (1981), 'The diagnostic interview for borderline patients'. In: *American Journal of Psychiatry* 138, pp. 896-903.
- Hart, O. van der (1986), 'Pierre Janet over hysteric en hypnose'. In: *Directieve therapie* 6, pp. 223-246.
- Hart, O. van der (1988), 'Een overzicht van Janets werk over hysteric en dissociatie'. In: *Directieve therapie* 8, pp. 336-365.
- Hart, O. van der (red.) (1991), *Trauma, dissociatie en hypnose*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam.
- Hart, O. van der (1995), 'Pierre Janet en Sigmund Freud over hysteric, trauma en dissociatie'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 139, pp. 2183-2186.
- Hart, O. van der & R. van der Horst (1988), 'De dissociatietheorie van Pierre Janet'. In: *MGV* 43, pp. 796-816.
- Hartmann, H. (1939/1960), *Ich-Psychologie und Anpassungsproblem*. Klett Verlag, Stuttgart.
- Hartmann, H. (1939/1958), *Ego psychology and the problems of adaptation*. Translated by David Rapaport. International Universities Press, New York.
- Hartmann, H. (1947), 'On rational and irrational action'. In: *Essays on Ego Psychology. Selected problems in psychoanalytic theory*. International Universities Press, New York, 1964.
- Hartmann, H. (1950), 'Comments on the psychoanalytic theory of the Ego'. In: *Ibid*, 1964.
- Hartmann, H. (1953), 'Contribution to the metapsychology of Schizophrenia'. In: *Ibid*, 1964.
- Hartmann, H. (1956), 'The development of the Ego Concept in Freud's work'. In: *Ibid*, 1964.
- Hartmann, H. (1959), 'Psychoanalysis as a scientific theory'. In: *Ibid*, 1964.
- Hartmann, H. (1964) *Essays on Ego Psychology. Selected problems in psychoanalytic theory*. International Universities Press, New York.
- Hartmann, H., E. Kris, R.M. Loewenstein (1946), 'Comments on the formation of psychic structure'. In: *Psychoanalytic Study of the Child* 2, pp. 11-38.
- Hartmann, H., E. Kris, R.M. Loewenstein (1949), 'Notes on the theory of aggression'. In: *Psychoanalytic Study of the Child* 3-4, pp. 10-36.
- Heimann, P. (1952), 'Notes on the theory of the life and death instincts'. In: J. Riviere, (red.), *Developments in Psycho-Analysis*, Hogarth Press, London.
- Heimann, P. (1966), 'Comment on Dr. Kernberg's paper'. In: *International*

- Journal of Psycho-analysis* 47, pp 254-260
- Herman, J L , J C Perry, B A van der Kolk (1989) 'Childhood trauma in borderline personality disorder' In *American Journal of Psychiatry* 146, pp 490-495
- Hilgard, E R (1986), *Divided consciousness multiple controls in human thought and action* 2nd ed Wiley, New York
- Hummelen, J W (1990), 'De bruikbaarheid van de diagnose borderline' In *Tijdschrift voor Psychiatrie* 32, pp 147-160
- Hummelen, J W (1992), 'Het cognatieve organisatieniveau van de borderline patient Implicaties voor de psychotherapie' In *Tijdschrift voor Psychotherapie* 18, pp 59-69
- Hummelen, J W (1995a), 'Een toepassing van het meta-model van Gedo bij de behandeling van borderline patienten' In *Tijdschrift voor Psychiatrie* 37, pp 343-355
- Hummelen, J W (1995b), 'De differentiele diagnostiek van persoonlijkheidsstoornissen en de dominantie van het neurose-model' In *Tijdschrift voor Psychotherapie* 21, pp 488-492
- Ingleby, J D (1992), 'Melanie Klein en de Britse object-relatie-theorie' In C H C J Nijnatten (red), *Psychodynamische ontwikkelingsmodellen* Boom, Meppel
- Jacobson, E (1954), 'The self and the object world vicissitudes of their infantile cathexes and their influence on ideational and affective development' In *Psychoanalytic Study of the Child* 9, pp 75-127
- Jacobson, E (1964), *The self and the object world* International Universities Press, New York
- Janet, P (1889/1930), *l'Automatisme psychologique Essai de psychologie experimentale sur les formes inferieures de l' activite humaine* Felix Alcan, Paris
- Janet, P (1903), *Les Obsessions et la psychasthenie* Felix Alcan, Paris
- Janet, P (1907), *The major symptoms of hysteria* 2nd edition Hafner, New York, 1965
- Janet, P (1911), *l'Etat mental des hysteriques* Ed 2 Felix Alcan, Paris
- Janet, P (1926), *De l'Angoisse a l'extase Un delire religieux* Vol I Felix Alcan, Paris
- Janet, P (1935), *Les Débuts de l'intelligence* Flammarion, Paris
- Kernberg, O F (1966), 'Structural derivatives of object relationships' In *International Journal of Psycho-analysis* 47, pp 236-253
- Kernberg, O F (1967), 'Borderline Personality Organization' In *Journal of the American Psychoanalytic Association* 15, pp 641-685
- Kernberg, O F (1975), *Borderline Conditions and Pathological Narcissism* Jason Aronson, New York
- Kernberg, O F (1976), *Object-relations theory and clinical psychoanalysis* Jason Aronson, New York
- Kernberg, O F (1977), 'The structural diagnosis of borderline personality organization' In P Hartocollis (ed), *Borderline personality disorders* International Universities Press, New York

- Kernberg, O.F. (1978), 'Contrasting approaches to the psychotherapy of borderline conditions'. In: J.F. Masterson (ed.), *New perspectives on psychotherapy of the borderline adult*. Brunner, New York.
- Kernberg, O.F. (1981), 'Structural interviewing'. In: *Psychiatric Clinics of North America* 4, pp. 169-195.
- Kernberg, O.F. (1982), 'Self, Ego, Affect and Drives'. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 30, pp. 893-917.
- Kernberg, O.F. (1984), *Severe personality disorders: psychotherapeutic strategies*. Yale University Press, New Haven.
- Kernberg, O.F. (1992), *Aggression in personality disorders and perversions*. Yale University Press, New Haven.
- Kernberg, O.F. (1993), 'Nature and agents of structural intrapsychic change'. In: M.J. Horowitz, O.F. Kernberg, E.M. Weinshel (eds.), *Psychic structure and psychic change*. International Universities Press, Connecticut.
- Kernberg, O.F. (1994a), 'Fairbairn's theory and challenge'. In: J.S. Grotstein & D.R. Rinsley (eds.) *Fairbairn and the origins of object relations*. The Guilford Press, New York/London, 1994.
- Kernberg, O.F. (1994b), 'Aggression, trauma, and hatred in the treatment of borderline patients'. In: *Psychiatric Clinics of North America* 17, pp. 701-714.
- Kernberg, O., E. Burstein, L. Coyne, A. Appelbaum, L. Horwitz, H. Voth (1972), 'Psychotherapy and psychoanalysis: Final report of the Menninger Foundation's Psychotherapy Research Project'. In: *Bulletin of the Menninger Clinic* 36, pp. 1-275.
- Kernberg, O., Goldstein, E., Carr, A., Hunt, E., Bauer, S., Blumenthal, R. (1981), 'Diagnosing borderline personality: A pilot study using multiple diagnostic methods'. In: *Journal of Nervous and Mental Disease* 169, pp. 225-231.
- Kernberg, O.F., Selzer, M.A., Koenigsberg, H.W., Carr, A.C., Appelbaum, A.H. (1989), *Psychodynamic psychotherapy of borderline patients*. Basic Books, New York.
- Klein, M. (1934), 'A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states'. In: *Contributions to psychoanalysis*. Hogarth Press, London, 1950.
- Klein, M. (1939), 'A contribution to the psychogenesis of manic-depressive states'. In: M. Klein *Contributions to psychoanalysis*. Hogarth Press, London, 1950.
- Klein, M. (1940), 'Mourning and its relation to manic-depressive states'. In: M. Klein *Contributions to psychoanalysis*. Hogarth Press, London, 1950.
- Klein, M. (1946), 'Notes on some schizoïd mechanisms'. In: J. Riviere (ed.), *Developments in Psychoanalysis*. Hogarth Press, London, 1952.
- Klein, M. (1952a), 'Mutual influences in the development of ego and ich'. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and other works*. Hogarth Press, London, 1984.
- Klein, M. (1952b), 'On observing the behavior of young infants'. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and other works*. Hogarth Press, London, 1984.
- Klein, M. (1957), 'Envy and Gratitude'. In: M. Klein, *Envy and Gratitude and other works*. Hogarth Press, London, 1984.
- Kluft, R.P. (1991), 'Multiple personality disorder'. In: A. Tasman & S.M. Goldfinger (eds.), *American Psychiatric Press review of Psychiatry*. Vol. 10.

- American Psychiatry Press, Washington.
- Knight, R.P. (1953), 'Borderline states'. In: R.P. Knight & C.R. Friedman, *Psychoanalytic psychiatry and psychology*. International Universities Press, New York, 1954.
- Kolk, B.A. van der & Hart, O. van der (1989). 'Pierre Janet and the breakdown of adaptation in psychological trauma'. In: *American Journal of Psychiatry* 146, pp. 1530-1540.
- Kohut, H. (1971), *The analysis of the Self. A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. International Universities Press, New York.
- Kohut, H. (1977), *The restoration of the self*. International Universities Press, New York.
- Kohut, H. (1984), *How does analysis cure?* The university of Chicago Press, Chicago.
- Kraaijkamp, H. (1992), *Moeilijke Rollen. Psychometrisch onderzoek naar de betrouwbaarheid en validiteit van de Groninger Sociale Beperkingenschaal bij psychiatrische patiënten*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Kramer, Y. (1988), 'A critical review of Kernberg's theory of borderline personality organization'. In: J.M. Ross & W.A. Myers (eds.), *New concepts in psychoanalytic psychotherapy*. American Psychiatric Press, Washington.
- Laplanche, J. & Pontalis, J.B. (1988), *The language of psycho-analysis*. Karnac, London.
- Leichsenring, F. (1991), 'Primary process thinking, primitive defensive operations and object relationships in borderline and neurotic patients'. In: *Psychopathology* 24, pp. 39-44.
- Lerner, H.D. & Lerner, P.M. (1982), 'A comparative study of defensive structure in neurotic, borderline, and schizophrenic patients'. In: *Psychoanalysis and Contemporary Thought* 5, pp. 77-115.
- Lichtenberg, J.D. (1989), *Psychoanalysis and Motivation*. The Analytic Press, Hillsdale.
- Lichtenberg, J.D. & Slap, J.W. (1973), 'Notes on the concept of splitting and the defense mechanism of the splitting of representations'. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 21, pp. 772-787.
- Mahler, M.S. (1952), 'On child psychosis and schizophrenia: autistic and symbiotic infantile psychosis'. In: M.S. Mahler, 1979a, *Ibid*.
- Mahler, M.S. (1971), 'A study of the separation-individuation process and its possible application to borderline phenomena in the psychoanalytic situation'. In: M.S. Mahler, 1979b, *Ibid*.
- Mahler, M.S. (1975), 'On the current states of the infantile neurosis'. In: M.S. Mahler, 1979b, *Ibid*.
- M.S. Mahler (1979a), *Infantile psychosis and early contributions*. Jason Aronson, New York.
- Mahler, M.S. (1979b), *Separation and Individuation*. Jason Aronson, New York.
- Mahler, M.S. & B.J. Goslinger (1955), 'On symbiotic child psychosis: genetic, dynamic and restitutive aspects'. In: M.S. Mahler, 1979a, *Ibid*.

- Mahler, M S & L Kaplan (1977), 'Developmental aspects in the assesment of narcissistic and so-called borderline personalities' In M S Mahler, 1979b, *Ibid*
- Mahler, M S & J B McDevitt (1968), 'Observations on adaptation and defense' In M S Mahler, 1979b, *Ibid*
- Mahler, M S, F Pine, A Bergman (1975), *The psychological birth of the human infant Symbiosis and Individuation* Basic Books, New York
- Marmer, S S (1991), 'Multiple Personality Disorder A psychoanalytic perspective' In *Psychiatric Clinics of North America* 14, pp 677-693
- Meissner, W W (1980), 'Theories of personality and psychopathology classical psychoanalysis' In H Kaplan, A Freedman & B Saddock (eds), *Comprehensive textbook of psychiatry* 3rd ed , Williams, Baltimore
- Meissner, W W (1984), 'The borderline spectrum differential diagnoses and developmental issues Theoretical perspectives' In R Fine (ed) *Current and historical perspectives on the borderline patient* Brunner, New York, 1989
- Modell, A H (1961), 'Denial and the sense of separateness' In *Journal of the American Psychoanalytic Association* 9, pp 533-547
- Modell, A H (1994), 'Fairbairn's structural theory and the communication of affects' In J S Grotstein & D R Rinsley (eds), *Ibid* 1994
- Muller, R J (1992), 'Is there a neural basis for borderline splitting?' In *Comprehensive Psychiatry* 33, pp 92-104
- Nelson, H, G Tennen, A Tasman, M Borton, M Kubeck, M Stone (1985), 'Comparison of three systems for diagnosing borderline personality disorder' In *American Journal of Psychiatry* 142, pp 141-150
- Ogden, T H (1986), *The matrix of the mind Object relations and the psychoanalytic dialogue* Jason Aronson, Northvale
- Ogden, T H (1994), 'The concept of internal object relations' In J S Grotstein & D R Rinsley (eds) *Ibid*, 1994
- Pen, A, W A Arrindell, W Lawant, J Pols (1977), 'De betrouwbaarheid van de "Present State Examination", een replicatiestudie' In *Tijdschrift voor Psychiatrie* 9, pp 375-387
- Perry, J C (1986), 'Perry's clinical defense mechanism rating scales, and glossary of defenses' In G E Vaillant (ed), 1986, *Ibid*
- Perry, J C & S H Cooper (1986), 'A preliminary report on defenses and conflicts associated with borderline personality disorder' In *Journal of the American Psychoanalytic Association* 34, pp 863-893
- Perry, J C & S H Cooper (1989), 'An empirical study of defense mechanisms' In *Archives of General Psychiatry* 46, pp 444-452
- Piaget, J (1937), *The construction of reality in the child* Basic Books, New York, 1954
- Pokorny, J (1959), *Indogermanisches etymologisches Worterbuch* Francke Verlag, Bern
- Popping, R (1983), *Overeenstemmingsmaten voor nominale data* Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen
- Pruyser, P W (1975), 'What splits in "splitting"? A scrutiny of the concept of

- splitting in psychoanalysis and psychiatry'. In: *Bulletin of the Menninger Clinic* 39, pp. 1-46.
- Putnam, F.W. (1989), 'Pierre Janet and modern views of dissociation'. In: *Journal of Traumatic Stress* 2, 413-429.
- Rapaport, D., M. Gill (1959), 'The point of view and assumptions of metapsychology'. In: *International Journal of Psychoanalysis* 40, pp. 153-149.
- Reich, J. (1995), 'Eine Kritik des Konzepts der "primitiven Abwehr" am Begriff der Spaltung'. In: *Forum der Psychoanalyse* 11, pp. 99-118.
- Reich, J. & A. Frances (1984), 'The structural interview method for diagnosing borderline disorders: a critique'. In: *Psychiatric Quarterly* 56, pp. 229-235.
- Robbins, M.D. (1976), 'Borderline personality organization: the need for a new theory'. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 24, p. 831-853.
- Rooymans, H.G.M. (1987), 'Psychiatrische diagnostiek anno 1986; over DSM-III en andere ontwikkelingen'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 131, pp. 1301-1306.
- Sammallahti, P. & V. Aalberg (1995), 'Defense style in personality disorders. An empirical study'. In: *Journal of Nervous and Mental Disease* 183, pp. 516-521.
- Schafer, R. (1968), *Aspects of Internalization*. International Universities Press, New York.
- Schouten, H.J.A. (1986), 'Nominal scale agreement among observers'. In: *Psychometrika* 51, pp. 453-466.
- Skodol, A.E. & J.C. Perry (1993), 'Should an axis for defense mechanisms be included in DSM-IV?' In: *Comprehensive Psychiatry* 34, pp. 108-119.
- Slooff, C.J., W.R.E.H. Mulder-Hajonides van der Meulen, R.H. v.d. Hoofdakker (1983), 'De Nederlandse vertaling van de "Present State Examination", 9e editie'. In: *Tijdschrift voor Psychiatrie* 25, pp. 151-163.
- Spitzer, R.L., J. Endicott, E. Robbins (1975), 'Clinical criteria for psychiatric diagnosis and DSM-III'. In: *American Journal of Psychiatry* 132, pp. 1187-1192.
- Stein, R. (1990), 'A new look at the theory of Melanie Klein'. In: *International Journal of Psycho-analysis* 71, pp. 499-511.
- Stern, D.N. (1971), 'A micro-analysis of mother-infant interaction'. In: *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 13, pp. 501-517.
- Stern, D.N. (1974), 'The goal and structure of mother-infant play'. In: *Journal of the American Academy of Child Psychiatry* 16, pp. 402-421.
- Stern, D.N. (1985), *The interpersonal world of the infant. A view from psychoanalysis and developmental psychology*. Basic Books, New York.
- Stroeken, H. (1994), *Psychoanalytisch woordenboek*. Boom, Amsterdam.
- Sutherland, J. (1989), *Fairbairn's journey into the Interior*. Free Association Books, London.
- Thiel, J.H. (1986), 'Psychoanalyse en psychotherapie op analytische grondslag bij narcistische problematiek'. In: R.A. Pierloot & J.H. Thiel (red.). *Psychoanalytische therapieën*. Van Loghum Slaterus, Deventer.
- Vaillant, G.E. (1976), 'Natural history of male psychological health: the relation of choice of ego mechanisms of defense to adult adjustment'. In: *Archives of General Psychiatry* 33, pp. 535-545.

- Vaillant, G.E. (ed.) (1986), *Empirical studies of ego mechanisms of defense*. American Psychiatric Press, Washington.
- Winnicott, D.W. & M.M.R. Khan (1953), 'Book review of "Psychoanalytic studies of the personality" by W.R.D. Fairbairn'. In: *International Journal of Psycho-analysis* 34, pp. 329-333.
- Wijk, N. van (1912), *Franck's Etymologisch woordenboek der Nederlandse Taal*, Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage (1949).
- Wyss, D. (1961), *Die tiefenpsychologischen Schulen von der Anfängen bis zur Gegenwart*. VandenHoek/Ruprecht, Göttingen.
- Zimmerman, M.(1994), 'Diagnosing Personality Disorders. A review of issues and research methods'. In: *Archives of General Psychiatry* 51, pp. 225-245.

Bijlage 1a

Scoring van het structurele interview

Naam:

Datum onderzoek:

Onderzoeksnummer:

Interviewer:

1e/2e interview

Indien 2e afname, life events:

Realiteitstoetsing

Aanwezigheid van inadequaat of bizarre

1 Affect	ja/nee/ ☐	indien ja: bezorgd ja/nee/ ☐
2 Gedachten		
inhouden	ja/nee/ ☐	indien ja: bezorgd ja/nee/ ☐
3 Gedrag	ja/nee/ ☐	indien ja: bezorgd ja/nee/ ☐
4 Waarneming	ja/nee/ ☐	indien ja: bezorgd ja/nee/ ☐

219

Conclusie: realiteitstoetsing: gestoord/ongestoord/onbeslist

Afweermechanismen

1 Splitsing	ja/nee/ ☐
2 Projectieve identificatie	ja/nee/ ☐
3 Primitieve idealisatie	ja/nee/ ☐
4 Devaluatie	ja/nee/ ☐

Conclusie: primitieve afweermechanismen: afwezig/aanwezig/onbeslist

Persoonlijheidsstructuur

neurotisch/borderline/psychotisch/

= onbeslist

Bijlage 1b

Scoring zelf-object-representatie

Naam:
Datum onderzoek:
Onderzoeksnummer:
Interviewer:

1e/2e interview

220

Criteria voor splitsing:

- tegengestelde affecten
- ideationeel, affectief, motorisch complex
- cognitief bewust zijn
- emotionele integratie

Betreft

Zelf

1e object: naam

2e object: naam

Splitsing

ja/nee/

ja/nee/

ja/nee/

= onbeslist

In hoofdstuk 1 introduceren we het onderwerp van ons onderzoek. We beschrijven hoe de term splitsing vooral bekendheid kreeg door de populariteit van de diagnose borderline-stoornis en geven aan wat de indeling van ons onderzoek is. In het theoretisch onderzoek zal het concept splitsing van Kernberg kritisch geëvalueerd worden. We zullen hiertoe eerst de verschillende betekenissen van het begrip splitsing onderzoeken bij de theoretici die Kernberg duidelijk beïnvloed hebben, of van wie het werk een belangrijke rol speelt in de literatuur betreffende het begrip splitsing: Janet, Freud, Hartmann, Klein, Fairbairn, Kohut en Mahler. Vervolgens zal het empirisch onderzoek aan de orde komen betreffende de vraagstelling of verschillende diagnostici met een voldoende mate van overeenstemming de aan- of afwezigheid van het afweermechanisme splitsing bij een patiënt kunnen vaststellen.

In hoofdstuk 2 bespreken we hoe de betekenis van de term splitsing zich oorspronkelijk binnen de psychoanalytische theorievorming heeft ontwikkeld in relatie tot het ziektebeeld histerie en de dissociatietheorie van Janet. Hierbij komen de verschillen tussen Janet en Freud ten aanzien van de begrippen onder-/onbewustzijn en bewustzijn aan de orde.

Hoofdstuk 3 geeft een beschrijving van hoe Freud afstand neemt van Janets dissociatietheorie en het begrip splitsing introduceert in samenhang met zijn concept afweer. Verder wordt besproken dat de psychopathologie die Freud conceptualiseert als gerelateerd aan een *Ichspaltung* beter kan worden opgevat als samenhangend met een onvolledig integratieproces. Ter sprake komt dat men door de veelvuldige betekenis van het woord splitsing dikwijls onvoldoende onderscheid maakt tussen psychopathologie en psychopathogenese.

In hoofdstuk 4 komt aan de orde hoe sommige auteurs Hartmanns begrippen differentiatie, integratie en synthetische functie van het Ich beschouwen als adequate concepten om een algemeen organisatieprincipe van de psychische ontwikkeling te beschrijven. Deze processen leiden tot de ontwikkeling van specifiekere en complexere functies; aan het begrip splitsing is daarentegen juist de betekenis van fragmentering van psychische processen verbonden. Aangegeven wordt dat de term splitsing geen verklarend concept is maar alleen bruikbaar

zou zijn om op descriptief niveau te verwijzen naar onderscheidingen in het mentale apparaat.

In hoofdstuk 5 beschrijven we hoe bij Melanie Klein het begrip splitsing samenhangt met het conflict tussen doods- en levensdrift, en bespreken we haar concept van aangeboren cognitief gestructureerde, onbewuste, fantasieën waardoor er *bad* en *good intern objects* ontstaan. Tevens komt aan de orde dat sommige auteurs Kleins concept splitsing beschouwen als een fundamenteel, binomiaal orderingsprincipe met betrekking tot de interpretatie van ervaringen. We geven aan dat in wezen geen splitsingsproces plaatsvindt, maar dat de beschreven psychische fenomenen berusten op het uitgangspunt van het gescheiden zijn van de doods- en levensdrift.

In hoofdstuk 6 wordt beschreven hoe Fairbairn afstand neemt van de drifttheorie van Freud en het motivationele primaat legt bij de objectgerichtheid van het Ego. Fairbairn ontwikkelt het concept van interne objectrelaties waarbij bepaalde delen van het Ego en het object met elkaar verbonden zijn tot dynamische eenheden. Kernberg zal dit concept later, na het voor een deel te hebben gemodificeerd, opnemen in zijn eigen theorie. Fairbairns theorie probeert te beschrijven hoe het zeer jonge kind de verschillende aspecten hanteert in de relatie met de moeder. Het onderscheiden van deze aspecten wordt geconceptualiseerd aan de hand van deel-objectrelaties die tot stand zijn gekomen in samenhang met een proces van meerdere splitsingen. Wij beschouwen deze deel-objectrelaties niet als het resultaat van splitsen, maar als een beschrijving van een toestand waarin het kind onderscheidingen heeft aangebracht in de relatie met de moeder op basis van differentiatie- en integratieprocessen.

In hoofdstuk 7 komt aan de orde hoe Kohut het begrip verticale splitsing gebruikt om het persisteren van het grandioze Zelf en/of het geïdealiseerde ouderbeeld als zelfstandige psychische structuur, niet gerelateerd aan een conflict, vorm te geven. Splitsing gebruikt Kohut onzes inziens als een descriptief begrip dat verwijst naar het naast elkaar bestaan van diverse integratieniveaus.

In hoofdstuk 8 stellen we vast dat Margaret Mahler de term splitsing in twee betekenissen gebruikt. De eerste betekenis betreft de situatie van het naast elkaar bestaan van de diverse typen deel-representaties doordat nog geen integratie heeft plaatsgevonden. De tweede betekenis geeft aan dat na integratie van deze deel-representaties door regressie als afweermechanisme opnieuw afzonderlijke deel-representaties ontstaan. We concluderen dat de twee betekenissen van splitsing bij de analyse van psychopathologie in elkaars verlengde liggen. Naarmate de integratie zwakker tot stand gekomen is, zal bij conflicten regressie als afweer eerder optreden. Door deze regressie zullen de afzonderlijke deel-representaties weer naar voren treden.

In hoofdstuk 9 staat Kernbergs objectrelatietheorie en het concept

splitsing binnen deze theorie centraal. In onze kritiek bespreken we onder meer de (on)mogelijkheid van het kind interne objectrelaties te vormen, het toeschrijven aan het jonge kind van Ego-capaciteiten uit een latere ontwikkeling en de invloed van de latere Ik-ontwikkeling op psychische processen uit de kinderleeftijd waardoor pathologie uit de volwassen leeftijd niet opgevat kan worden als een directe manifestatie van een fixatie van vroegkinderlijke processen. Onzes inziens maakt Kernberg zijn uitgangspunt dat de psychische ontwikkeling berust op introjecten bestaande uit samenhangende zelf- en objectbeelden, niet aannemelijk. We bespreken verder dat Kernbergs opvatting dat splitsing als afweermechanisme wordt gebruikt door het vroege Ego, voordat een integratie van negatieve en positieve introjecten heeft plaatsgehad, niet houdbaar is. De reden hiervoor is dat het uit elkaar houden van negatieve of positieve deel-zelf- of deel-objectrepresentaties niet als conflict kan worden geconceptualiseerd aangezien nog geen integratie tot zelf- of objectbeeld heeft plaatsgevonden. Onzes inziens is splitsing als afweermechanisme pas mogelijk nadat een ambivalent object- of zelfbeeld is ontstaan. Het wordt dan opgevat als een gevolg van regressie als afweer van ambivalentieconflicten waardoor tegengestelde zelf- en objectbeelden ontstaan.

In hoofdstuk 10 sluiten we het theoretisch onderzoek af met samenvattende conclusies: de term splitsing verwijst steeds naar een toestand waarbij mentale inhouden afzonderlijk van elkaar bestaan, deze term beschrijft geen actief proces en splitsing vormt geen fundamenteel organisatieprincipe van het mentale apparaat. We vatten in dit hoofdstuk bovendien onze kritiek op de theorie van Kernberg betreffende zijn concept splitsing samen.

In hoofdstuk 11 worden eerdere onderzoeken betreffende het afweermechanisme splitsing besproken. Hierbij komen we tot de conclusie dat dit afweermechanisme bij geen enkel van deze onderzoeken is geoperationaliseerd volgens de theorie van Kernberg. We beargumenteren voorts het gebruik van het structurele interview van Kernberg als onderzoeksinstrument en bespreken het afnemen van het structurele interview en de aan dit interview ten grondslag liggende structurele diagnostiek. We komen tot de conclusie dat identiteitsdiffusie een gevolg is van het afweermechanisme splitsing. We gebruiken het structurele criterium identiteitsintegratie/-diffusie dan ook niet bij ons onderzoek. We bespreken de kritiek op de structurele diagnostiek en het structurele interview. Kernbergs uitgangspunt dat de *borderline personality organization* wordt gekenmerkt door een specifieke psychische constellatie die scherp is afgegrensd van andere psychopathologie, wordt door meerdere auteurs bekritiseerd. Tot slot komen de patiëntgebonden problemen bij het afnemen van een structureel interview ter sprake.

In hoofdstuk 12 worden de opzet, uitvoering en resultaten van ons

test-hertestonderzoek bij 69 klinische patiënten weergegeven. Het afweermechanisme splitsing konden we niet met een voldoende mate van tussenbeoordelaarsovereenstemming vaststellen. We vergelijken onze resultaten voor zover mogelijk met andere onderzoeken. Er vindt een analyse plaats van het gebrek aan overeenstemming aan de hand van video-opnamen van vijftien paar interviews. Een belangrijke oorzaak van niet-overeenstemming blijkt op patiëntgebonden variabelen te berusten. Het afweermechanisme splitsing blijkt veel wisselender aanwezig te zijn bij diverse patiënten dan men op grond van Kernbergs theorie zou mogen verwachten. Op grond van ons empirisch en theoretisch onderzoek geven wij aan dat de aan splitsing verbonden aspecten, zoals de affectieve tegenstelling en het ontbreken van emotionele integratie, een dimensionaal en geen dichotoom karakter hebben. Splitsing dient niet te worden opgevat als een categoriaal maar als een dimensionaal construct.

Hoofdstuk 13 bestaat uit een korte weergave van de uitkomsten van ons theoretisch en empirisch onderzoek. We wijzen het afweermechanisme splitsing als specifiek en stabiel kenmerk van een persoonlijkheidsorganisatie af, hetgeen tevens inhoudt dat de theoretische onderbouwing van de door Kernberg beschreven specifieke psychotherapeutische methodiek bij de borderline-persoonlijkheidsorganisatie tekortschiet.

Chapter 1 introduces the subject of our research and describes how the term splitting especially became known because of the popularity of the diagnosis 'borderline disorder'. We also describe the structure of our research. In the theoretical part of the research, Kernberg's concept of splitting is critically evaluated. We examine various definitions of the concept splitting among theoreticians by whom Kernberg was clearly influenced, or whose work played an important role in the literature on this concept: Janet, Freud, Hartmann, Klein, Fairbairn, Kohut and Mahler. Our empirical research is concerned with the question whether different diagnosticians can reach a sufficient measure of agreement in determining the presence or absence of the defense mechanism splitting in a patient.

Chapter 2 is devoted to a discussion of how the definition of the term splitting originally developed within psycho-analytic theory in relation to the pathology of hysteria and Janet's dissociation theory. The differences between Janet and Freud with regard to the concepts 'subconscious' or 'unconscious' and 'conscious' are discussed.

Chapter 3 describes how Freud distances himself from the dissociation theory and introduces the concept of splitting in relation to his concept of defense mechanisms. We proceed to discuss the fact that the psychopathology conceptualised by Freud as related to an *Ichspaltung* (splitting of the Ego) can be better understood as being related to an incomplete integration process. We also mention that, as a consequence of the many-faceted definition of the word splitting, an insufficient distinction is made between psychopathology and psychopathogenesis.

In Chapter 4 we describe how some authors consider Hartmann's concepts of differentiation, integration and synthetic function of the Ego as adequate concepts to describe a general organisational principle of psychic development. These processes lead to the development of more specific and more complex functions, while it is precisely the concept of fragmentation of psychic processes that is connected to the concept of splitting. We indicate that splitting is not an explanatory concept, but could only be used on a descriptive level to refer to distinctions in the mental apparatus.

Chapter 5 describes how Melanie Klein relates splitting to the con-

flict between the death and life instincts. We also describe her concept of congenital, cognitively structured, unconscious fantasies, causing the creation of 'bad' and 'good' internal objects. We discuss the way in which Klein's concept of splitting is considered by some authors to be a fundamental, binomial ordering principle in relation to the interpretation of experience. We indicate that essentially no splitting process occurs here. The psychic phenomena described are based on the point of departure of a separation of the death and life instincts.

Chapter 6 describes how Fairbairn distances himself from Freud's drive theory and puts primary motivational emphasis on the object-orientedness of the Ego. Fairbairn develops the concept of internal object relations, in which certain parts of the Ego and the object are connected and form dynamic units. Kernberg later, after a partial modification, incorporates this concept into his own theory. Fairbairn's theory attempts to describe how a very young child deals with the various aspects of its relationship to its mother. The distinction of these aspects is conceptualised using part-object relations that emerge in connection with a process of multiple splittings. We consider these part-object relations not to be the result of splitting, but rather a description of a condition in which the child has created distinctions in its relationship with its mother, based on differentiation and integration processes.

Chapter 7 clarifies how Kohut uses the concept of vertical splitting to describe the persistence of a grandiose Self and/or an idealised parent image as an independent psychic structure, unrelated to a conflict. In our view, Kohut uses splitting as a descriptive concept and refers to the parallel existence of various integration levels.

Chapter 8 describes how Margaret Mahler uses two definitions of the term splitting. The first is concerned with the simultaneous existence of the various types of part-representations because integration still has not taken place. The second indicates that after integration of these part-representations through regression as a defense mechanism, new, separate part-representations again emerge. We conclude that the two definitions of splitting are extensions of each other in analysis of psychopathology. In the event of conflict, the likeliness of regression as a defense mechanism is directly proportional to the weakness of integration. This regression will cause the separate part-representations to re-emerge.

Chapter 9 discusses Kernberg's object relation theory and the place occupied by the concept of splitting within it. In our critical evaluation, among other things, we discuss the (im)possibility for the child to form internal object relations, the attribution of ego-capacities from a later phase of development to the young child, the influence of the later ego-development on psychic processes from the age of childhood, making it impossible to consider pathology from the age of

adulthood as a direct manifestation of a fixation originating in early childhood processes. In our view, Kernberg does not succeed in convincingly supporting his idea that psychic development is based on introjects consisting of interrelated self and object images. We also discuss our disagreement with Kernberg's idea of splitting as a defense mechanism of the early ego before an integration of negative and positive introjects has occurred. The reason for this is that the separation of negative or positive part-self, or part-object representations cannot be conceptualised as a conflict, as no integration into self- or object-image has taken place yet. In our view, splitting as a defense mechanism only becomes possible after an ambivalent object- or self-image has been created. Splitting as a defense mechanism is then considered to be a consequence of regression as defense against ambivalence conflicts, causing opposing self- and object-images to come into being.

Chapter 10 closes the theoretical part of the research with summarising the most important conclusions: the term splitting refers to a condition in which mental contents exist in separation, the term does not describe an active process and splitting does not form a fundamental organisational principle of the mental apparatus. We concisely summarise our critique of Kernberg's theory regarding his concept of splitting.

In Chapter 11 earlier research into the defense mechanism splitting is discussed. We come to the conclusion that in none of these research studies the defense mechanism splitting is operationalised according to the theory of Kernberg. The use of Kernberg's structural interview as a research instrument is argued. The taking of a structural interview and the underlying structural diagnostic concepts are discussed. We come to the conclusion that identity diffusion is a consequence of the defense mechanism splitting. Thus, the structural criterion identity integration/diffusion is not used in our research. Criticism of structural diagnosis and the structural interview is discussed. Several authors criticise Kernberg's basic view that the 'borderline personality organization' is characterised by a specific psychic constellation that is sharply distinct from other psycho-pathologies. The patient-related problems in taking structural interviews are mentioned.

Chapter 12 describes the purpose, implementation and results of our test/re-test research with 69 clinical patients. We were unable to determine the presence of the defense mechanism splitting with a sufficient measure of agreement. Our results were compared to other research, inasmuch as was possible. An analysis is made of the lack of agreement using video footage of 15 pair interviews. An important cause of the lack of agreement turned out to originate in patient-related variables. The defense mechanism splitting turns out to be much less constantly present in the various patients than one would expect on the basis of Kernberg's theory. Based on our empirical and theoret-

tical research, we indicate that aspects related to splitting, such as affective opposition and the lack of emotional integration, have a dimensional and not a dichotomous character. Splitting should be considered not a categorical but a dimensional construct.

Chapter 13 contains a brief summary of the results of our theoretical and empirical research. The defense mechanism splitting as a specific and stable characteristic of a personality organization is rejected. This also implies that the theoretical basis of the specific psychotherapeutic method described by Kernberg is inadequate for use with patients with 'borderline personality organization'.

Jacobus Wibbo Hummelen werd op 25 november 1954 te Hilversum geboren. Na in 1972 zijn diploma HBS-B behaald te hebben, studeerde hij geneeskunde aan de Katholieke Universiteit te Leuven (België) en aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Van november 1981 tot april 1982 verrichtte hij een literatuuronderzoek betreffende aspecten van psychotherapie in een niet-westerse cultuur bij de vakgroep Medische antropologie van het Antropologisch-Sociologisch Centrum van de Universiteit van Amsterdam. Na het behalen van zijn artsexamen in 1982 specialiseerde hij zich tot psychiater. Het eerste jaar volgde hij de B-opleiding psychiatrie aan het Psychiatrisch Ziekenhuis Drennooord te Zuidlaren (supervisor mw.drs. D.F. Wynia). Deze opleiding vervolgde hij aan de Psychiatrische Universiteits Kliniek van het Academisch Ziekenhuis Nijmegen (opleider prof.dr. G.J. Zwanikken). Hierna volgde hij de stage sociale psychiatrie bij de RIAGG Rivierenland (opleider dr. J. Meijer) en een stage klinische psychotherapie bij het Psychotherapeutisch Centrum De Viersprong te Halsteren (opleider prof.dr. P.J. Jongerius).

Jacobus Hummelen is sedert 1988 verbonden aan het Psychiatrisch Centrum De Wellen te Apeldoorn. Hij is werkzaam in de kliniek voor de behandeling van ernstige persoonlijkheidsstoornissen De Venne. In 1992 werd hij erkend als A-opleider psychiatrie. Hij is sedert 1993 voor de uitvoering van de functie psychoanalyse gedetacheerd bij de RIAGG Oost-Veluwe.

Hij volgt sedert 1988 de opleiding tot psychoanalyticus bij de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse. Hij is lid van de Nederlandse Vereniging voor Groepspsychotherapie en lid en supervisor van de Vereniging voor Klinische Psychotherapie.

Hij heeft vooral gepubliceerd op het gebied van de persoonlijkheidsstoornissen en de groepspsychotherapie.

Stellingen

- 1 Het afweermechanisme splitsing, zoals geformuleerd door Kernberg, is geen specifiek noch een stabiel kenmerk van een persoonlijkheidsorganisatie. (dit proefschrift)
- 2 Splitsing als afweermechanisme dient niet te worden opgevat als een categoriaal, maar als een dimensionaal construct. (dit proefschrift)
- 3 Het afweermechanisme splitsing dient niet geconceptualiseerd te worden als samenhangend met een pathologische fixatie aan vroeg-kinderlijke interne objectrelaties, maar als een gevolg van regressie als afweer van ambivalentieconflicten. (gewijzigd naar Kramer 1988)
- 4 Splitsing vormt geen fundamenteel organisatieprincipe van het mentale apparaat. (Robbins 1976)
- 5 Bij de behandeling van ernstige persoonlijkheidsstoornissen dient niet de inhoud van de problematiek centraal te staan, maar het consequent expliciteren van de werkrelatie. (Hummelen 1995a)
- 6 Het domineren van het driftconflict(neurose)model in de klinische praktijk leidt, door het blijven analyseren van psychopathologie in termen van conflict en afweer, tot het (te) laat stellen van de diagnose schizofrenie. (Hummelen 1995b)
- 7 De prevalentie van psychotische symptomatologie wordt onderschat doordat het niet gebruikelijk is in een intakegesprek expliciet te vragen naar psychotische verschijnselen. (Hummelen 1995b)
- 8 Gezien de sterke invloed van maatschappelijke ontwikkelingen op de psychiatrie, dient de geschiedenis van de psychiatrie opgenomen te worden in het opleidingsprogramma van artsen in opleiding tot psychiater.

- 9 De kans op succes bij de behandeling van borderline patiënten hangt in sterke mate af van het vermogen van de behandelaar om niet toe te geven aan de aanvechting om iets te gaan doen voor de patiënt.
- 10 Het op grote schaal vervangen van verkeerslichten door verkeersrotonden bij kruispunten, markeert de overgang van een bevelsnaar een onderhandelingscultuur in de Nederlandse samenleving.

Stellingen behorende bij het proefschrift *Splitsing. Het psychoanalytische concept en de mogelijkheid het afweermecanisme splitsing betrouwbaar vast te stellen*, van J.W. Hummelen, Nijmegen, 6 februari 1997.

